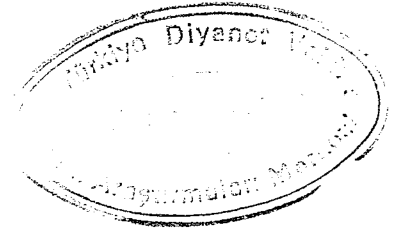

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH'IN CAMİ'Ü'D-DÜVEL'İNDEN HAMDÂNÎLER KISMININ METİN NEŞRİ ve TERCÜMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA

Ömer TELLİOĞLU
6676

İstanbul 1994

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Ahmed Dede Efendi'nin *Camı'üd-Düvel* adındaki eseri genel bir dünya tarihi niteliğinde olup İslam tarihi üzerinde araştırma yapanların vazgeçemeyeceği bir kaynaktır. Bu eser, daha ziyade müellifinin adına nisbetle *"Müneccimbaşı Tarihi"* adıyla bilinmektedir. İslamî genel dünya tarihi yazmacılığının son halkası sayılabilecek bu değerli kitap, önemine binaen telif edilişinden otuz sene gibi kısa bir süre sonra Şair Nedim başkanlığındaki bir heyet tarafından *"Sahaifü'l-Ahbâr"* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Ancak bu tercüme hem eksik ve hatalıdır, hem de dilinin eski oluşundan dolayı anlaşılmasında zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu değerli eseri araştırmacıların istifadesine sunmak için çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur. Fakat şimdiye kadar yapılan çalışmalar maalesef Müneccimbaşı Tarihi'nin tam bir metin halinde ortaya çıkmasını temin edememiştir. Biz, yüksek lisans tezi seviyesindeki bu çalışma ile "Hamdânîler" kısmının neşriyle şimdiye kadar yapılanlara mütevazi bir katkı sağlamayı amaçladık.

Çalışmamıza, Nuruosmaniye nüshasını esas aldık ve müellif hattı kabul edildiği için diğer nüshalarla karşılaştırmaya gerek duymadık. Ancak müellifin girift bir ta'lik hat kullanmış olması ve genellikle noktalama işaretlerinin konulmamasından dolayı okununuşunda şüphelendiğimiz yerleri diğer nüshalarla karşılaştırarak hataya düşmemeye çalıştık. Ayrıca metni

Türkçe'ye tercüme ederek, yer ve şahıs adları ile bazı bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırarak dipnotlar halinde gösterdik.

Cami'ü'd-Düvel üzerinde çalışmamı sağlayarak bu değerli eserin Hamdânîler kısımını yüksek lisans tezi olarak hazırlamamı tavsiye ve teşvik eden ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Doç. Dr. Ahmet Ağırakça'ya minnet ve şükranlarımı belirtirim. Yine bu çalışmamda bana yardımcı olan hocalarım Prof. Dr. Erdoğan Merçil, Prof. Dr. Işın Demirkent ve Doç. Dr. Abdülkerim Özaydın'a teşekkür etmeyi borç bilirim.

BİBLİYOGRAFYA

Ağırakça, Ahmet, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Cami'ü'd-düvel adlı eserinin Osmanlı Devletinin Başlangıcından Fatih'in Vefatına kadarki kısmının tenkitli metin neşri,* İstanbul 1983 (Basılmamış doktora tezi).

_______________ , "Muhammed İbn Raik ve Emiru'l-Umeralığı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* İstanbul 1994, 79-122.

Atsız, N., *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, Hayatı ve Eserleri,* İstanbul 1940.

Babinger F.,*Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çevr. C. Üçok, Ankara 1982.

Bowen, Harold, "Nasır-üd-Devle" mad., *İA.*

Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* İstanbul 1308

Celaleddin Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ,* Beyrut 1986, 436

Daye-zade Mustafa Efendi, *Selimname*, Esad Efendi Ktb. nr. 2283.

Ebu Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî, *Ahbaru er-Râzî Billah ve'l-Muttakî Lillah (Kitabü'l-Evrâk),* Nşr. J.H. Dunne, Beyrut 1983.

Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927.

Honigmann, E., "Misis" mad. *İA*..

Houtsma, M. Th., "Abdullah" mad., İA.

Gökbilgin, M.T. "Müneccimbaşı" mad., *İA*..

Işıltan, Fikret, "Sayfuddevle" mad., *İA*..

İbn Hallikân*Vefayâtü'l-A'yân,* Kahire 1948.

İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, Nşr. H. F. Amedroz, Mısır 1916.

İbn Tağribirdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire fi MülûkıMısr ve'l-Kahire*, Kahire 1932.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-Tarih*, Nşr. J. Tornberg, Beyrut 1979.

Mehmed Siraceddin, *Mecmua-i Şuara ve Tezkire-i Üdebâ, İstanbul 1308.*

M. Süreyya, *Sicilli Osmani*, İstanbul 1308.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

______________, "Büveyhiler" mad., *DİA*

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Terc. Fikret Işıltan, Ankara 1991.

Öngül, Ali, İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, *Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Cami'ü'd-Düvel'inin Tenkitli Metin neşri ve Tercümesi(Seçuklular ve Anadolu Beylikleri),* İstanbul 1986 (Basılmamış Doktora Tezi).

Özaydın, Abdulkerim, "Adududdevle" mad. *DİA*..

___________________, "Beridiler" mad., *DİA*.

Raşid Efendi, *Tarih-i Raşid*, İstanbul 1282.

S.A. Hasan, A. Critical Edition of Münejjim Bashi's History of the saljuqids of İran (Great Saljuqs), wit Translation and Introduction, umpublished Doctoral dissertation, Cambridge, 1956.

______________, "Münejjim Bashi: Turkısh Hıstorian of the Saljuqıds of

İran", *İslamic Studies,* Karachi, Vol, II, no, 4, December 1963, s. 457-466 ve Vol, III, no. 4, December 1964.

Sa'deddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936.

Sakıb Mustafa Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyye*, İ.Ü Ktb. nr. T. 2379.

Salim, *Tezkire*, İstanbul 1315,

Se'alebî, *Yetîmetü'd-Dehr,* (t.y.),

Sobernheim, M. "Hamdânîler" mad., *İA*.

Sümer, F., "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1963.

Şeyhi, *Vekayi'ü'l-Fudala*, İ.Ü.Ktb. nr. T. 3216.

Togan, Z.V. *Tarihte Usul,* İstanbul 1983.

Urfalı Mateos Vekayinamesi, Çev. H.D. Andreasyan, Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, Ankara 1977.

Yakût el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Büldân,* Beyrut 1956.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Hamdân" mad., *DİA*.

Zettersteen, K. V., "Büveyhiler" mad. *İA*..

________________, "İbn Raik" mad. *İA*.

Kısaltmalar önce verilmelidir.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
Bk.	: Bakınız
Çevr.	: Çeviren
H.	: Hicri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü. Ktb.	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
Krş.	: Karşılaştırınız
Mad.	: Madde
M.	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
Öl.	: Ölümü
s.	: Sahife
Trc.	: Tercüme
vd.	: Ve devamı

MÜNECCİMBAŞI ŞEYH AHMED DEDE B. LUTFULLAH EL-MEVLEVİ (1631-1702)

I-HAYATI

a) Ailesi ve çocukluğu

XVII. Yüzyılda yaşamış bir Türk alim, mutasavvıf ve müverrihidir. Babası Lutfullah aslen Konya'nın Ereğli ilçesindendir. Bölgede meydana gelen asayişsizlik yüzünden Selanik'e göç edip burada sanatı olan çulhacılıkla geçimini temin etti. Ahmed b. Lutfullah, 1041 (1631-1632) yılında Selanik'te doğdu. Önceleri babasının yanında çalıştı. Fakat çok geçmeden, ilme ve tahsile karşı duyduğu büyük istekten dolayı çulhacılığı bıraktı. Selanik Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Efendi[1]'ye intisab edip Mevlevi oldu.

b) Tahsili

Ahmed b. Lutfullah, tahsiline Selanik Mevlevihanesi'nde başladı. Bir taraftan bilgisini artırıp tarikat adabını öğrenirken diğer yandan da şeyhinin müsveddelerini temize çekiyordu. Sonra zahiri ilimleri de öğrenmek istiyerek Selanik Müftüsü Abdullah Efendi'den ders almaya başladı. Fıkıh ve

---

1 Salim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 104; Ancak Şeyhi (*Vekayi'ü'l-Fudala*, İ.Ü.Ktb. nr. T. 3216, II. vr. 189[a]), bu Şeyhin adını Ahmed olarak kaydediyor.

tefsire ait bazı eserleri ondan okudu. Ahmed b. Lutfullah 23-24 yaşlarında iken 1653/1654 yıllarında, şeyhinden izin alarak, gerek zahiri ve gerekse batınî ilimlerde daha fazla derinleşmek azusuyla İstanbul'a geldi.

O, burada önceleri Galata Mevlevi Tekkesi Şeyhi Arzî Dede Efendi'nin yanında ve hizmetinde kaldı. Bu arada, devrin meşhur alimlerinden ve sonradan Şeyhu'l-İslam olan Minkarîzâde Yahya Efendi'den, Mevlana İbrahim el-Kürdi[2]'den ve Ahmed Nahli'den tefsir, hadis ve diğer İslami ilimleri okudu.

Sonra Kasımpaşa Mevlevihânesi Şeyhi olan ve devrin en büyük mutasavvıflarından kabul edilen es-Seyyid Halil Dede Efendi'ye intisab etti ve on yıl[3], Şeyhi[4]'ye göre ise onbeş yıl onun hizmetinde bulundu. Bu kimseden mesnevi, tefsir, hadis, usul ve ma'anî okudu. Zahid bir derviş olan Halil Dede'nin, kendisine mantık felsefe dersleri öğrenmesine izin vermemesine rağmen, bu ilimleri Dersiam Salih Efendi'den okuma imkanını buldu. Fakat şeyhinden de ayrılmadı. Diğer taraftan tıb ve tabii ilimleri devrin tabiblerinden Ser Etıbba-i Hassa Salih Efendi'den, heyet (Astronomi), nücûm (Astroloji) ve riyaziyât (metamatik ve diğer hesab) ilimlerini de kendisinden önce Müneccimbaşı olan Mehmed Efendi'den öğrenip ilmin her dalında olgunlaştı.

c) Memuriyeti

Ahmed b. Lutfullah, astronomi ve astroloji ilimlerini kendisinden okuduğu hocası ve selefi Şekîbî Mehmed Efendi'nin 1078 (1667/1668) yılında

---

2 Bu ismi, M.T. Gökbilgin (Müneccimbaşı mad., *İA.*); N. Atsız (*Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1940, s. II), "İbrahim Geredi" şeklinde kaydetmektedirler. Bu konuda bk. Ahmet Ağırakça, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Cami'ü'd-düvel adlı eserinin Osmanlı Devletinin Başlangıcından Fatih'in Vefatına kadarki kısmını tenkitli metin neşri*, İstanbul 1983 (Basılmamış doktora tezi), s. XXI.

3 Salim, *Tezkire*, s. 110-111.

4 M. Süreyya, *Sicilli Osmani*, İstanbul 1308, I, 232. Krş. M.T. Gökbilgin, Müneccimbaşı md., *İA.*; A. Ağırakça, *aynı eser*, s. XXI.

ölümünden sonra onun yerine Müneccimbaşı oldu[5]. Bu vazifeye kendi zekâ ve üstün meziyetleriyle etrafının dikkatini çekerek geldi. Onun bir çok meziyetlerini gören Harem-i Hümayûn müsahiblerinin ondan Padişah'a bahsetmeleri, Müsahib Mustafa Paşa'nın da yüksek vasıf ve üstünlüklerini görerek devrin Şeyhu'l-İslamı'na anlatması, Hocası Minkarîzâde Yahya Efendi'nin, onun Müneccimbaşılık görevini layıkıyla yerine getirebileceğine dair Sultan'a telhis göndermesi üzerine kendisine bu vazife verilmiştir.

Sultan IV. Mehmed, Şevval 1078 (Nisan 1668) yılında Ahmed Dede Efendi'yi huzuruna çağırıp onu imtihan etmek için Enderûn ağalarından birinin eline bir billur parçası saklatıp bulmasını söyledi. Ahmed Dede Efendi, ilminin gerektirdiği şekilde hesaplarını yaparak saklanan maddenin ne olduğunu bulunca, Padişah onu çok taktir etti. Onun elindeki kağıdı alarak sakladığı parçayı nasıl bulduğunu anlamak isteyen IV. Mehmed, kağıdın arkasında Ahmed Dede'nin bazı borçlarının yazılı olduğunu gördü ve borçlarını karşılayacak parayı ihsan etti[6].

Ahmed Dede, Rebi'ülevvel-Rebi'ülahir 1086 (Haziran-Temmuz 1675) tarihinde yapılan Şehzâde Mustafa'nın sünnet düğünü ile ikinci vezir Musahib Mustafa Paşa'nın Padişah'ın kızı Hatice Sultan'la evlenme törenlerine ve Edirne'deki şenliklere katılmış, devlet büyüklerinin sohbetlerinde bulunmuştu. Kırk gün süren düğün sırasında verilen ziyafetlerde ulemâ ve meşayih sofralarına iştirak etmişti. Harem-i Hümâyun musahiblerinden bazıları Sultan'ın yanında, Müneccimbaşı'yı övdüklerinden Sultan onu huzura kabul etti. O sırada Musahib ve Damat Mustafa Paşa da Sultan'ın huzurunda bulunuyorlardı. Padişah, Mustafa Paşa'ya Müneccimbaşıyı imtihan etmesini emretti. Paşa, avcunda bir öd ağacı parçasını saklayarak elindekinin ne olduğunu

---

5 Bk. Şeyhi, *Vekayiü'l-Fudala, aynı yer*; Mehmed Siraceddin, *Mecmua-i Şuara*, s. 83; Sa'deddin Nüzhet, I, 303; *M. Süreyya, Silcilli Osmani*, I, 232; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1977, III, 2. kısım[2], 548; vd. Krş. A. Ağırakça, *aynı eser*, s.XXII.

6 Raşid Efendi, *Tarih-i Raşid*, İstanbul 1282, I, 144.

sordu. Müneccimbaşı, remil ilmi ile bulmaya çalışırken Paşa'nın Mühürdarı Abdullah Ağa hafif sesle,

"Micmer-i Cud-u sehâdan bir bütün dûd isteriz,

Gerçek kim sû-i edebtir bir yakım ûd isteriz".

beytini okuyarak Müneccimbaşı'nın yanından geçti. Ahmed Dede Efendi de remilini döküp problemi çözdükten sonra Paşa'ya şu cevabı verdi:

"Sorduğunuz şey bir bitki cinsinden olup koyu bir rengi ve güzel bir kokusu olan değerli bir ağaç parçasıdır ki büyüklerce makbuldur. Dumanının kokusu anber gibidir, cevheri de öd'dür"[7]. Bu cevap üzerine ustalığı gayet beğenilmiş, Padişah'ın Musahibi olmuş, Biga ve Kemer-Edremid (Burhaniye) kazaları ona arpalık olarak verilmiş, derecesi de Kudüs Payesi olmuştur. İtibarı IV. Mehmed devrinin sonuna kadar sürdü. Onun tezkireleri derhal kabul olunurdu. Bir defa, 21 Receb 1093 (26 Temmuz 1682) tarihinde kuşluk hil'ati olarak 20 esvab istemişti. Tezkiresi derhal kabul edildi[8]. Müneccimbaşılık görevine rağmen Mevlevi kıyafetini hiç değiştirmeyen Ahmed Dede, nüktedan ve zarif bir kişi olduğu için latifeden hoşlanan IV. Mehmed'in hususi sohbetlerinde bulunurdu. Bir gün Sultan kendisine;

"Ahmed Dede! Şeyhiniz merhumun hiç kerametini gördün mü, anlat da dinleyelim" sorunca, Ahmed Dede Efendi;

"Şevketli Efendim! Şeyhime bu keramet yetmez mi ki, benim gibi hakir bir dervişi Devletlü Efendim gibi yüce bir Padişah'ın meclis-i şerifine nail edip yüksek huzuruna eriştirdi" diye cevap vermesi Padişah'ın hoşuna gitmiş ve ihsana nail olmuştur[9].

IV.Mehmed'in latifeden hoşlandığını bilen Müneccimbaşı, Ubeyd-i Zakânî'nin Farsça *"Latatif-name"* sini Türkçeye tercüme ederek Sultan'a takdim etti. Sırası geldikçe Padişah'ın meclislerinde bu eserdeki latifeleri

7 Salim, *Tezkire,* s.106. b. Bk. M.T. Gökbilgin, Müneccimbaşı mad, *İA.*; N. Atsız, *a.g.e.*, s.IIı.

8 Bk. M.T. Gökbilgin, Müneccimbaşı mad., *İA*.

9 Salim, *Tezkire,* s. 109-110; Mehmed Siraceddin, *Mecmua-a Şuara,* s. 84.

anlatır, aynı zamanda değerli, zarif ve hoş sohbet olan bazı Mevlevi dervişlerini de Padişah'a tanıttığı olurdu. Galata Mevlevi Şeyhi Adem Dede'nin müridlerinden hoş sohbet ve aynı zamanda değerli bir ressam olan Fenni Mehmed Dede'yi Sultan'ın himayesine aldırmıştı.

d) Görevden azlı Mısır ve Hicaz seyahatı

Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi, Sultan IV. Mehmed'in Muharrem 1099 (Kasım 1687) tarihinde tahttan indirilip yerine II. Süleyman'ın geçmesi üzerine görevinden azledilerek Kahire'ye sürgün edildi[10]. Yerine Arabzâde Mehmed Efendi Müneccimbaşı oldu. Salim ve Esrar Dede, onun kendi isteğiyle Hacca gitmek için Mısır'a hicret ettiğini ve bu gidişinin sürgün olmadığını kaydetmektedirler[11]. O, bu suretle, 22 sene devamlı olarak Müneccimbaşılık vazifesini görmüş, musahibliği ise 18 sene sürmüştü[12].

Kahire seyahatini o sırada Silahdarlık'tan vezaret rütbesiyle Mısır'a terfi ettirilen ve kendisinin de manevi oğlu olan Moralı Hasan Paşa ile birlikte yaptı[13]. Hasan Paşa'nın Beylerbeyiliği müddetince Kahire'de kaldı. Müneccimbaşının orada uzun müddet kalması onun sürgün değil de hacca gitmek için Mısır'a kendi isteğiyle göç ettiği iddiasını çürütür. Ancak Kahire'de hayatını nasıl geçirdiğini ve orada kaldığı iki yıldan fazla müddet içinde ne yaptığı hakkında bilgi yoktur. Bu da onun Mısır'da sürgün hayatı sürüp sürmediğini karanlıkta bırakmaktadır.

Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi 1102 (1690/1691) tarihinde hacca niyet ederek Mısır'dan ayrılıp Mekke'ye gitti. Orada iki yıl Mekke Mevlevîhânesi'nin Şeyhliğini yaptı. 1105 (1694) yılında Medine'ye gidip orada altı yıl müddetle tefsir ve hidaye dersleri okuttu. 1112 (1700)'de tekrar

---

10 Şeyhi, *Vekayi'ü'l-Fudala*, vr. 189ª.

11 Salim, *Tezkire*, s. 112; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuara*, s. 13.

12 Salim, tezkire, s. III; Esrar Dede, Tezkire-i Şuara, s.

13. Raşid Efendi, *Tarih-i Raşid*, II, 16.

Mekke'ye geri dönerek aynı Mevlevî tekkesinin Şeyhi oldu. O, tekrar İstanbul'a davet edildiyse de yaşlılığını ve yolculuğun zahmetine dayanamayacağını ileri sürerek bu daveti kabul etmedi[14]. Onun bir ara Taif'te bulunduğunu ve eserlerinden bir kaçını orada telif ettiğini veya bunları temize çektiğini görüyoruz[15].

Ahmed Dede Efendi, 29 ramazan 1113 (27 Şubat 1702) tarihinde Hicrî hesabla 72, Miladî hesapla 70 küsur yaşında iken Mekke'de vefat etti[16]. Hz. Peygamber'in ilk zevcesi Hz. Hadice'nin türbesinin ayak tarafındaki Mevlevî Mezarlığı'na defnedildi.

Ahmed Dede Efendi'nin, memuriyeti zamanında Vânî Mehmed Efendi ile mücadeleleri olmuştu. Vanlı Mehmed Efendi vaiz, Padişah'ın imamı ve şehzâdelerin hocası idi. Müneccimbaşı, Hristiyanlara ve mutasavvıflara şiddetle karşı çıkan bu zat ile sürekli uğraşmıştır[16].

Müneccimbaşı'nın "Mustafa" adında bir oğlu olup 13 Zilkade (10 Eylül 1722) Perşembe gecesi vefat etmiş ve Edirne Kapısı dışında defnedilmişti. Onunu da Lutfullah Çelebi adında bir oğlu vardı ve babasının İmroz Adası'ndaki arpalığı kendisine intikal etmişti.

Ahmed Dede Efendi, alim olduğu kadar da zarif, nükteci ve iyi yürekli bir kişiliğe sahipti. Her mecliste güzel sözler ve nükteler söyler, bir mecliste söylediğini bir daha tekrar etmezdi.

II. ESERLERİ

Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, çeşitli ilimlerde ihtisası olan ve değişik sahalarda eserler yazan büyük bir alimdir. O, dini sahada verdiği

---

14 Sakıb Mustafa Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyye*, İ.Ü Ktb. nr. T. 2379, 168.

15. Millet Ktb. Feyzullah Efendi Kitabları nr. 1860'da kayıtlı olan ve kendi el yazısı ile yazdığı *"Gayetü'l-beyan fi Dekaiki'l-beyan"* (vr. 1ª-104ᵇ); *"Risale fi tahkiki'l-kinaye"* (vr. 105ª-110ᵇ) ve *"Risale fi tahkiki'l-Masdar"* (vr. 111ª⁻ᵇ) adlı eserlerinde bunları Taif'de bulunduğu sırada kaleme aldığını son varaklarını ferağ kaydından anlıyoruz. Bk. ileride Eserleri kısmı.

16 N. Atsız, *a.g.e.*, III.

eserleri yanında tıb, astronomi, astroloji ve musiki alanlarında da telifler yapmış bir ilim adamı olduğu kadar üç dilde (Arapça-Farsça-Türkçe) şiirler yazmış bir şairdir. Bütün bunların yanısıra onu asıl meşhur eden ve bir tarihçi olarak tanıtan "Cami'u'd-düvel" isimli Arapça umumi tarihidir. Müneccimbaşı'nın eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

DİL VE EDEBİYATA AİT ESERLERİ

1- ***Gayetü'l-Beyan fi Deka'iki ilmi'il-Beyan***[17]

İsâmeddin el-İsfaraînî İbrahim b. Muhammed (-951)'in Farça olan *"İstiare"* risalesinin arapça tercümesidir[18]. Ahmed Dede, bu risalenin sonunda bunu 1100 (1689) yılı sonlarında Kahire'de tercüme ettiğini, sonra 22 Rebiülevvel 1108 (19 Ekim 1696) tarihinde Medine'de buna bir şerh yazdığını ve nihayet Taif'te bulunduğu sırada 8 Safer 1112 (15 Ağustos 1700) yılında hepsini bir araya toplayarak bir eser haline getirdiğini anlatmaktadır[19].

Eserin müellif hattı olan nüshası Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Kitapları nr. 1860, vr.1^b-104^b arasında bulunmaktadır. Bu eserin ayrıca Laleli Ktb. nr. 3034/1, Giresun Kt. (Süleymaniye) nr. 139/3, Şehid Ali Paşa[20] ktb. nr. 2287, Bayezid Umumi Ktb., nr. 6025'de kayıtlı ayrı nüshaları bulunmaktadır.

2- ***Risale fi'l-Kinâye ve't-Ta'riz veya Risale fi Tahkîki'l-Kinaye***

Kinaye hakkında muhtelif görüş ve kanaatleri belirterek, kinayenin

17 Bk. Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1308, III, 143.

18 Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah, *Gayetü'l-Beyan fi deka'iki ilmi'l-Beyan*, Feyzullah Efendi Ktb. nr. 1860, vr. 27.

19 Müneccimbaşı, *Gayetü'l-Beyan*, vr. 104^a.

20 *Ta'biru'r-Risaleti'l-Farisiyyeti'l-İslamiyye fi'l-İsti'are*, vr. 81^a. Ancak M.T. Gökbilgin (Müneccimbaşı mad., *İA*.), bu risalenin *Gayetü'l-Beyan*'ın Türkçe tercümesi olduğunu kaydetmektedir. Fakat bu tercümesi aynı eserin bir başka nüshasıdır.

kullanımını, özellikleri, Kur'an-ı Kerim'de kullanılmasına dair örneklerle izahat veren Arapça bir eser olup Taif'te telif edilmiştir. Müellifin kendi hattıyla yukarıda zikrettiğimiz *"Gayetü'l-Beyan"* ın devamında 105ª-110ᵇ varakları arasındadır.

3- ***Risale fi tahkiki'l-Masdar***

Feyzullah Efendi kitapları arasında mevcut olup yukarıda adıgeçen iki risalenin sonunda 1 varaktan ibaret kısa bir risaledir. Vefatından kısa bir müddet evvel 8 Rebiülevvel 1113 (13 Ağustos 1701)'de Taif'te telif edilmiştir. Bu eserin de aynı şekilde yukarıda zikredilen iki eserin sonunda ekli nüshaları da bulunmaktadır.

4- ***Risale fi Beyani'l-Mecaz***

İsameddin İbrahim b. Muhammed'in Risale fi Beyani'l-Mecaz isimli farsça eserinin arapça tercümesidir. Hacı Mahmud Efendi Ktb. (Süleymaniye), 5766 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

5- ***Şerhu Mukaddimeti Mecmu'ati'l-Ulûm li't-Teftazânî***

Allame Sa'deddin Teftazânî'nin *Mecmu'atü'l-Ulûm* adlı eserinin Arapça şerhi olup ilimlerin taksim ve tasnifini anlatır. Bu eserin, Müneccimbaşı'nın hattıyla yazılmış bir nüshası Feyzullah Efendi Ktb., nr. 2151/1'de mevcuttur.

6- ***Haşiye 'ala Haşiyeti'l-Lari'ala Şerh-i Hidayeti'l-Hikme li'l-Hüseyin el-Meybûrî***

Bu risalenin, Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin hattıyla yazılmış bir nüshası Feyzullah Efendi Ktb., nr. 2154/2'de mevcuttur.

7- ***Lataifname***

Müneccimbaşı bu eseri, Ubeyd Zürkani'nin *"Dilguşâ"* ismindeki farsça

risalesinden Türkçeye tercüme etmiştir. Latifelerle dolu bir eserdir[21].

8- ***Divan***

Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi üç dilde şiir yazmış ve şiirlerinde "Aşık" mahlasını kullanmıştır[22]. Onun şiirleri Sa'deddin Nüzhet tarafından toplanarak yayınlanmıştır[23].

MANTIK VE AHLAKA AİT ESERLERİ

9- ***Vesîletü'l-Vusûl ila Ma'rifeti'l-hamli ve'l-mahmûl***

Ahmed Dede'nin yine Taif'te te'lif ettiği ve 26 Rebi'ülahir 1112 (10 Ekim 1700) tarihinde tamamladığı mantık ilmine ait Arapça risalesidir[24]. Bu eserin 1172 (1758/1759) tarihli istinsah kaydı olan nüshası Laleli Ktb. nr. 2647/5'de mevcuttur.

10- ***Tertib-i Aksiye-i İbare-i İsâgoci***

Yine mantık'a ait bir eser olup bir nüshası Tırnovalı Ktb. (Süleymaniye), 1861/1 numarada kayıtlıdır.

11- ***Feyzu'l-Haram fi Adabi'l-Mutala'a***

Bursalı Mehmed Tahir, bu eser hakkında: "Osmanlı müellifleri arasında bu konuda kendisinden evvel eser veren olmamıştır" demektedir[25]. Okuma adabından bahseden Arapça bir risaledir. Baş tarafında tahsili kolaylaş-

---

21 Bk. *Osmanlı Müellifleri*, III, 143; M. Siraceddin, *Mecmu'a-i Şuara*, s. 85.

22 Salim, *Tezkire*, s. 112; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuaray-ı Mevleviyye*, s. 15; Sa'deddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 303.

23 Sa'deddin Nüzhet, *aynı yer*.

24 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, III, 143; Mehmed Siraceddin, *Mecmua-i Şuara*, 85.

25 Bursalı Mehmed T., Osmanlı Müellifleri, III, 143.

tırmak ve ilim öğrencilerini kemale ulaştırmak, onlara tartışma ve anlatım tarzlarını öğretmek için telif ettiğine dair bir açıklama vardır. Bu risalenin üç nüshası mevcut olup Esad Efendi Ktb. nr. 3544 Laleli Ktb. nr. 3034/4 ve Hafız Efendi Ktb. (Süleymaniye) nr. 1350/1'de kayıtlı bulunmaktadırlar.

12- ***Şerhu Kitabi'l-ahlak***

Allame Kadı Adûd'un ahlaka ait Arapça eserinin şerhidir[26].

TEFSİRE VE DİĞER İLİMLERE AİT ESERLERİ

13- ***Hâşiyeyetü't-Tefsiri'l-Beydavî***

Kadı Beydavî'nin tefsirine hâşiye yapan Sadreddinzâde'nin tefsirinin bir zeylidir[27].

14- ***Lisanü'l-Gayb ve'l-İlham***

Medine'de bulunduğu sıralarda okuttuğu tefsir derslerini bir araya toplayan eseridir. Bursalı Mehmed Tahir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 143), bu eserin Edirne Sultan Selim Kütüphanesi'nde bir nüshasının mevcut olduğunu kaydediyor.

15. ***Ta'likat'ala Oklidis***

Hendese ilmine ait bir risalesidir[28]. Bu esere dair bir bilgi elde edemedik ve herhangi bir nüshasına da rastlayamadık.

16- ***Tuhfetü'l-Mü'minîn***

Tıbba ait bir eserdir[29].

---

26 Şeyhi, aynı yer; Mehmed Siraceddin, *aynı yer*.

27 Şeyhi, *Vekayiü'l-fudala*, vr.190a; Mehmed Siraceddin, *Mecmua-i Şuara*, s. 85; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, III, 143; Brockelman, *GAL*, II, 637.

28 Bursalı,*a.g.e.*, III, 143; M. Siraceddin,*a.g.e.*, s. 85.

29 M. Siraceddin, *a.g.e.*, s. 85.

17- ***Risale-i Musikiyye***
Edvâr ve musiki ilmine dairdir[30].

18- ***Ahkâm-ı Sultânî***
Ahmed Dede Efendi'nin asıl kendi mesleğiyle ilgili bir eseri olup güneş, ay ve yıldızların çeşitli mevsimlerindeki hallerine istinaden Padişah'ın, Sadrazam'ın ve diğer devlet adamlarının yapması uygun olan işleri tavsiye ediyor ve ilm-i nücûmla ilgili bazı bilgiler veriyor. Bu eseri Süleymaniye Ktb. nr. 1027/8'de kayıtlıdır.

19- ***Camiu'd-Düvel***
Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, kudretli Türk alimlerinden biri olduğu gibi tarihî eseriyle de büyük tarihçilerimiz arasında yer almaktadır. Onun şöhretini sağlayan saraydaki vazifesi, ilmi ve edebi faaliyetlerinden ziyade meydana getirdiği *"Camiü'd--Düvel"* isimli Arapça tarih eseridir.

Bu eserin müellif hattı olan nüshası iki cild halinde Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3171-3172 numaralarda kayıtlıdır Eserin diğer bir nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi III. Ahmed kitapları arasında iki cild olarak 2954/1-2 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha, II. cildin sonundaki kayıttan (vr. 647^a) da anlaşıldığı gibi Nuruosmaniye nüshasından istinsah edilmiştir.

Bunlardan başka Esad Efendi Ktb'da 3 cild halinde 2101, 2102, 2103 numaralarda, Kayseri Raşid Efendi Ktb.'da iki cilt olarak 913/1-2 numarada ve Edirne Sultan Selim Ktb. (İl Halk Ktb)'da dört cilt olarak 1495-1498 numaralarda kayıtlı nüshaları mevcuttur.

Müneccimbaşı'nın eserleri hakkında araştırma yapanlardan Brockelmann, Franz Babinger, Z. Velidi Togan, Tayyip Gökbilgin[31], *Cami'ü'd-*

30 Osmanlı Müellifleri, *aynı yer*; M. Siraceddin, *aynı yer*.
31 Bk. F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çevr. C. Üçok, Ankara 1982, s. 259; Z.V. Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1983, s. 210; T. Gökbilgin, Müneccimbaşı mad., *İA*.

Düvel'in Hamidiye Kütüphanesi 915 numarada kayıtlı bir nüshasının olduğunu kaydetmektedirler. Ancak bu nüsha, arapça Cami'ü'd-düvel'in nüshası olmayıp, Türkçe tercümenin bir el yazmasıdır[32].

ESERİN YAZILMASININ SEBEBİ

Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi, tarih ilmine olan merakının çokluğundan dolayı tarihi kaynakları sürekli okurdu. Bu eserlerdeki önemli olayları, ders alınabilecek vak'aları, tarihin önemini ve insanlara kazandırdığı faydaları Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sohbetlerinde anlatırdı. Bu sohbetlerin birinde Kara Mustafa paşa, Müneccimbaşı'ya bir tarih yazmasını emretti. Müneccimbaşı da bu emre itaatle *Camiü'd-Düvel* 'i yazmaya başladı[33].

ESERİN ADI

Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin bu umumi tarihe hangi adı verdiğini kesin olarak söylemek ilk anda mümkün görünmüyor. Ancak *"Cami'ü'd-Düvel"* veya *"Sahaifü'l-Ahbar fi Vakayi'i'l-Asâr"* adları ile şöhret bulduğu bilinmektedir. Müellif nüshası olan Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki nüshanın birinci cildinin ikinci varağında sanki eserin ilk adı silinip yerine جامع الدول (Bu eseri *"Cami'ü'd-Düvel"* diye adlandırdım) ibaresi yazılarak değiştirilmiş görünümünü vermektedir. Ancak bu yazı, müellifin mutad hattından daha düzgün olmakla beraber biraz da onun hattına benzeyen bir yazıdır. Bu işlemin bir başkası tarafından yapıldığına pek ithimal vermiyoruz.

Ancak M. Tayyip Gökbilgin (Müneccimbaşı md., *İA.*), müellif hattı olan Nuruosmaniye nüshasında eserin adı silinerek ve üzerine yapıştırılan

32 Bk., Ahmet Ağırakça *a.g.e.*, s. XXXIV.

33 Nuruosmaniye nüshası, nr. 3171. vr. 11ª; Esad Efendi nüshası, nr. 2101, vr. 2ª; Bayezit nüshası, nr. 5019, vr.2ª.

ince bir kağıda *"Cami'ü'd-düvel"* ismi yazıldığı ve bu asli nüshadan istinsah edilen Beyazıt nüshası ile Esad Efendi nüshalarının da bu ismi taşıdığını, fakat Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki en eski tâlî nüshanın *"Sahaifü'l-Ahbar fi Vakayi'i'l-Asar"* adını taşıdığını ve bundan da eserin ilk adının böyle olduğunun, sonradan muhtevası itibariyle *"Cami'ü'd-düvel"* adının verildiğinin anlaşıldığını kaydediyor. Adı geçen nüshanın mezkur varağında böyle ince bir kağıdın yapıştırıldığı görülmemektedir, fakat eserin adı iyice belli olsun diye koyu bir mürekkeb çekildikten sonra üzerine daha düzgün bir şekilde " جامع الدول " diye eserin adı yazılmıştır[34].

Müellifin ölümünden dört küsur yıl sonra 1 Cumadelahire 1117 (20 Eylül 1705) tarihinde istinsah edilen ve buna göre en eski nüsha olan Topkapı nüshasının *"Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayi'i'l-A'sar"* adını taşıdığını görüyoruz[35]. Diğer nüshalar yani Esad Efendi, Bâyezid Umumi, Raşid Efendi ve Sultan Selim nüshalarında ise *"Cami'ü'd-Düvel"* adını taşımaktadır. Bu noktadan hareket edecek olursak ve müellifin vefatından yaklaşık otuz yıl sonra yapılan tercümesinin de bu adı taşıdığına bakarsak, eserin asıl adının *"Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayi'i'l-A'sar"* olması da muhtemeldir. Ancak sonradan eserin muhteviyatına bakılarak umumi bir "Devletler tarihi" olmasından dolayı müstensihler tarafından *"Cami'ü'd-Düvel"* adının daha uygun görülerek yakıştırıldığı da söylenebilir. Eserin nüshalarında, Topkapı Sarayı nüshası hariç, diğer nüshaların hepsinde, *"Cami'ü'd-düvel"* adının geçmesinden dolayı umumiyetle bu eserin Arapça aslı *"Cami'ü'd-Düvel"*, Osmanlıca tercümesi de *"Sahifü'l-Ahbar fi Vekayi'i'l-A'sar"* olarak şöhret bulmuştur[36]. Netice olarak eser veya müellif hakkında telifatta bulunanlar, genellikle *"Cami'ü'd-Düvel"* adını kullanmışlardır. Böylelikle eser de bu isimle tanınmıştır. Biz de bu ismi kullandık.

---

34 Bk. A. Ağırakça, *a.g.e.*, XXXV.

35 Topkapı nüshası, I, vr. 2^b

36 Hatta bazen bu durum aynen bazı ilim adamlarınca da kullanılmıştır. Bk. Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927, S. XII.

CAMİ'Ü'D-DÜVEL'İN MUHTEVASI

Cami'ü'd-Düvel, bir dünya tarihi olup yaratılıştan başlıyarak H. 1083 (1672/1673) tarihine kadar gelmektedir.

Eserin mukaddimesinde zaman mefhumunun hakikatine, tarih kelimesinin lügat ve istilah manalarına, tarih ilminin tarifine, konusuna, gayelerine, tarihçinin özelliklerine, tarihçide bulunması ve tarihçinin bilmesi gereken hususlara önemle işaret edilmektedir[37].

Bu konuda verilen bilgiler gerçekten istifadeye şayandır. Burada *Tabakatü'ş-Şafi'iyye* müellifi Taceddin es-Sübkî'nin, tarihçinin kullanılan lafızları gerçek anlamıyla bilmesi gerektiğini, bu kelimelerin hangi anlamlara delalet ettiklerini, tarihi olayların manasını açık bir şekilde anlaması gerektiği hususunda bilgiler veren Müneccimbaşı Ahmed Dede, bu hususta es-Subki'nin verdiği bilgi ve telakkileri kendisinin de kabul ettiğini ve bunlara uyulması gerektiğini açıklamaktadır.

Müneccimbaşı, dünyanın yaratılışından başlamak üzere olayları genellikle devlet-devlet anlatmıştır. İslam'ın doğuşundan itibaren meydana gelen olayları anlatırken de Hicri tarihi esas alarak Hicretten sonra her yüzyılda meydana gelen olayları ayrı ayrı belirttiği gibi, müstakil ve büyük devletlerin tarihini de ayrı kısımlar halinde yazmıştır. Genel dünya ve İslam tarihini yazan bir çok tarihçinin eserlerinde yer almayan irili ufaklı devletçiliklerin, hatta çok küçük olan ve kısa ömür süren ufak kabilelerin tarihlerine dahi yer vermiştir. Bu husus da onun eserinin çok önemli bir yönünü teşkil eder.

Müneccimbaşı, eserinde olayları şöyle sıralamıştır: Yukarıda belirttiğimiz gibi eserine, tarihin önemine işaret eden, meşhur tarihçilerden ve tarihçilerin özelliklerinden bahseden bir mukaddime ile başlar. Arkasından tarihin başlangıcını ve insanoğlunun yaratılışından bahsederek Adem Peygamber ve onun evladı hakkında bilgi verir (vr. 7^a-8^a). Normal olarak bundan

---

37 Nuruosmaniye nüshası, I, vr. 1^b vd.; Esat Efendi nüshası, I, vr. 5^a vd.; Bayezit nüshası, I, vr. 7^a vd.

sonra diğer peygamberlerin tarihinden bahsederek yirmi dört peygamber hakkında bilgi verir. (8^{a}-12^{b}).

İsrailoğulları Peygamberlerini anlattıktan sonra İslam Peygamberi ve İslam tarihine geçmek için İslam'dan önce Arabistan'da kurulan Tâsım, Cedis ve Sebe devletleriyle, Hicaz bölgesi tarihlerini nakleder. Kureyş kabilesinin aslını ve Mekke tarihini anlattıktan sonra, peygamberimizin doğumundan başlamak üzere İslam'ın doğuşunu ve peygamberin, Mekke devrindeki hayatını anlatır. Bu arada Peygamber'in şemailinden, ashabından ve zevcelerinden bahsederek siyer konusunu bitirir (vr. 15^{b}-47^{a}).

Bundan sonra Dört Halife devrini (vr. 47^{a}-63^{a}) ve İslam'ın yayıldığı ve müslümanların fethettiği bölgelerin eski tarihlerinden, bölgedeki İslam öncesi devletlerden Süryaniler (vr. 63^{b}), Gassaniler (vr. 64^{a}) ve İranlılar (vr. 64^{b})'ın tarihini anlatır. Bunları müteakib Yunanlıları, Amalikalıları, Kıptileri kısa kısa ele alır (vr. 65^{a}-66^{b}).

Daha sonra Orta ve Güney Asya bölgesine geçerek Hindular'ın Türk ve Tatarlar'ın, Küçük Türkmen kabilelerinin (vr.66^{b}-67^{b}), Çinliler (vr. 67^{b})'in, Bulgarların (vr. 68^{a}), Ruslar (vr. 68^{b}), Gürcüler (vr. 68^{b})'in tarihlerini anlatır.

Bundan sonra batıya yönelerek, Franklar, İngilizler ve İspanyollar'dan bahseder (vr. 68^{b}-69^{a}). Bu arada Karadeniz, Akdeniz, Hint Okyanusu ve Adriyatik Denizinin tarihlerini anlatır (vr. 69^{b}-70^{b}). Bundan sonra tekrar ve daha teferruatlı anlatmak üzere geri İranlılar'a, Sasanilere geçer (vr. 71^{a}-76^{a}) Âdá, Semud ve Mezopotamya'da hüküm süren diğer devletlerden (vr. 77^{b}) ve bu arada tekrar Gassaniler'den, eski Arap kabilelerinden söz eder (vr. 79^{b}-93^{b}). Batı dünyası tarihinden Romalılar (vr. 94a vd.), Avusturyalılar (vr. 103^{a}-108^{b}) ve İspanyollar (vr. 109^{b}-110^{b})'ın tarihlerini anlatır. Ermeniler (vr. 112^{a}-114^{b})'den bahsettikten sonra muhtemelen bazı ilavelerde bulunmak üzere 6 yaprak boş bırakmıştır.

Bu kısımlarda pek tarihi seyre uymayadan tekrar eski Mısır tarihine

geçerek Nuh Tufanı'ndan evvel ve sonraki Mısır tarihinden bahseder (vr. 116^{a}). Tufandan sonra Mısır'da yaşayan kavimleri kısaca anlattıktan sonra İsrailoğulları tarihine geçer (vr. 120^{a}-124^{a}). Bu arada tekrar Mezopotamya ve Önasyada yaşayan milletler ile Hint ve Çin hükümdarları (vr. 125^{a}-126^{a}) hakkında kısa bilgi verir. Arkasından Emevi Devleti (vr. 127^{a}-151^{a}), Endülüs Emevileri (vr. 151^{a}-160^{a}), Abbasi Devleti ile ona bağlı yaşayan devletler (vr. 160^{a} vd.), Ağlabiler (vr. 195^{a}-200^{b}), Tahiriler (vr. 201^{a}-204^{b}), Samaniler (vr. 204^{b}-209^{b}), Kirman Melikleri (vr. 209^{b}), Cürcan Melikleri (vr. 211^{a}), Harezm Melikleri (vr. 211^{a}), Simcuriler (vr. 211^{b}), Gazneliler (vr. 212b-221^{b}), Tolunoğulları (vr. 221^{b}-226^{b}), Hamdaniler (vr. 227^{a}-235^{b}), İşhidoğulları (vr. 236^{a}-237^{b}), Basra ve Vasıt Emirlikleri (vr. 237^{b}-241^{a})- Dabuya ve Bad-ı Saba Emirlikleri (vr. 241^{a}-243^{b}), Rüstemoğulları (vr. 246^{a}), İdrisoğulları (vr. 247^{a}), Taberistan'da Deylemiler (vr. 248^{a}), Saffariler (vr. 251^{b}), Tabatabailer (vr. 256'ya ek bir varak), Fatimiler (vr. 57^{a} vd.), Sicilya Emirlikleri (vr. 268^{a} vd.), Kuzey Afrika'da Sanhaciler (vr. 270^{b}), Alamut'ta Hasan Sabbah (İsmaililer) ve Güzcan'da Ziyaroğullar (vr. 280^{a}), Büveyhoğulları (vr. 283^{a}), Dinever'de bir Kürt aşireti olan Hasaneveyhoğulları, Annaz oğulları (vr. 299^{a}), İsfahan Hakimi Kakuyeoğulları (vr. 300^{a}), Esedoğulları (vr. 302^{a}), Şeddatoğulları (vr. 309^{a}), Mekke ve Medine'de hüküm süren Alevi Seyyidlerden Benu Musa (vr. 312^{a}), Afrasyaboğulları olduklarını iddia eden Türk aşiretleri (vr. 213^{b}), Diyarbekir'de Mervaniler (vr. 316^{b}), Endülüs'de Hammadoğulları (vr. 321^{b}), Mirdasoğulları (vr. 322^{b}), Büyük Selçukluları (vr. 323^{a}-344^{a}), Kirman Selçukluları (vr 344^{b}), Suriye Selçukluları (vr. 345^{a}), Türkiye Selçukluları (vr. 347^{a}), Danişmendoğulları (vr. 363^{b}), Artukoğulları (vr. 365^{a}), Musul ve Şam Atabekleri (vr. 370^{b}), Erbil Emirleri (vr. 384^{b}), Dımaşk'ta Tuğ-tekin oğulları (vr. 386^{a}), Salgurlular (vr. 396^{a}), Huzistan ve Dinever Emirleri (vr. 398^{a}), Horasan Emirleri (vr. 398^{b}), Hazermşahlar (vr. 300^{a}), Kara-Hıtaylar (vr. 410^{b}), Kuzey Afrika'da Mülsemiler (vr. 412^{b}) ve Muvahhidler (vr. 415^{b})'le birinci cild sona erer.

İkinci cild'e yine Kuzey Afrika'daki küçük emirliklere devam ederek başlayan Müellif, anlatımına şu devletlerle devam eder: Gurlular (vr. 7^{a}), Eyyubiler (vr. 16^{a}), Mekke ve Medine Şerifleri (vr. 69^{a}), Basra Körfezi Emirlikleri (vr. 82^{a}) Cengizi (Moğol)'lar (vr. 83^{a}), Fars Melikleri'nden Muzafferoğulları (vr. 108^{a}), İspanya'da Ahmeroğullar (vr. 111^{b}), Kuzey Afrika'da Marinoğulları (vr. 115^{a}), Yemen'de Zeydi Şerifler (vr. 117^{b}), Hürmüz Emirleri (vr. 122^{a}), Karamanoğulları (vr. 123^{b}), Anadolu Beylikleri'nden Kastamonu'da İsfendiyar oğulları Beyliği (vr. 126^{b}), Pervâneoğulları (vr. 128^{b}), Aydınoğulları (vr. 129a), Menteşe oğulları (vr. 130^{b}), Germiyan oğulları (vr. 132^{a}), Hamidoğulları (vr. 132^{a}), Tekeoğulları (var. 132^{a}), Karasi oğulları (vr. 132^{b}), Canik Beyliği (Kubadaoğlu-Taşanoğlu) (vr. 132^{b}), Alaiye Beyliği (vr. 133^{a}), Varsaklar (vr. 133^{a}), Kadı Burhaneddin Ahmed (vr. 133^{b}), Anadolu'da küçük beyliklerden bazılarını anlattıktan sonra bu kısma son verir. Arkasından Timurlular'ı anlattıktan sonra bugün elimizde bulunmayan ve zamanımıza intikal etmeyen bazı kaynaklardan istifade ederek yazdığı ve eserinin en orjinal kısmını teşkil eden Karkiyâîler (vr. 134^{a}) Mazenderân Emirlikleri'nden Kavâmîler (vr. 134^{b}), Hind Emirlikleri'nden Tağallar (Tağlaktaiyye) ve Moğolistan'da Cungurlar (vr. 159^{b}), Kaşgar ve Keşmir emirliklerini anlatır. Daha sonra sırasıyla Karakoyunlular (vr. 212^{b}), Akkoyunlular (vr. 214^{b}), Dülkadiroğulları (vr. 223^{b}) ve Ramazanoğulları (vr. 266^{b}),'nı, Şirvan Melikleri (vr. 227^{a}), Safavîler (vr. 235^{a}), Çerkesler (vr. 251a), Yemen'deki Zeydiler (vr. 251^{a}), Kuzey Afrika'daki Şerifler (vr. 266^{b})'den bahseder ve eserinin son kısmını teşkil eden Osmanlı Devleti'ne geçer. Vr. 269^{b}'den başlayarak eserin sonuna kadar devam eden Osmanlı Devleti tarihi hakkında bilhassa kendi devri olan IV. Mehmed (Avcı) dönemine ait önemli bilgiler verir.

Nuruosmaniye nüshası'nın sonunda H. 1083 tarihinde olaylara son verildiği halde, daha sonra devam etmek üzere bir kısım yaprak boş bırakılmıştır. Ancak Bayezid ve Nuruosmaniye nüshalarında yer yer H. 1092 (1681),

hatta müellifin Mısır'a sürgün edildiği tarih olan 1099 (1687) yılına ait olaylar da kaydedilmiştir. Mesela, Kırım Hanları'nı anlatırken Murad Giray'ın İstanbul'da Vezir-i A'zam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından kabul edildiği tarih olan 1092 yılı olayları kaydedilmiştir[38]. Bunun yanında Mekke Emirleri bahsinde Esir Sa'd'ın Edirne'ye gelmesi, Kara Mustafa Paşa'nın katli, Kara İbrahim Paşa'nın ve daha sonra Süleyman Paşa'nın sadarete geçmeleri ve 1099 yılına kadarki olaylar zikrediliyor. Hatta müellifin ölümünden beş yıl sonra 1118 (1706/107) yılında Sultan Evrengzib'in ölümünden bahsedilmektedir[39]. Son olayı da gözönüne alırsak bu ilavelerin müellif tarafından yapılmadığı anlaşılıyor. Bu bilgiler hem kendi nüshasında, hem de eski tali nüsha olan Topkapı nüshasında kaydedilmediğine göre, öteki iki nüshanın müstensihleri tarafından eklendiği anlaşılıyor.

TARİHÇİLİĞİ

Şafii fakihlerinden Taceddin es-Subkî (öl. 1370 M.), Şafii alimlerinin hal tercümelerine dair yazdığı *Tabakatü'ş-Şafiyye* adlı eserinde "Tarihçiler için kaideler" diye bir bölüm açmıştır. Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi Müneccimbaşı da eserinde Subkî'nin sözlerini kendisi için bir rehber kabul etmiş ve lafızların delalet ettiği manaların marifeti üzerinde durmuştur. Buna göre tarihçide şu özellikler bulunmalıdır:

1- Hadiseleri değerlendirirken tamamen tarafsız ve sözünde sadık olmalıdır.

2- Başkalarının riayetlerini naklederken aynen ve değiştirmeden nakletmeli, rivayetlerin yalnız manasını alıp kendi beğendiği ibarelerle yazmamalıdır. Naklettiği rivayetlerin doğru veya uydurma olup olmadığını tartışarak almalıdır.

3- Naklettiği haber ve riyayetleri kimden ve nasıl naklettiğini muhakkak

38 Bayezt nüshası, II, 314.
39. Aynı nüsha, II, 600-607.

kaydetmelidir.

4- Tirihçi, yorumlamayı iyi bilmeli, yazarken bir terkib kabiliyeti olmalı. Zira müellif, gerekli malumatı bildiği halde bunları terkib etme kabiliyetinden yoksunsa eseri mükemmel olmaz.

Bu ilkeleri kendisine prensip edinen Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi, üzerinde çalıştğımız kısımlarda müşahade ettiğimiz kadarıyla, bunlara büyük ölçüde riayet etmeye çalışmıştır. Çalışmamızın metin notları kısımlarında görüldüğü gibi kendisinden evvelki müverrihlerin eserlerinden gerektiği kadar istifade etmiş, ancak kendisinden önceki müverrihlerden daha değişik bir üslub ile eserini yazmıştır. Osmanlı mürevvihleri arasında "nakilcilik"ten sıyrılıp "tenkitçilik"e yönelen ilk müverrihtir denebilir.

DİL VE ÜSLUBU

İlk Osmanlı müverrihleri, genellikle Türkçe olarak ve bilhassa kendi devirlerinde kullanılan sade bir dil ile eserlerini telif etmişlerdir. İlk müverrihlerden Aşık Paşazâde, Oruç Bey, Neşrî ve Ruhi Çelebi'nin eserlerine bakıldığında gerçekten sade bir dil görülür.

Müneccimbaşı, eserini arapça olarak telif ederek zamanına kadarki Osmanlı tarihçilerinden ayrı bir yol izlemiştir. Müneccimbaşı aslen Türk olduğu için Arap müellif kadar edebi bir üslub ile eser yazamayacağı muhakkaktır. Ancak yabancı dille eser yazmak başarısının üstünlüğü de inkar edilemez. Cami'ü'd-düvel, gerçekten sade, anlaşılır ve biraz da basit bir Arapça ile yazılmıştır.

KAYNAKLARI

Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, eserini telif ederken Devletdevlet tarihi yazma şeklini takibeden İbn Haldûn, Reşideddin, Hafız Ebru, Hamdullah Müstevfî, Gaffarî, Cennabî ve Lârî gibi müverrihleri örnek almış ve eserini bu şekilde yazmıştır.

Müneccimbaşı eserini te'lif ederken istifade ettiği kaynakları kitabının mukaddimesinde sıralamıştır[40]. Bu kaynakların 47'si Arapça, 17'si Farsça ve 8'i Türkçe olmak üzere toplam 72 adettir.

a) Arapça Kaynakları

1. İbn el-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan, *el-Kamil fi't-Tarih*; 2. İbn Kesir, İmadeddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*; 3. İbn Cerir et-Taberi, *Tarih-i Taberi*; 4. Mes'udi, *Müruc-ez-zeheb;* 5. Cennabi, *el-Aylem ez-Zâhir*; 6. İmam el-Yafi'i, *Mir'at el-cinân*; 7. el-Melik el-Müeyyed el-Eyyubi, *el-Muhtasar*; 8. İbn el-Verdî el-Halebi, *Tetimmetu'l-Muhtasar*; 9. İbn el Verdi el-Halebi, *Dürer el-hasâyis*; 10. İbn Kuteybe, *el-Ma'arif*; 11. Ebu Zeyd el-Belhi, *el-Bed'u ve't-tarih*; 12. İbn Abdi Rabbihi, *el-Ikd (el-Ferid)*; 13. İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-a'yan*; 14. İbn Haldûn, *Mukaddime*; 15. İbn Hacer, *Enba' el-gumr*; 16. İbn Hacer, *ed-Dürer el-kamine*; 17. Zehebi, *Düvel el-İslam*; 18. Sehavi, *Zeylü Düvel el-İslam*, 19. Kadı İyaz, *eş-Şifa*; 20. İbn Hişam, *es-Siyer*; 21. Süheyli, *Şerhu siyer-i İbn Hişam*; 22. İbn el-Cevzî, *Safvet el-safve*; 23. İbn el-Cevzi, *es-Siyer*; 24. Kastalani, *el-Mevahib el-ledünniye*; 25. Kazerûnî, *es-Siyer*; 26. Diyarbekiri, *el-Hamis*; 27. Tirmizi, *eş-Şemail*; 28. Makrizi, *eş Şemail*; 29. (İmam Ebu Abdullah Muhammed), *el-Misbah el-Mudi'e*; 30. Suyuti, *Tarih el-hulefa*; 31. İbn Ayas, *Tarih el-hulefa;* 32. Kuda'i, *Tarih el-Hulefa;* 33. İbn Şıhne el-Halebi, *Ravzat en-nazırın*; 34. (Karamanî, Ebu'l-Abbas), *Tarih el-Karamani*; 35. Makrizi, *Nüzhet et-mukleteyn fi ahbar ed-devleteyn*; 36. Makrizi, *es-Süluk fi ahval el-mülûk*; 37. Suyûtî, *Hüsn el-muhadara*; 38. İbn el-Neccar, *Tarih-i Bağdat;* 39. Hazreci, *Tarih el-Yemen*; 40. Kutb el-Mekki, *el-Berk el Yemani*; 41. Kutb el-Mekki, *Tarih-i Mekke;* 42. Şerif el-Fasî, *Tarih-i Mekke*; 43. Semhudi, *Tarih el-Medine*; 44. Bestamî, *Müsameret el-mulûk*; 45.

40 Nuruosmaniye nüshası, I, mukaddime vr.11[a]; Esat Efendi nüshası, vr.2[a]; Bayezit nüshası, vr. 2[b].

Kıt'a min Tarih-i Bâb el-ebvâb ve Şirvân ve Arrân; 46. İbn Hakimâ, *Tarih-i İbn Hakimâ*; 47. Dımaşki, *Nuhbet ed-dehr.*

b) Farsça Kaynaklar

1. el-Fazıl Muslihuddîn el-Lârî, *Tarih (Mir'at el-edvar)*; 2. Hamdullah Müstevfi, *(Tarih-i) Güzide*; 3. Reşideddin el-Vezir, *Cami'et-tevarih*; 4. Seyyid Yahya el-Kazvini, *Lübbü't-tevarih;* 5. Gaffârî, *Cihân-ârâ*; 6. Gaffârî, *Niâristân*; 7. Emineddin Ahmed er-Razi, *Heft iklim*; 8. Hakimeddin İdris el-Bidlisî, *Heşt behişt*; 9. Şerefeddin el-Yezdî, Zafer-nâme; 10. Hoca Abdürrezzak el-Kâşî (es-Semerkandî), *Matla'es-sa'deyn*; 11. Hoca Fazlullah el-Hindi, *Ekber-nâme*; 12. Şah Selim b. Celaleddin Ekber Padişah, *Selim-nâme*; 13. Şeref Han el-Bidlisî, *Tarih-i Kürdistan (Şeref-name)*; 14. İbn Bîbî, *Tarih-i Selaçiketi'r-Rûm (el-Evamirü'l-Ala'iyye fi umuri'l-Ala'iyye)*; 15. (Aksarayî), *Müsameret el-ahbar*; 16. (Kadı Ebu bekir Tahranîî), *Tarih el-Bayindiriya*; 17. *Suver el-memalik ve'l-mesalik.*

c) Türkçe Kaynaklar

1. Âlî Çelebi, *Künh el-ahbar*; 2. Âlî Çelebi, *el-Hall ve'l akd;* 3. Hoca Sa'deddin Efendi, *Taç et-tevarih*; 4. Hacı Halife (Katib Çelebi), *Fezleke*; 5. Aşık Paşa-zâde, *Tarih-i Aşıkî (Tevarih-i Al-i Osman)*; 6. Ruhî, *Tarih-i Ruhî*, 7. İbrahim Efendi, *Murad-nâme*; 8. *Joannes Tarihi tercümesi* (Avrupa tarihini yazarken istifade etmiştir).

Müneccimbaşı bunların dışında birçok risale ve mecmuadan dha istifade ettiğini de bildirmektedir.

CAMİU'D-DÜVEL ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

a) Şair Nedim ve arkadaşlarının tercümesi

Müneccimbaşı'nın eserinin değeri derhal anlaşılmış olmalı ki, telifinden

henüz otuz sene geçmeden Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın teklifi üzerine Türkçeye tercümesine teşebbüs edilmiş ve bu iş Şair Nedim'in içinde bulunduğu, hatta başkanlık ettiği bir heyete verilmiştir.

Sahaifü'l-ahbar'ın birinci cildinin birinci sahifesinin başında "Sultan Mehmed Han-ı Salis[41]'in zamanı sa'adetinde Reisü'l-Müneccimin olan fazıl-ı muhakkik Derviş Ahmed Efendi'nin tertib ettiği *"Sahaifü'l-ahbar"* nâm arabî tarihin Sultan Ahmed Han-ı Salis asrı üdEbu ve ümerasından şair Nedim Efendi'nin eser-i himmeti olan tercümesinden cildi evveldir. İkinci sahifede de... bu hizmeti Nedim'e havale etti" ibareleri kayıtlıdır. Bu ifadelere göre eserin Şair Nedim tarafından tercüme edildiği anlaşılıyor. Kitabın tercümesi Nedim'e havala edilmekle beraber kendisine yardımcı arkadaşlar verilmiştir. Ancak kitabın baş tarafını Nedim tercüme etmiştir.

Dâyezâde Mustafa Efendi'nin *"Selimname"* adlı eserinin[42] mukaddimesinin kenarındaki kayda göre tercüme işi, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın gayretiyle Şair Nedim'in de bulunduğu bir heyete tevdi edilmiş, bu heyet Nedim'in yanısıra III. Ahmed devrinin ilim, sanat ve kültür hareketlerinin belli başlı mümessillerinden olan Vehbi Efendi, Ruhi Efendi, Müstakimzâde Mustafa Vefa Efendi, Sır Katibi Hıfzı Efendi, Raşid Efendi, İlmi Efendi ve diğer bir kısım ilim adamlarından oluşuyordu.

Dayezâde Mustafa Efendi, bu heyetin tercümeyi bir hafta içinde bitirdiğini belirtiyor. Ancak *Sahaifü'l-ahbar*'ın baştarafındaki ve sonundaki kayıtlara göre tercüme 10 yılda tamamlanmıştır.

Birbirinden çok farklı olan bu iki rivayeti telif etmek çok zordur. Ancak böyle bir eserin bir haftada tercüme edilmesi mümkün değildir. Tercümenin başında ve sonunda verilen tarihler bizim için daha muteberdir. Bu tercüme 1285 (1868/1869) yılında İstanbul'da Matba'ay-ı Amire'de 3 cild halinde ba-

---

41 Mehmed Han-ı Rabi olması gerekir.

42 Bk. Daye-zade Mustafa Efendi, *Selimname*, Esad Efendi Ktb. nr. 2283, mukaddimenin kenarındaki vr. 2a'da yazılmış bir not.

sılmıştır.

Bu tercüme gerçekleştikten sonra uzun zaman kullanılmış ve eserin aslını bile bir ara gölgelemiştir. Tercüme heyeti, eserin umumi tarih kısmında bir hayli kısaltmalar yaparak eseri muhtasar bir şekilde tercüme etmişlerdir. Yalnız mühim gördükleri kısımlarda metnin tamamına yakınını tercüme etmişlerdir. Abbasi ve Osmanlı tarihleri kısmında bu husus görülmektedir. Buna rağmen bu kısımların tercümeleri de arapça aslını tam olarak vermemektedir. Bu tercüme kaynak olarak kullanılamayacak kadar eksiktir[43]. Çünkü eser Türkçeye çevrilirken yapılan kısaltmalar nedeniyle eserde geçen yer ve şahıs isimleri ve hatta bazen tarihlerde yanlışlıklar yapılmış, sultanlara ve devlet adamlarına yöneltilen tenkidler de eserden çıkartılmıştır. Bu nedenle tercümedeki yanlışlıklardan dolayı bizzat müellif Müneccimbaşı Ahmed Dede tenkit edilmiştir.

b) Hasan Fehmi Turgal'ın çalışması

Kitap Sarayları Direktörü Hasan Fehmi Turgal, *Camiü'd-Düvel*'in Anadolu Selçukluları kısmını tercüme etmiş ve bu tercüme *"Anadolu Selçukluları, Müneccimbaşı'ya göre"* adı altında 1935 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

c) Necati Lügal'in çalışmaları

Bâyezid Umumi Kütüphanesi Müdürü Necati Lügal, eserin Karahanlılar bölümünü *"Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi'nin Sahayifü'l-ahbar fi vekayi'i'l-a'sar yahut Camiü'd-düvel alı eserinin Karahanlılar Fasikülü"* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Bu tercüme Nihal Atsız'ın, Müneccimbaşı'nın hayatı ve eserlerine dair bir önsözle birlikte yayınlanmıştır. Eserin

43 "Maalesef Müneccimbaşı'nın Türkçe tercümesi hem eksik hem de hatalarla dolu olduğu için yeni bir Türkçe tercümesini yapmak zaruri olduğu gibi arapça metnin yayınlanması da çok faydalı olacaktır. F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1963, I, I.

sonuna, Hasan Fehmi Turgal'ın *"Anadolu Selçukluları"* adlı tercümesi de ilave edilmiştir.

d) V. Minorsky'nin çalışmmaları

V. Minorsky, *Camiü'd-düvel*'in Şeddadiler kısmının Arapça metnini ve İngilizce tercümesini 1953 yılında Cambridge'de neşretmiştir.

Yine bu müellif, aynı eserin Şirvan ve Babu'l-Ebvâb kısmının Arapça metnini ve İngilizce tercümesini 1958'de Cambridge'de yayınlamıştır.

e) S.A. Hasan'ın çalışması

Pakistanlı S.A. Hasan, *Camiü'd-düvel*'in Büyük Selçuklular kısmının Arapça metnini ve İngilizce tercümesini 1956 yılında Cambridge'de neşre hazırlamıştır[44]. S.A. Hasan bu çalışmasını baş tarafına yazdığı bir mukaddime ile İslamic Studies'de yayınlamıştır[45].

f) İsmail Erünsal'in çalışması

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü öğretim görevlilerinden Doç. Dr. İsmail Erünsal, Müneccimbaşı Tarihi'nin Osmanlı Devleti tarihinin başlangıcından Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonuna kadar olan kısmı Türkçeye tercüme etmiştir. Erünsal'ın bu çalışması Tercüman Gazetesi'nin yayınladığı 1001 Temel Eser serisi içinde *"Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi"* adı altında 1975 yılında İstanbul'da iki cilt olarak neşredilmiştir.

---

44 S.A. Hasan, A. Critical Edition of Münejjim Bashi's History of the saljuqids of İran (Great Saljuqs), wit Translation and Introduction, umpublished Doctoral dissertation, Cambridge, 1956, ii, p.I.

45 S.A. Hasan, "Münejjim Bashi: Turkısh Hıstorian of the Saljuqıds of İran", *İslamic Studies,* Karachi, Vol, II, no, 4, December 1963, s. 457-466 ve Vol, III, no. 4, December 1964, s. 429-469.

g) Ahmet Ağırakça'nın çalışması

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim görevlilerinden Dr. Ahmed Ağırakça, *Camiü'd-düvel*' in Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet'in ölümüne kadar olan k kısmının tenkitli metin neşrini hazırlamıştır. Ağırakça, Arapça metnin tesisinde müellif hattı olan Nuruosmaniye nüshasını esas almış Topkapı, Esat ve Bayezit nüshaları ile karşılaştırmış, gerekli farkları göstermiştir. Metin notları kısmında metnin tenkidini yapmış ve izahlarda bulunmuştur [46].

h) Ali Öngül'ün çalışması

Nuruosmaniye Kütüphanesi Müdürü Ali Öngül, *Camiü'd-Düvel*'in Kırman Selçukluları, Suriye Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Danişmendliler, Artuklular, Saltuklular, Mengücükler ve Ahlatşahlar kısımlarının 1986 yılında tenkitli metin neşrini hazırlamıştır [47].

METİN TESİSİNDE FAYDALANDIĞIMIZ CAMİÜ'D-DÜVEL'İN NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİ NÜSHASININ TAVSIFI

1. Cild

Numara	: 3171
Varak	: V+427
Ebadı	: 300x103, 277x65 mm.
Satır	: 61
Hattın nev'i	: Ta'lik
Cild nev'i	: Koyu vişne rengi deri, şemseli, zenci-

46 Bk. Ahmet Ağırakça, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Camiü'd-düvel adlı eserinin Osmanlı Devletinin Başlangıcından Fatih'in vefatına kadarki kısmının tenkitli metin neşri*, İstanbul 1983 (Basılmamış Doktora Tezi).

47 Bk. Ali Öngül, İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, *Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'ni Cami'ü'd-Düvel'inin Tenkitli Metin neşri ve Tercümesi(Seçuklular ve Anadolu Beylikleri)*, İstanbul 1986 (Basılmamış Doktora Tezi).

rekli, şirazesi dağınık, cetvelleri, fasıl başları ve hükümdar adları kırmızı ile yazılmıştır. Aharlı ve filigranlı krem rengi kâğıt.

Baştarafındaki ilk sahifede III. Osman'ın tuğralı vakıf mührü ile Evkaf müfettişi İbrahim Hanif'in vakıf yazısı ve mührü var. Baştaki ilk beş yaprakta eserin fihristi yazılıdır.

Başı: الحمد لله حمد متفكر في مخلوقاته معتبر بشواهد مصنوعاته

Sonu: فهجم عليه جوليوس واعانه الجمهور فهرب

II. Cild

Numara	: 3172
Varak	: 391
Ebadı	: 297x103, 275x60 mm
Satır	: 61
Hattın nev'i	: Ta'lik
Cild nev'i	: Sırtı ve kenarları yeşil bez, üzeri ebru

mukavva kaplı, şirazesi dağınık, cetvelleri, fasıl başları ve hükümdar adları kırmızı ile yazılmıştır. Aharlı ve filigranlı krem rengi kağıt. Sonundaki 391[a] varakında III. Osman'ın tuğralı vakıf mührü ile Evkaf müfettişi İbrahim Hanif'in vakıf yazısı ve mührü vardır. Eserin sonu bir hatime ile sona ermemekte ve sonunda 63 boş yaprak bulunmaktadır. Bundan devam etmek üzere hazırlandığı ancak bu haliyle kaldığı anlaşılıyor.

Başı: بها خوفا من العثمانية فاخذوه اسيرا ثم جاوا به الي القسطنطنية

Sonu: فرجع الي مستقر دولته ادرنة لقرب الشتاء فوصل اليها في شعبان السنة

ÇALIŞMAMIZDA TAKİP ETTİĞİMİZ YOL

Metinde paragraf başlarını biz koyduk. Metinde gösterdiğimiz varak numaraları Nuruosmaniye nüshası I. cildinin varak sayılarıdır.

Metni Türkçeye tercüme ettik. Tercümede mümkün olduğu kadar metne sadık kaldık. Müellifimiz eserini ünvan, sahife, satır, fıkra, kelime, harf ve

zeyl gibi bölümlere ayırmıştır. Bu ifadeleri tercümede değiştirmedik.

Üzerinde çalıştığımız nüsha müellif hattı olduğu için metni diğer nüshalarla karşılaştırma gereği duymadık.

ALTINCI FIKRA
MEVSIL, EL-CEZİRE VE HALEB'DEKİ HAMDANOĞULLARI HÜKÜMDARLARI

el-Cezire ve Haleb'i İlk fetheden müslümanlar ve Hamdanoğulları'na kadar buralarda valilikte bulunanlar, onların ortaya çıkış şekli, zamanı ve çöküşleri.

BİRİNCİ HARF
HALEB'İ İLK FETHEDEN MÜSLÜMANLAR ve BURAYI HAMDANOĞULLARI'NIN VALİLİKLERİNE KADAR İDARE EDENLER

el-Cezire, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan geniş bir bölgenin adı olup askeri bölgelerden biridir. Bütün şehirleri gerçek dördüncü iklimdendir. Burası orduların bulunduğu bölge olup güneybatı hududu Fırat ile beraber Malatya, Sumeysat, Kal'atu'r-Rûm, el-Bîre, Kabbalatu Menbic, Balis, er-Rakka, Kırkısıya, er-Rahbe, Hay ve Anbar'a kadar uzanmaktadır. Fırat el-Cezire'nin sınırını çizerek Anbar'dan çıkar ve sonra sınır Anbar'dan Dicle üzerinde yeralan Tekrit'e, buradan da yine Dicle üzerinde bulunan Mevsıl'e doğru kıvrılır. Mevsıl'den de Ceziretu İbn Ömer'e, oradan da Amid'e kıvrılmakta sonra batı hattından ilerleyerek, Ermenistan hududu üzerindeki Amid'e ulaşmakta, oradan Rûm şehirleri sınırlarına, oradan da başladığımız yer olan Malatya'da Fırat Nehri'ne ulaşmaktadır.

Buna göre,Ermenistan'ın bir bölümü ile el-Cezire'nin batı tarafındakı bir kısım Rûm toprakları ve Suriye, el-Badiye ve Irak'ın bir bölümü bu böl-

gede yer almaktadır.

Bu bölge; Diyar Rebi'a, Diyar Mudar, Diyar Bekr'in bir kısmını da kapsamaktadır. Başlıca (meşhur) şehirleri şunlardır: el-Mevsıl, Rebi'a'dan Sincar, Mudar'dan Harran, er-Ruha, er-Rafıka ve el-Beydâ olarak da adlandırılan er-Rakka , Ayn Verd olarak da anılan Rebi'a'dan Re'su'l-Ayn, Bekr'den Meyâfârîkîn ve Amid şehirlerini kapsamakta olup bu şehirler el-Cezire'nin başlıca şehirleridir. Bölgede yeralan diğer şehirler ise şunlardır: Şamşât, Diyar Mudar'dan Kırkısıya, Mardin, Nusaybin, Kefertûsâ, Beled, Diyar Rebi'a'dan İs'irid de denen Si'irt, Kal'atü Ca'ber, Malik b. Tûk et-Ta'libî'nin Rahbesi de denen er-Rahbe (Bu kimse er-Reşid'in komutanlarından olup burayı imar ettiği için ona nisbet edilmekteydi), el-Hattah, Diyar Bekr'den Hîzân, Surûc, Hısnı Keyfa, Daramakisîn,, ed-Dâliye, Ceziretü İbn Ömer, Tellü A'fer, el-Hadr, Hakkâr, Muceddel, Kebîse, Akrbelli, Şûş, Dâmân, Kal'atü Fenek, Hânî, Ninova, el-Mevsıl, Fırat üzerinde yeralan el-Hadîse Dûkûka, Âne, Dicle üzerinde bulunan Hadîse, el-Bevarîc, Essin, el-Cezire'den Tekrit ve Ermenistan'dan Kâlîkelâ.

Tekrit[1], Mevsil[2] ve el-Cezire şehirlerinin çoğunu ilk fetheden kimse, Abdullah b. Mu'temer'dir. Onun öncü birliklerinin komutanı Reb'î b. el-Ekfel'dir. Süvarilerin başında da Arfece b. Harseme bulunuyordu. Onları bu bölgeye, Ömer b. el-Hattab'ın Irak valisi(amil) Sa'd b. Ebi Vakkas göndermişti. Sa'd, onların komutasındaki bu orduyu Ömer'in emri ile gönderdi. Hicrî 16 (637) yılında, önce Tekrit'i, peşinden de Mevsil ve Ninova'yı[3] fethettiler. Bu yerleri, Rumların elinden aldılar. Rumların Mevsil hakimi(sahip) olan reislerine o zaman el-Antâk denilmekteydi. Arap hrıstiyanlarından olan Iyad, Tağlib, en-Nemr ve eş-Şeharce onunla birlikte hareket etmekteydi.

---

1 Tekrit, Bağdat ve Musul arasında bir şehir olup halk tarafından "Tikrit" şeklinde telaffüz edilmektidir. Bk. Yakût el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Büldân,* "Tekrit" mad. Beyrut 1956, II, 38.

2 Günümüzde "Musul" şeklinde telaffuz edilen il merkezi. Biz bunu eski telaffuzu ile kaydettik.

3 Eski Asur başkenti. Harabeleri Musul'un karşısında, Dicle'nin doğu sahilinde bulunmaktadır.

Rumlar, Tekrit yakınlarındaki ordugahlarının etrafına hendek kazdılar. Abdullah b. el-Mu'temer, el-Antâk'ın yanında olan Araplara gizlice haber göndererek onları, İslam'a, kurtuluşa ve güvenliğe davet etti. Onların bu çağrıyı kabul etmeleri ile Müslümanlar zafere ulaştılar. Kâfirlerden çok azı kurtulabildi ve Tekrit Müslümanlar tarafından fethedildi. Abdullah, Reb'î b. el-Ekfel'i bir grupla birlikte batı tarafındaki kaleye, yani Mevsil'e ve doğu tarafındakine yani Ninova'ya gönderdi. O, buraları ele geçirdi. Peşinden el-Cezire bölgesinde bulunan şehirler arka arkaya fethedildiler.

Mevsil ve Ninova'nın, Ömer b. el-Hattab(r.a)'ın görevlendirdiği Utbe b. Ferkad tarafından Hicrî 20 (640-641) senesinde fethedilmiş olduğu söylenmektedir. Aynı şekilde buraların, Iyad b. Ğanm tarafından fethedilerek cizyeye bağlandığı da rivayet edilmektedir.

O, ilk olarak Mevsil ve Ninova'ya, savaşmak için Reb'i b. el-Ekfel'i, haracını toplamak için de Arfece b. Herseme'yi görevlendirmişti. Her iki işle, Utbe b. Ferkad veya Abdullah b. el-Mu'temer'i görevlendirdiği de söylenmektedir.

el-Cezire bölgesinin tamamı için İyad b. Ğanm tayin edilmişti. O, el-Cezire bölgesinin tamamını ve bazı Ermeni şehirlerini 17 (638) senesinde cizye anlaşması yaparak sulh yoluyla fethetti. Allah ona bölgenin tamamını az bir zamanda fethetmeyi müyesser kıldı. Halkı Arap, Acem ve Rum gibi değişik unsurlardan meydana geldiğinden dolayı, el-Cezire bölgesi en kolay fethedilen bölge olmuştur.

Sonra Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Ömer b. el-Hattab(r.a)'dan, İyad b. el-Ğanm'in kendisine katılmasını istedi. Ömer(r.a), onun bu isteğini olumlu karşıladı.

Ebu Ubeyde, Rum bölgesinin kapılarını Müslüman akınlarına açan ilk kimsedir. Salih, fazıl ve cömert bir kişiliğe sahipti. İnsanlara sürekli yemek ikram ettiğinden dolayı ona, "Zadü'r-Rakib" denirdi. Misafirleri kalabalık olduğu zaman devesini keser onlara yedirirdi. İyad, Şam'da 20 yılında ölümüne kadar, Ömer(r.a)'nın Hıms valisi olarak kaldı. Vefat ettiği zaman 60 yaşlarındaydı

Ömer(r.a), onun yerine Sa'd b. Amır'ı atadı. Ancak, Sa'd da kısa bir süre sonra öldü. Ömer(r.a), Sa'd'ın yerine Umeyr b. Sa'd el-Ensarî'yi vali tayin etti. O, el-Cezire, Ermenistan ve Rum kalelerinden arta kalanları fethetti. Bu fetihleri, Ebu Mûsa el-Eş'arî'nin yaptığı da söylenmektedir.

293 (905-906) yılında, Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ın Abbâsilerden el-Muktefî tarafından vali atanmasına kadar el-Cezire bölgesi, Raşid Halifeler, Emevîler ve Abbasî yönetimleri boyunca amil ve emirler tarafından idare edildi. Ebu'l-Heycâ, sadece bir emirdi. Ancak, çöküşlerine kadar onun çocuklarının birbiri peşinden yönetimi tevarus etmeleriyle birer melik gibi hükmeder oldular. Bu kimseler bahsedilmeye layık olmuşlardır.

İKİNCİ HARF

HALEB VE BURAYI İLK FETHEDENLER

Haleb, büyük ve kadîm bir şehir olup yüksek ve mustahkem bir kaleye sahiptir. Şehirde Halil(İbrahim)(a.s)'ın makamı vardır. Kuvayk Nehri'nin geçtiği Haleb'de bağ ve bahçeler bulunmaktadır. Mevki olarak, hudutlara giden Irak ve diğer Şam şehirleri yolunun üzerinde yer almakta olup Kinnesrin'e bağlı bulunmaktaydı. Kınnesrin, Şam şehirlerinden bir şehirdir. Diyar-ı Rebi'a'ya bağlı olduğu da rivayet edilmekte olup Kûre ona nisbet edilmekteydi. İslam'ın ilk dönemlerinde ordular burada karargah kurardı. O zamanda Haleb'in adı geçmezdi. Haleb'le arasında on iki millik bir mesafe bulunmaktadır. Ma'arra ile Kınnesrîn arasında çok mesafe vardır. Kınnesrîn Şam ordularının karargahı idi. Ancak, Haleb'in gelişmesiyle zayıfladı ve harap hale geldi. Şimdilerde ise küçük bir köy görünümündedir. Zamanımızda bu isim, büyük sayıda Şam yerleşim yerlerini içine alan bölgenin adıdır ki çok sayıda şehri ihtiva eder. Bunlar dördüncü iklimde bulunur.

Bunlardan biri de Haleb olup bölgenin en önemli şehridir. Diğerleri, Ayıntâb, er-Rusâfe, Menbic, Balis, el-Bîre, Kal'atu'r-Rum, Hısnı Mansûr, el-Bâb, Buza'a, Babı Sekenderûne, Sahyûn, Bağras, Harım, Barın, Dûrbesâk, Hısnı Burzeyh, Eş-Şufr, Bekâss, Hıms'a bağlı Hama, Sermîn, er-

Râvendân ve Hıms şehirleridir.

Hıms, Şam bölgesinin önemli şehirlerinden biridir. Müstahkem bir şehir olup tarıma elverişli bahçeleri bulunmaktadır. Su ihtiyacını Asî Nehri'nden karşılar. Toprak olarak Şam şehirlerinin en sağlıklısıdır. Akrep ve yılanı yoktur. Müstakil bir kumandanlık ve valilik yönetimine sahiptir. Bârın, Şeyzer, Kefertâb, Selimiyye, Ma'arra, Hısnu'l-Ekrâd(Cebel'de), Merkab, Bilinyas ve Etrablus onun kasabalarındandır.

Diğer Şam şehirleriyle beraber, Kınnesrîn, Haleb ve Hıms'ı ilk fetheden kimse, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'dir. Halid b. Velid, Iyad b. Ğanm ve onlardan başka ashabdan ve müslümanlardan bir topluluk da onunla beraber bu fetihlerde bulunmuşlardı. Allah onlardan razı olsun. Bu fetihler Hicrî 15 yılında gerçekleştirilmişti.

Ebu Ubeyde, Dımaşk'tan sonra ilk olarak Hıms şehrini fethetti. Hıms muhasara edilip savaşıldıktan sonra alındı. Ebu Ubeyde, peşinden Halid b. Velid'i Kınnesrîn'e gönderdi. O, şehri muhasara ettiği zaman, Kınnesrîn halkı, Hıms musalahası şartlarıyla teslim olmayı teklif etti. Halid, bu teklifi kabul etmedi ve şehri tahrib edeceğini bildirdi. O, halkı şehirden çıkartarak şehri tahrip etti.

Ebu Ubeyde, Haleb'e yöneldi ve Haleb'e yakın bir yerde konakladı. Değişik Arap gruplarını toplayarak cizye vermeleri şartıyla onlarla barış anlaşması yaptı. Bunun akabinde onlar İslam'a girdiler Peşinden Haleb'e gitti. Ordunun ön kısmında, Ebu Ubeyde'nin amcasının oğlu İyad b. Ğanm el-Fihrî bulunuyordu. Şehri kuşattıkları zaman halk, canları, cocukları, şehirleri, kiliseleri ve kaleleri için sulh ve eman istediler. İnşa edilecek mescidin yerinin tayini müstesna, onların bu talebi kabul edildi. Onlarla sulh anlaşmasını İyad yapmıştı. Ebu Ubeyde bu anlaşmayı onayladı.

Ebu Ubeyde, buradan Antakya üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Halep ve Kınnesrîn halkı anlaşmayı bozunca, Ebu Ubeyde, İyad b. Ğanm ve Habib b. Mesleme'yi bir miktar askerle onların üzerine gönderdi ve ilk anlaşma üzerine yeniden itaat etmeleri sağlandı. Kınnesrîn halkı, barış yapabilmek için büyük miktarda mal hediye ettiler.

İbnü'l-Esir'in de zikrettiği gibi, bu 15 (636-637) senesinde Şam emiri Eminü'l-Ümme Ebi Ubeyde b. el-Cerrah (r. a) ve onun gönderdiği seriyyeler ve ordular tarafından Kınnesrîn'e bağlı birçok önemli şehir, kasaba ve kaleler fethedildi. Vakidî'nin Şam'daki fetihlere dair verdiği bilgilere göre ise, Haleb, 15 yılında muhasara edilmiş ve kuşatma, şehrin 16 (637) yılında teslim olmasına kadar aylarca sürmüştü. Doğrusunu Allah bilir.

Haleb ve Kınnesrîn'e bağlı şehirler, Seyfuddevle Ali b. Ebi'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ın eline geçene kadar, melik ve halifeler tarafından atanan vali ve emirlerin elinde kaldı. Seyfuddevle, Haleb'i 333 (644-645) yılında buranın âmili olan Yânis el-Mûnisî'nin elinden aldı[4]. Seyfuddevle, Haleb'i kendisine başkent yaptı. Peşinden Kınnesrin'in tamamına hakim oldu ve inşaallah bahsedeceğimiz gibi kâfirler üzerine gazalar düzenlemekle uğraştı.

ÜÇÜNCÜ HARF

HAMDÂNİLER'İN NESEBİ ve BABALARI HAMDAN'IN HAYATI

Hamdan'ın nesebi özetle şöyledir: Hamdan b. Hamdûn[5] b. el-Hâris b. Nu'mân[6] b. Râşid b. el-Müsenna b. Rafı' b. el-Hars[7] b. Atıf b. Mahrebe b. Hârise b. Mâlik b. Ubeyd b. Adiy b. Usâme b. Mâlik b. Bekr b. Habib b. Amr b. Ğanm b. Tağlib et-Tağlibî el- Adevî Adiy b. Rebi'a.

İbn Hallikan'ın Vefayâtü'l-A'yân'ında da bu şekildedir[8].

---

4 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Nşr. J. Tornberg, Beyrut 1979, VIII, 445-446.

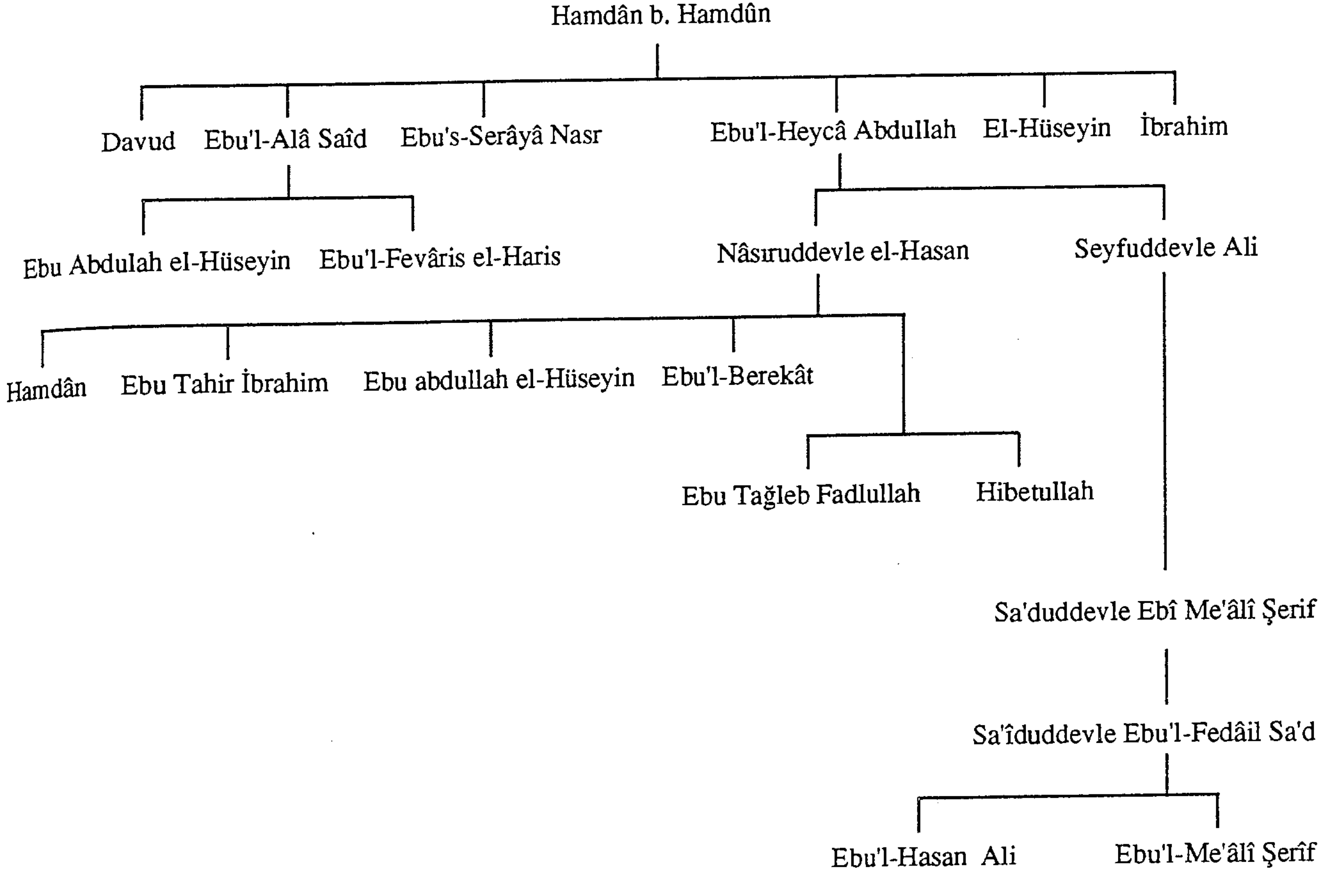
5 Hamdânîler hakkında geniş bilgi için bk. M. Sobernheim, "Hamdânîler" mad., *İA*, IV, 179-182.; İbnü'l-Esir, VII, VIII, IX.

6 İbn Hallikân (*Vefayâtü'l-A'yân*, Kahire 1948, I, s. 387), bu ismi Lokman olarak kaydetmektedir..

7 Bu isim "el-Haris" şeklindedir, bk. İbn Hallikân, *aynı yer*.

8 Bk. İbn Hallikân, *aynı yer*.

(Hamdânoğullarınnın soykütüğü)

Hamdân b. Hamdûn hakkında el-Kâmil'de şu bilgiler yer almaktadır:

Hamdân, Benî Tağlib'in reislerinden biri olup onların önderi idi. O, aşireti ile birlikte el-Cezîre ve Mevsıl bölgesinde sürekli yer değiştirerek dolaşıyordu. Bu arada yapmış olduğu şeyler duyuldu ve şanı yükseldi. Hamdân'ın ilk ortaya çıkışı Mu'tezz'in[9] hilafetinin son zamanlarında, 255 (868-869) yılında olmuştur. Mevsıl emirleri, Musavir, Harun eş-Şârî ve Muhammed b. Harzâd, Haricî gruplarına karşı ondan yardım istiyorlardı. Bunlar Sufrıyye Haricîleri'ndendiler ve her biri Mevsıl emirleri ve ahalisine günlerce saldırılarda bulunuyorlardı.

Sonra, Hamdân b. Hamdûn, el-Cezire'nin bazı şehirlerini ele geçirip

9 el-Mu'tezz Billah (öl. 869).

Mardin Kalesi'ne de sahip olana kadar sürekli güçlendi ve adını duyurdu. O, Mardin Kalesi'nde kalıyor, Diyar Rebi'a şehirlerinin çoğuna, el-Cezire'nin batı bölgesinin tamamı yakınına hükmediyordu. Daha sonra, Haricî Harun eş-Şârî'ye meyletti ve onunla, halka düşmanca davranmak, şehirlere musallat olmak, fesat çıkarmak ve insanları adı geçen Harûn'a itaate zorlamak üzere bir anlaşma yaptı.

Mu'tezid[10], onu ele geçirmek için 281 yılında Mevsıl'e doğru harekete geçti. Zâb Suyu kenarında Araplar ve Kürtlerle savaştıktan sonra Mardin Kalesi'ni zaptetmek için buraya yöneldi. Zâb Suyu kenarındaki savaşta Arap ve Kürtlerden çok sayıda kimse öldürülmüş, bir o kadarı da nehirde boğulmuştu.

Onun Mardin'e doğru gelmekte olduğunu haber alan Hamdân, çareyi kaçmakta buldu. Mardin'de yerine oğlunu bırakmıştı. Mu'tezid Mardin Kalesi'ni kuşatarak, kalede bulunanlarla hemen o gün savaşmaya başladı. Ertesi günü Mu'tezid atına bindi ve kale kapısına yaklaşarak, Hamdan'ın oğluna seslendi ve ona;*"Kapıyı aç"* dedi. Bunun üzerine o, kapıyı açtı. Mu'tezid kapıda oturdu ve kalede bulunan her şeyin taşınmasını ve kalenin yıkılmasını emretti. Hamdân'ın kalede bulunan bütün malına ve ağırlıklarına el koydu. Ordusunun bir kısmını Hamdân'ın peşinden gönderdi. Onu yakalamak için ciddi bir takip yapıldı ise de başarılı olunamadı. Bunun üzerine Mu'tezid Bağdat'a döndü[11].

282 (895-896) yılında Mu'tezid'e, Hamdân b. Hamdûn'un Mevsıl'e döndüğü haberi ulaştı. Mu'tezıd, Mevsıl Amili İshak b. Eyyub b. Ömer b. el-Hattab el-Adevî et-Tağlibî'ye haber gönderip Hamdân ile birlikte yanına gelmesini istedi. İshak gitti, ama Hamdân gitmeye yanaşmadı. Elindeki kaleleri tahkim edip mallarını ve haremini buralara yerleştirdi. Mu'tezid, Vasîf Mevşkîr ile beraber bir orduyu onun üzerine gönderdi. Yola çıkan Vasîf, önce Mevsıl yakınlarında yeralan Deyru'l- Za'ferân'da Hüseyin b.

10 el-Mu'tezid (857-902).
11 İbnü'l-Esir, VII, 466.

Hamdân ile karşılaştı. Hüseyin ondan eman diledi ve bu isteği kabul edildi. Vasîf onu Mu'tezid'e gönderdi ve kalesini yıktı. Vasîf, Sâserîn'de bulunmakta olan Hamdân'ı yakalamak için harekete geçti ve onunla savaşa tutuştu. Yanındakilerin bir bölümü öldürülen Hamdân mağlup oldu. Bunu üzerine Dicle Nehri'nde kendisi için bulundurulan bir bota binerek nehrin batı tarafına geçti ve Diyarı Rebi'a bölgesine gitti. Ardından bir grup asker, onun peşinden gitti ve konakladığı bir manastırda ona yetiştiler. Hamdân onları gördüğü zaman mallarını bırakarak kaçmaya başladı. Malları alan askerler onun peşini bırakmadılar. Yeryüzü ona dar geldi ve Mu'tezid ile beraber bulunan İshak b. Eyyub'un çadırına yönelerek ona sığındı. İshak onu Mu'tezid'in huzuruna çıkardı. Mu'tezid, onun tutuklanarak gözaltında bulundurulmasını emretti[12].

283 senesi Rebi'u'l-Evvel (Nisan-Mayıs 896) ayında serbest bırakılıncaya kadar tutuklu kaldı. Onun serbest bırakılmasının sebebi, Harun eş-Şarî el-Haricî es-Sufrî meselesinin büyümesinden dolayı Mu'tezid'in Mevsil'e gitmesiydi. Mu'tezid, Tekrit'e ulaştığı zaman Hamdan'ın oğlu Hüseyin'i yanına çağırdı ve Harun eş-Şarî'yi yakalamak için onu, ordusundan bir toplulukla yola çıkardı. Hüseyin, aralarında geçen savaştan sonra zafere ulaştı. Mağlup olan Harun kaçtı. Hüseyin onun peşine düştü ve tam bir mağlubiyete uğratıp esir alana kadar takipten vazgeçmedi. Harun'u esir alan Hüseyin, onu Mu'tezid'e götürdü. Mu'tezid, Hüseyin'e Hil'at verdi ve kuşandırdı. Aynı şekilde kardeşlerine de hil'at verdi ve babası Hamdân'ı hapisten çıkartarak, ona ikramda bulundu. Mu'tezid onların hepsine ihsanlarda bulunmuştu[13].

Mu'tezid, Harun'u Bağdat'a götürdü ve halka teşhir ettikten sonra asarak idam etti. Onu idam ettiği zaman sesinin çıktığı kadar şöyle bağırdı: *"Müşrikler kötü karşılasa da Allah'ın hükmünden başka hüküm yoktur"*.

---

12 İbnü'l-Esir, VII, 369-370.

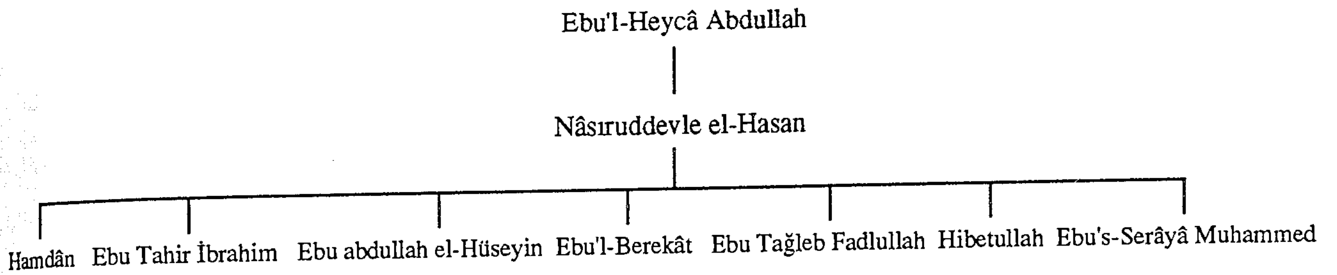
13 İbnü'l-Esir, VII, 477.

MAKSAD
HAMDANOĞULLARI'NDAN MEVSIL, el-CEZÎRE, HALEB VE KINNESRÎN VALİLİĞİNDE BULUNANLAR

Bu bahis iki kelimedir

Birinci kelime

Onlardan Mevsıl ve el-Cezire'de valilik yapanlar. Bunlar üç kişidir:

Başkentleri Mevsıl'dir. Valilikleri, 293 (905-906) senesinde başlar, 368 (970-971) senesinde son bulur. Valiliklerinin müddeti 75 senedir.

Bu valilerin ilki Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdan b. Hamdun'dur. Nesebi yukarıda zikredildi. Onu, el-Muktefî Billah 293 (905-906) yılında Mevsıl ve çevresine vali tayin etti[14]. Muharrem ayının ilk günü Mevsil'e gitti. Burada bir gün ikamet etmişti ki, Ninova'dan Darîh gelerek, Muhammed b. Bilâl'in öncüsü olduğu Hıdbaniyye Kürtlerinin bölgeye saldırdığı haberini verdi. Hemen harekete geçerek, doğu yakasına geçti. Kürtlerle Hâzır'da karşı kaşıya geldi ve onlarla savaşmaya başladı. Arkadaşlarının ileri gelenlerinden Sîmâ el-Hemedanî denilen birisi öldürüldü. Bunun üzerine geri çekildi ve onlara karşı Halife'den yardım istedi. Halife'nin yardımı, 294 (906-907) senesinde ona ulaştı.

---

14 İbnü'l-Esir, VII, 538. Ayrıca bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Hamdân" mad., *DİA*, I, 103; M. Th. Houtsma, "Abdullah" mad., *İA*, I, 31-32.

Bu yılın Reb'ulevvel ayında yanında bulunanlarla beraber Hıdbânîlere karşı harekete geçti. Onun gelmekte olduğunu duyan Kürtler, Salk Dağı'na[15] kaçtılar ve orada kendilerini savundular. Daha sonra öncülerinden İbn Bilâl, eman isteğinde bulunarak Ebu'l-Heycâ'yı kavmi oradan uzaklaşıncaya kadar oyaladı. Bunlar Azerbayacan taraflarından beş bin çadır kadardılar. İbn Hamdân(Ebu'l-Heyca) ordusuyla Kürtleri takip ederek, Kandil Dağı'nın eteklerinde onlara yetişti ve onların bir bölümünü öldürdü. Geri kalanlar ise dağın zirvesine çıktılar.

İbn Hamdân, Mevsil'e döndü. İbn Bilâl ise, aşiretinin cesurlarından bir toplulukla Salk Dağı'na dönerek, etrafa zarar vermeye başladı. İbn Hamdân Kürtlerin bulunduğu yere gelerek dağda onları kuşatma altına aldı. Kuşatma uzadı, şiddetli soğuklar başladı, kar yağdı ve yiyecek maddeleri tükenmeye yüz tuttu. İbn Hamdân, bütün zorluklara karşı sabrederek, kuşatmada direndi. Onun sabrettiğini gören İbn Bilâl, ona karşı tekrar bir hile yapamayacağını biliyordu. Bunun için tek başına kaçarak kurtulmayı başardı. İbn Hamdân, Kürtlerin çadırlarını, ailelerini ve mallarını ele geçirdi. Onlar İbn Hamdân'dan eman dilediler, o da eman vererek onları Harra'ya gönderdi ve mallarını geri iade etti. Onlardan sadece bir kişiyi öldürdü. Bu kimse, arkadaşı Sîma el-Hemedânî'yi öldürmüştü. Daha sonra, Muhammed b. Bilâl de eman diledi. İbn Hamdân ona eman verdi ve ikamet ettiği Mevsıl'de yanında bulundurdu. Peşinden Hamidiye(Humeydiye) Kürtleri ve Cebel-i De's halkı eman istedi. İbn Hamdân'ın iyi yönetimi ve adaleti sayesinde şehirler güvenliğe kavuştu ve işler yoluna girdi[16].

Ebu'l-Heycâ Abdullah'ın kardeşi Hüseyin, Halife'nin büyük komutanlarından biriydi ve Bağdat'ta bulunmaktaydı. El-Muktedir[17] 295 (907-908) senesinde, kardeşi Muktefî'nin ölümü üzerine halife olduğu zaman, komutanlar onu tahttan indirip yerine Abdullah b. el-Mu'tezz'i getirmek için birleştiler. Bu işin öncülüğünü Hüseyin b. Hamdân[18] yapmaktaydı. Bu grup

15 Cibal ile Erbil arasındaki Şehrezûr'da yüksek bir dağ.

16 İbnü'l-Esir, VII, 538 vd.

17 el-Muktedir Billah, Abbasi halifesi (895-932).

18 İbnü'l-Esir, VIII, 14.

296 (908-909) senesinde emellerini gerçekleştirmek için harekete geçti. Hüseyin, Hilafet Sarayı'nın kapısında saray gulamları ile Abdullah b. Mu'tezz için gün boyunca savaştı. Akşam karanlığı bastığı zaman, bu işin sonuçlandırılamayacağını anladığından ailesini, mallarını ve yakınlarını alarak Mevsıl'e doğru yola çıktı. Hemen peşinden el-Muktedir, Mevsıl'deki Ebu'l-Heycâ'ya, kardeşi Hüseyin'i yakalaması için haber gönderdi. Ebu'l-Heycâ ve Halife'nin Hüseyin'i yakalamak için gönderdiği Kasım b. Sîmâ birlikte harekete geçtiler. İki taraf Tekrit yakınlarında karşı karşıya geldi. Mağlub olan Hüseyin, kardeşi Ebu Tahir İbrahim b. Namdân'ı Halife'ye göndererek eman diledi. Kendisine eman verilen Hüseyin Bağdat'a gitti. Halife hil'at vererek onu Kum ve Kaşân'a vali atadı. Hüseyin görev yerine gitti[19].

301 (913-914) yılında Ebu'l-Heycâ ile el-Muktedir arasında anlaşmazlık çıktı. El-Muktedir, Mûnis el-Muzaffer'i onun üzerine gönderdi. Ebu'l-Heycâ bu durumu öğrendiği zaman Mûnis'e yöneldi ve ondan Halifenin huzuruna çıkmak için eman istedi. Onunla beraber Bağdat'a giden Ebu'l-Heycâ'ya el-Muktedir, hil'at vererek valilik görevinde bıraktı[20]. Ancak 303 (915-916) senesinde, onu ve bütün çocuklarını tutuklayarak hapsetti. Bunun sebebi, Diyar Rebi'a'da vali olan kardeşi Hüseyin b. Hamdân'ın göndermesi gereken malları göndermekten imtina etmesiydi. El-Muktedir, İbn Raık'ı bir orduyla ona karşı gönderdi. Hüseyin, bu orduyla savaşarak mağlup etti ve bütün ağırlıklarını ganimet aldı. Bunun üzerine el-Muktedir, İfrikiyye Sahibi olan el-Mehdî el-Alevî'nin[21] ordusunu engellemek için Mısır'a göndermiş olduğu Mûnis'e haber göndererek, Mısır'dan ayrıldıktan sonra, el-Cezire'de bulunan Hüseyin'le savaşmak için hareket etmesini emretti. Mûnis ciddi bir şekilde Hüseyin'in üzerine yürüdü. Onun yaklaştığını gören Hüseyin, onunla haberleşerek özür beyan etti ve eman dilediğini bildirdi. Mûnis onun bu isteğine cevap vermeyerek özrünü kabul etmedi.

---

19 İbnü'l-Esir, VIII, 53-54.
20 *A.g.e.*, VIII, 76-77.
21 *A.g.e.*,VIII, 92 vd.

Bunun üzerine Hüseyin, ağırlıklarını ve çocuklarını yanına alarak Ermenistan'a doğru yola çıktı. Askerlerinin bir bölümü ondan ayrılarak Mûnis'e katıldı. Mûnis, Hüseyin'i takip etmek için bir ordu hazırladı. Onu israrlı bir şekilde takip eden bu ordu, ona yetişti ve yapılan savaşta Hüseyin yenildi. Hüseyin, oğlu Abdulvahhab, ailesinin ve arkadaşlarının tamamı esir edildi. Mallarına el konuldu. Mûnis onu Bağdat'a götürmek üzere yola çıktı. Mevsıl'den geçerlerken Hüseyin ve oğlunu bir deveye bindirdi. Üzerlerinde bornus ve aba vardı. Burada onun kardeşi Ebu'l-Heycâ'yı ve diğer kardeşlerini de yakaladı ve Bağdat'a götürerek, hilafet sarayında hapsetti.

El-Muktedir, Mevsıl ve çevresinin valiliğini Ahmed b. Hammâd el-Mevsılî'ye verdi. Hüseyin ve çocuklarından bazıları kaçmıştı. Ancak, el-Mukdedir, topladığı kalabalık ordusuyla Amid üzerine yürüdü ve halkını cezalandırdı[22]. Daha sonra Muktedir, Ebu'l-Heyca'yı, kardeşleri ve ailesi ile birlikte 305 (917-918) yılında hapisten çıkardı[23].

Hüseyin, Vezir Ebu'l-Hasan İbn Furat ile ilişkiye girdi. Bazı faaliyetlerde bulunduğu ihbarını alan Muktedir, Hüseyin b. Hamdân'ın öldürülmesini emretti. Hüseyin, 306 yılı Cemaziyelevvel ayında (Ekim-Kasım 918) öldürüldü. Yakalanan İbn Furat'ı azleden Muktedir, mallarını musadere ederek hapsetti[24].

Muktedir, 306 senesinde Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ı Mevsil ve çevresinin valiliğine atadı. Horasan Yolu ve Dînever'i de ona verdi. Kardeşi Ebu Tahir İbrahim'e de Diyâr Rebi'a'yı verdi. Ayrıca diğer kardeşleri Ebu'l-A'lâ Sa'îd ve Ebu's-Serâyâ Nasr'a hil'at verdi. Ebu Tahir İbrahim, 308 senesi Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 920) öldü. Onun yerine (Diyarı) Rebi'a'ya kardeşi Davud b. Hamdân'ı gönderdi.

El-Muktedir, 312 (924-925) senesinde Ebu'l-A'lâ Sa'îd'i yardımcı kuvvet olarak savaşmak üzere Nihavend'e gönderdi.

---

22 İbnü'l-Esir, VIII, 92 vd.

23 İbnü'l-Esir, VIII,107.

24 İbnü'l-Esir, VIII, 111.

314 (926-927)senesinde Kürtler ve Araplar, Mevsıl bölgesinde ve Horasan Yolu'nda güvenliği bozucu faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Yukarıda bahsedildiği gibi, buraların tamamının valiliği Ebu'l-Heyca Abdullah'ta idi. Fakat o, Bağdat'ta ikamet etmekteydi. Onun oğlu Nasıruddevle el-Hasan Mevsıl'de bulunuyordu. Ebu'l-Heyca, oğluna haber göndererek Kürtlerin ve Arapların faaliyetlerinin engellenmesini emretti. Nâsıruddevle harekete geçti ve babasıyla Tekrit'te buluştu. İkisi birlikte onların üzerine yürüdüler. Araplar, yapılan savaşta çok sayıda ölü verdiler ve eman isteğinde bulundular. Ebu'l-Heycâ onlardan vermiş oldukları zararların karşılığını istedi. Ayrıca, onların halktan gasbetmiş odukları her şeyi musadere etti. Onları yanına alarak Şehrizûr'a[25] gitti ve orada Celâli Kürtleriyle karşılaştı. Boyun eğdirip şer ve fesad çıkarmaktan el çektirene kadar onlarla savaştı. Bu yıl içerisinde Ebu'l-Heycâ, el-Cezire'nin bütün bölgelerini tekrar kontrolü altına aldı[26].

315 (927-928) senesinde o, kardeşleri, Ebu'l-Velid Davud, Ebu's-Serâyâ Nasr ve Nasr el-Hacıb, Karmatîlerle savaşmak için harekete geçtiler. Zira Karmatîler Bağdat'a yönelmişlerdi. Karmatîlerle, Bağdat'a iki fersah uzaklıkta Ukbarâ Nehri kenarında karşılaştılar. Ebu'l-Heycâ, köprünün kesilmesi görüşünü ileri sürdü ve köprüyü kestiler. Ertesi gün Halife'nin askerleri, Karmatîlere karşı duydukları korku ve bu korkunun insanların kalplerine yer etmesi neticesinde savaşmadan kaçtılar. Ebu'l-Heycâ, kardeşleri ve seçkin arkadaşlarıyla birlikte oldukları yerde kaldılar. Karmatîler hucuma geçtiler ancak, nehri geçmeye muvaffak olamadılar. İbn Hamdân, Nasr el-Hacıb'e şöyle dedi:

"Size önerdiğim şeyi nasıl buldunuz? Vallahi eğer Karmatîler nehri geçebilseydi, mutlaka Bağdat'ı alırlardı".

Karmatiler, nehri geçmeyi başaramayınca Anbar'a döndüler. Böylece diğer insanlar da yerlerine dönebildiler[26].

---

25 Cibal ile Erbil arasında bulunan geniş saha.

26 İbnü'l-Esir, VIII, 170 vd.

317 (929-930) senesi girdiğinde, Bağdat'ta büyük karışıklıklar meydana geldi. Komutanlar Mûnis'in yanında toplandılar. Bunlardan biri de Ebu'l-Heycâ idi. Ebu'l-Heycâ ikinci defa Mevsıl valiliğine tayin edildiği zaman, oğlu Nasıruddevle'yi naibi olarak buraya gönderdi, kendisi ise Bağdat'ta kaldı. Bundan dolayı Bağdat'ta bulunan komutanlar arasında büyük bir itibar sahibi oldu. O bu fitne olaylarını ve Halife'nin hal'ini iyi karşılamıyordu. Ancak, bu konuda Mûnis el-Ustâd karşısında başarısız oldu ve Mûnis onu kendisiyle ittifak etmeye zorladı. El-Muktedir'in, Mûnis'in ikametgahında hapsedildiği zaman onun ağladığı ve el-Muktedir'e şöyle dediği rivayet edilmektedir: *"Efendim, sizi bu halde görmek bana elem ve sıkıntı veriyor. Sizin bu hale düşürüleceğinizden korkuyordum. Kadınları ve hizmetçileri buraya sakın kabul etmeyesin. Onların sözleri seni etkiler diye korkuyorum. Biz şimdiye kadar senin hizmetçilerin ve kölelerindik".*

el-Kahır tahta çıktığı zaman, Ebu'l-Heycâ'nın idaresinde bulunan yerlere, yenilerini ekledi ve çok sayıda şehri onun idare sahasına kattı. Ancak birkaç gün geçmişti ki, askerler ayaklanarak, biat atiyyelerinin verilmesini istediler[27]. Çekişme büyüdü ve el-Muktedir tekrar hilafet makamına döndü. el-Kahır ise kaçtı. Çatışmalar sırasında Hilafet Sarayı'nda el-Kahır'ın yanında sadece Ebu'l-Heycâ kalmıştı. O, saraydan çıkmak isdediği zaman el-Kahır, şöyle diyerek ona sığındı:

"Ben senin koruman altındayım".

Ebu'l-Heycâ ona şöyle karşılık verdi:*"Vallahi seni ebediyyen onlara teslim etmeyeceğim".*

El-Kahır'ın elini tuttu ve adamlarını toparlamak için saraydan çıkmak istedi. Ancak kapıların kapatılmış olduğunu gördü. Ebu'l-Heyca askeri elbiselerini çıkartarak, yünden dokunmuş bir cubbe giydi ve çatıya çıktı. Hilafet Sarayı'ndaki hizmetçilerin çoğu el-Muktedir'in gulamları idi. Onlar Ebu'l-Heycâ'nın üzerine saldırdılar. Ebu'l-Heycâ da saldırarak onları dağıttı. Bu defa ona ok atmaya başladılar. Çatışma saatlerce sürdü. Atılan bir

27 Krş.. Celaleddin Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ,* Beyrut 1986, 436.

okun boğazına isabet etmesiyle yere düşen Ebu'l-Heycâ'nın üzerine çullandılar ve başını kopararak yanlarına aldılar. Bu çatışma esnasında el-Kahır bahçenin içlerine kaçarak saklandı.

Daha sonra el-Muktedir'i alarak Hilafet Sarayı'na götürdüler ve üçüncü defa tahta oturttular. El-Muktedir, kardeşi ve Ebu'-Heycâ'nın nerede oduklarını sordu. O, Ebu'l-Heycâ'nın öldürüldüğünden habersizdi. Ona her ikisinin de hayatta olduğunu söylemişlerdi. Onlara eman verdiğini bildiren bir yazı yazdı ve hizmetçiye; *"Bunu çabucak götür. İbn Hamdân(Ebu'l-Heyca)'ın başına bir şey gelmesin!"* şeklinde talimat verdi. Hizmetçi, emri yerine getirmek için gitti ve Ebu'l-Heycâ'nın kellesiyle birlikte geri döndü. El-Muktedir,*"İnna lillahi ve inna ileyhi racı'ûn"* dedikten sonra, onu kimin öldürdüğünü sordu. Hizmetçi, *"Onu kimin öldürdüğünü bilmiyorum* dedi. Ebu'l-Heycâ'nın öldürülmesi ona çok ağır geldi ve şöyle dedi:

"Yanıma beni teseli etmek için sadece o geliyordu ve yine bulunduğum durumdan dolayı kederini açığa vuran kimse sadece o idi".

El-Muktedir, kardeşi el-Kahır'ı bağışladı ve ona ikramda bulundu. Ebu'l-Heycâ'nın kardeşi Ebu'-Serâyâ Nasr Bağdat'ta yanında bulunuyordu. Ebu'l-Heyca öldürülünce, Ebu's-Serâyâ Mevsıl'e kaçtı[28].

Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdan, cesur, cömert, akıllı, iyi bir yönetici ve siyaset adamıydı. Mevsıl ve çevresinde 24 yıl valilikte bulundu.

Karışıklıklar yatışınca el-Muktedir, daha önce Ebu'l-Heycâ 'nın idaresinde bulunan Mevsıl ve diğer bütün yerlerin valiliğini oğlu Nasıruddevle[29] el-Hasan b. el-Heycâ 'ya verdi ve ona, Nusaybin'i kuşatma altında tutan el-Ağar b. Matar el-Harıcî'nin üzerine yürümesini emretti. Aynı şekilde, amcası Ebu's-Serâyâ Nasr b. Hamdân'a da Muhammed b. Salih olarak isimlendirilen diğer bir Haricî'ye karşı savaşmak üzere e-Bevârih'e yürümesini emretti. Her ikisi de harekete geçerek düşmanlarına karşı zafer kazandılar ve onları esir ettiler.

---

28 Krş. İbnü'l-Esir, VIII, 200-206.

29 Bk. Harold Bowen, "Nasır-üd-Devle" mad., *İA*, VIII, 97-99.

Daha sonra el-Muktedir, Nâsıruddevle'yi Mevsıl valiliğinden alarak yerine, onun iki amcası, Ebu'l-Alâ Saîd ve Ebu's-Serâyâ Nasr'ı atadı. Nâsıruddevle'ya ise, Diyarı Rebi'a, Nusaybin, Sincar, Habûr, Re'su'l-Ayn, Meyafarıkîn ve Erzen valiliğini verdi[30].

320 (932) senesinde Mûnis, el-Muktedir'e karşı duyduğu öfke ile Mevsıl üzerine yürüdü. Mevsıl'e yaklaştığı zaman Hamdânoğulları onunla savaşmak için bir araya geldiler. Ancak Davud onlara katılmadı. Çünkü o, Mûnis'in yanında yetişmiş ve ondan büyük iyilikler görmüştü. O, Mûnis'e karşı kardeşlerinin yanında yer almamakta direndi ise de onlar Davud'u buna zorladılar. Bunun üzerine Davud onlara şöyle dedi:

"Vallahi siz beni isyana zorluyor ve iyiliklere karşı nankörlük etmemi istiyorsunuz. Ben atılan bir okun göğsüme isabet ederek beni öldürmesinden kendimi güvenlikte hissetmiyorum".

Savaş başladığı zaman, tarif ettiği şekilde bir ok isabet etmesi sonucu öldü ve Hamdanoğulları hezimete uğradı. Bu savaşta Hamdâniler, otuz bin kişilik bir orduya sahiptiler. Mûnis'in ise sekiz yüz süvarisi vardı. Onlardan Davud'dan başka ölen olmadı. Davud el-Mucefcef diye adlandırılırdı. Şairlerden biri onu hakkında şöyle demiştir:

Hepsi de kahraman bin kişi arasında olsam
Mucefcef Davud b. Hamdân gibi
Ğaran'a ilk kaçan kişi ben olurdum
Horasan'dan bir kılıç kımıldıyacak olursa
Rüzgar senin altında, nereye emredersen oraya gider
Sağ elinde şaşmaz bir kılıç vardır[31]

Davud gerçekten son derece cesur bir adamdı.

Mûnis, Safer'in üçüncü günü Mevsıl'e girdi ve Hamdanoğullarının mallarını ve şehirlerini ele geçirdi. Yapmış olduğu ihsanlardan dolayı çok sayı-

30 İbnü'l-Esir, VIII, 217.
31 Bk. İbnü'l-Esir, VIII, 240.

da asker ona katıldı. Nâsıruddevle b. Ebu'l-Heycâ da onun yanına döndü ve onunla birlikte gitti. Mûnis Bağdat'a döndüğü zaman onu Mevsıl ve (a'mal) valisi olarak yerinde bıraktı. El-Kahır da babasının hakkına riayet etmek için onu bu görevde tuttu.

321 (933) senesinde Sa'lebeoğulları, Esedoğullarıyla bir araya gelerek Mevsıl'e doğru harekete geçtiler[32]. Tay kabilesi de onlarla ittifak yaptı. Tek bir el halinde Malikoğulları ve Tağlib'ten onlarla beraber olanların üzerine yürüdüler. Nâsıruddevle, ailesini ve adamlarını yanına alarak beraberinde amcasının oğlu Ebu'l-Ağar b. Ebi'l-Alâ Sa'îd b. Hamdân olduğu halde onların aralarında sulhu sağlamak için yola çıktı. Onlarla konuşmak isteyen Ebu'l-Ağar'ı, Sa'lebeoğullarından bir adam mızraklayarak öldürdü. Bunun üzerine Nasıruddevle, yanındakilerle beraber onlara saldırdı. Müttefikler mağlub oldular ve onlardan çok sayıda kimse öldürüldü. Nasıruddevle, çadırlarını ele geçirdi, haremlerini ve mallarını alarak, onları el-Hadîse'ye kadar takip etti. Oraya ulaştıklarında onları Mûnis'in gulamı Yânis karşıladı. Mevsıl valiliğine getirildi ve Benu Sa'lebe ile Benu Esed ona katıldı. Sonra Diyar Rebi'a'ya döndüler.

Er-Razî, Nasıruddevle'yi 322 (933-934) senesinde valiliğe getirmişti. Amcası, Ebu'l-Ala Sa'îd b. Hamdan Bağdat'ta ikamet etmekte idi. O, Mevsıl valiliğini almak için faaliyete geçti ve 323 (934-935) yılında isteğini elde etti. Elli kişiyle Bağdat'tan yola çıktı ve maksadının kardeşinin oğlundan Halife'nin malını almak olduğu haberini yaydı. Mevsıl'e ulaştığı zaman Nasıruddevle onunla karşılaşmak üzere şehirden çıktı ve onun geldiği yoldan başka bir yoldan gitti. Ebu'l-Alâ şehre ulaştı ve gidip kardeşinin oğlunun evine girdi. Nâsıruddevle'nin nerede olduğunu sorduğunda ona, *"Seninle kaşılaşmak için çıktı"* denildi. Oturup onun gelmesini beklemeye başladı. Nâsıruddevle kölelerinden bir grubu eve sokarak onu öldürttü[33]. Bu haber er-Râzî'ye[34] ulaştığı zaman, bu ona çok dokundu ve veziri İbn

32 İbnü'l-Esir, VIII, 272 vd.

33 İbnü'l-Esir, VIII, 309.

34 Krş. Ebu Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî, *Kitabü'l-Evrâk*, Nşr. J.H. Dunne, Beyrut 1983, 128 vd.

Mukle'ye Mevsıl'e yürümesini emretti. Bunun üzerine İbn Mukle büyük bir ordu ile harekete geçti. Nâsıruddevle kaçarak Zevzân'a[35] gitti. Vezir onu, et-Tanîn Dağı'na kadar takip ettikten sonra Mevsıl'e döndü. İbn Hamdân'ın mallarını toplayan İbn Mukle, bir müddet Mevsıl'de ikamet etti. Onun Mevsıl'de kalışı uzayınca, İbn Hamdân, Vezir'in Bağdat'da yerine bıraktığı oğluna, on bin dinar para göndererek, babasını Bağdat'a çağırmasını istedi. Vezir'in oğlu, babasına bir mektup göndererek, Bağdat'ta durumun karışık olduğunu, eğer gecikirse, büyük olayların çıkmasını engelleyemeyeceğini bildirdi. Bu haber karşısında sıkıntıya düşen İbn Mukle, es-Saciyye askerlerinden olan Ali b. Halef b. Tayyâb Magird ed-Deylemî'yi Mevsıl valiliğine getirerek Bağdat'a döndü. İbn Mukle Mevsıl'den ayrılınca Nâsırudevle oraya döndü ve Magird ed-Deylemî ile çarpışmalara girdi. Mağlubiyete uğrayan Nasıruddevle daha sonra tekrar büyük bir ordu ile geri döndü. İki ordu 323 yılının Zilhicce ayında Mevsıl'de karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Magird mağlup oldu ve Bağdat'a çekildi.

Nasıruddevle, Mevsıl ve çevresinde tekrar hakimiyetini tesis etti. Halife'ye bir mektup yazarak, bağışlanmasını ve elindeki toprakların kendisine bırakılmasını talep etti. Onun bu isteğini kabul ederek, Mevsıl'ı onun idaresine bıraktı ve valiliğinde bağımsız hareket etme yetkisi verdi. Bundan dolayı bazıları tarafından bu yıl (323) onların ortaya çıkış yılı kabul edilir.

327 (938-939) senesinde er-Razî, Emiru'l-Umerası Beckem ile birlikte Nasırudevle ile savaşmak için Mevsıl üzerine yürüdü. Çünkü o, Bağdat'a göndermeyi taahhüt ettiği malları göndermiyordu. Nasıruddevle onlarla, Mevsıl'e altı fersah mesafedeki el-Kuheyl'de karşılaştı. Şiddetli bir savaştan sonra Nasıruddevle mağlup olarak Nusaybin'e çekildi. Beckem onu takip etti. Bunun üzerine Nasıruddevle, Amid'e gitti. İbn Raık'in Bağdat'dan çıkarak Halife'ye doğru hareket ettiğini öğrenince, Beckem'e onu karşılaması için haber gönderdi. Beckem, Nusaybin'den ayrılınca, Nâsıruddevle oraya döndü ve Halife'ye elçi göndererek, vereceği mal karşılığında onunla

---

35 Ceziretü İbn Ömer yakınında, Dicle'nin doğu yakasında bir yerleşim yeri (Hamavî, *Mu'cem*, III, 158).

barışmak istedi. Halife bu teklifi kabul etti ve Beckem ile birlikte Bağdat'a döndü. Böylece Nâsıruddevle tekrar Mevsıl'e hakim oldu[36].

330 (941-942) yılında Halife el-Muttakî Lillah, Nâsıruddevle'ye haber göndererek, el-Berîdî'ye karşı ondan yardım istedi. Berîdî, Bağdat'da isyan etmiş, şehri ele geçirmiş ve bütün yetkileri eline almıştı. Nâsıruddevle, kardeşi Seyfuddevle Ali b. Abdullah'ı bir ordu ile Halife'nin yardımına gönderdi. Seyfuddevle, Halife ile Tekrit'te karşılaştı. Çünkü o, Emiru'l-Umera'sı İbn Raık'le[37] birlikte, el-Berîdî'den[38] korktuğu için Bağdat'dan çıkıp Mevsıl'e geliyordu. Seyfuddevle ona hizmette bulundu ve onunla beraber Mevsıl'e geldi. el-Muttakî, Mevsıl'e gelince, Nâssıruddevle, doğu tarafından şehirden çıkıp Ma'altayâ'ya yöneldi. Onunla İbn Raık arasında anlaşma sağlanıp ittifak hasıl oluncaya kadar elçiler gidip geldi. Nasıruddevle geri dönerek, Dicle'nin doğu tarafında karargah kurdu. El-Muttakî'nin oğlu Ebu Mansur ve İbn Raik, karşıya geçerek onun yanına gittiler. Nasıruddevle, el-Muttakî'nin oğlunun önüne dinar ve dirhemler saçtı. Onun yanından ayrılırken İbn el-Muttakî atına bindiğinde, İbn Raik de atına binmek istedi. Nasıruddevle ona; *"Yanımda bir gün daha kal. Ona ne yapacağımızı konuşuruz"* dedi. İbn Raik, İbnü'l-Muttakî'den dolayı özür beyan etti. Nâsıruddevle kalması için israr etti ve kolundan tutup çekti ve elbisesini yırttı. İbn Raik atına binmek istedi. Ancak atı şaha kalkarak onu yere düşürdü. Nâsıruddevle; *"Onu öldürün"* diye bağırdı. Onu öldürdüler ve Dicle'ye attılar. el-Muttakî bu davranışını çok beğendi ve ona yanına gelmesini emretti. Nâsıruddevle, el-Muttakî'nin yanına gitti. el-Muttakî onu hilatle ödüllendirdi ve "Nâsıruddevle"[39] lakabını vererek, kendisine, Emiru'l-

36 İbnü'l-Esir, 309-310.

37 Ahmet Ağırakça, "Muhammed İbn Raik ve Emiru'l-Umeralığı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* İstanbul 1994, 79-122.

38 Beridîler Abbasî halifesi el-Muktedir Billah ve ondan sonra gelen halifeler döneminde Irak'ta meydana gelen siyasi olaylarda önemli roller oynayan bir sülaledir. Fazla bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, "Beridiler" mad., *DİA*, V, 501 vd.

39 es-Sûlî, *Kitabu'l-Evrâk*, 228.

Umera tayın etti[40]. Bu olay, Şa'ban ayının ilk günü (21 Nisan 942) olmuştu. Kardeşi Ebu'l-Hüseyin Ali'ye de hil'at vererek, "Seyfuddevle"[41] lakabıyla lakablandırdı. İbn Raik, Receb ayının bitimine yedi gün kala[42] öldürülmüştü. Dımaşk ve çevresi(amal) onun elindeydi. Onun öldürülmesinden sonra bu yerler, Mısır'da hüküm süren el-İhşid'in hakimiyetine girdi. Onun İbn Raik için bir şiir yazdığı söylenir. Bir kısmı şöyledir:

Onu gördüğüm zaman korkudan yüzüm sararır
Onun da yüzü utancından kızarır
Öyle ki yanaklarında bulunan
Kalbimin kanından orada ağır basmıştı

Bu beyitlerin er-Râzî Billah'a ait olduğu da rivayet edilmektedir.

Nâsıruddevle, Halife el-Muttakî ile beraber Bağdat'a gitti. O, Hamdanoğulları'nın hepsini yanında götürdü. Bağdat'a geldiklerinde, Halife'yi Hilafet Sarayı'na yerleştirdi. Peşinden Medâin'e gitti ve orada ordugah kurdu. Kardeşi Seyfuddevle ve amcasının oğlu Ebu Abdullah el-Hüseyin'i bir ordu ile Ebu Hüseyin el-Berîdî'ye karşı yola çıkardı. Onlar, Medâin'in iki fersah aşağısında karşılaştılar. Günlerce süren savaştan sonra Seyfuddevle mağlup olarak Medâin'e kardeşinin yanına döndü. Nâsıruddevle onu yeni bir orduyla tekrar savaşa gönderdi. Yapılan savaşta, el-Hüseyin el-Berîdî mağlup oldu. Onun ileri gelen arkadaşlarından çoğu esir edildi ve çok sayıda adamı öldürüldü. Bunun üzerine el-Berîdî, Vâsıt'a çekildi. Seyfuddevle onu takip etmedi. Zira askerleri yorgundu ve çok sayıda yaralı vardı.

El-Berîdî'nin mağlup olmasına Bağdat halkı çok sevindi. Nâsıruddevle, yanında esirler olduğu halde Bağdat'a döndü. Bağdat'a Zilhicce'nin üçüncü günü ulaşmıştı. Seyfuddevle de adamlarının yorgunluğu geçtikten sonra, savaş alanından ayrılarak Vâsıt'a gitti. Vâsıt'a ulaştığında, Berîdîlerin

---

40 Bk. Suyutî, 450; İbnü'l-Esir, VIII, 382 vd.

41 es-Sûlî, 228.

42 Krş. Ağırakça, *a.g.m.*, 121-122.

Basra'ya çekildiklerini gördü. O, yanındakilerle birlikte Vâsıt'ta kaldı.

Nassıruddevle, Bağdat'a döndüğünde paraların ayarlarını kontrol etti ve onların eksik ve düşük ayarlı olduklarını gördü. Derhal düzeltilmeleri için emir verdi. Ayrıca el-İbriziye adını verdiği yeni dinarlar darbettirdi. Bu dınarların ayarı diğer dinarlardan daha yüksekti. Bir dinar on dirhemdi. İbriziye dinarı ise on üç dirheme satılıyordu[43]. Bütün bu işler 330 (941-942) senesinde yapılmıştı.

Seyfuddevle ise, Berîdîlerle savaşmak için Basra üzerine yürümek istiyordu. Ancak, yanında yeteri kadar malı olmadığı için bu isteğini gerçekleştiremiyordu. Tüzûn ve Cahcah et-Türkî ona karşı ölçüsüz davranmaya ve onun üzerine hakimiyet kurmaya başlamışlardı. Daha sonra Nâsıruddevle, Ebu Abdullah el-Kûfî ile ona, Türklere dağıtması için mal gönderdi. Tüzün ve Cahcah, gönderilen malları almak istedi, ancak Seyfuddevle buna fırsat vermeyerek malları gizledi. O, bu malları Türklere dağıtmadı ve Bağdat'a geri gönderdi. Tüzün'e el-Camida'ya gitmesini ve vergisini toplamasını emretti. Cahcah'a da el-Medâr'a gidip orayı korumasını ve vergisini toplamasını emretti. Seyfuddevle Türklere iyi davranıyordu. Bunun sebebi, Irak'tan ayrılıp onlarla beraber Suriye'ye gitmeyi planlamakta olmasıydı. Seyfuddevle, onların yanında kardeşi aleyhinde konuşuyordu. Onlar, kardeşi aleyhinde söylediklerini tasdik ediyor, fakat onunla birlikte gitmeyi kabul etmiyorlardı. O, kendisine karşı bir ihanette bulunmamaları için onların her istediğini yerine getiriyordu. 331 senesi Şaban ayının sonlarında (Mayıs 943) Türkler, Seyfuddevle'ye isyan etti ve geceleyin ona saldırdılar. O, ordugahı terkederek Bağdat'a kaçtı. Malları Türler tarafından yağmalandı ve çok sayıda adamı öldürüldü.

Nâsıruddevle ise, Ebu Abdullah[44] el-Kûfî'nin Seyfuddele'nin yanından mallarla geri dönmesi ve olaylar hakkında ona bilgi vermesinden sonra,

---

43 Sûlî, Nâsıruddevle'nin 331 (Eylül-Ekim 942) yılında yüksek ayarlı dinarlar bastırdığını ve Bağdat'ta açıkça faizcilik yapmakta olan sarrafları bu işten menettiğini kaydetmektedir (Bk. *a.g.e.*, 321).

44 Sûlî (*a.g.e.*, 241) bu ismi Ahmed şeklinde vermektedir.

Mevsıl'e gitmeye karar verdi. el-Muttakî ondan Bağdat'ta kalmasını istedi. Nâsıruddevle, geri döneceğine dair onu te'min etti ve Mevsıl'e doğru yola çıktı. Peşinden evi yağmalandı ve Deylemliler ile Türkler isyan ettiler. Kendisini vezirlikle isimlendirmenin dışında Bağdat'ın kontrolü Ebu İshak el-Kararîtî'nin eline geçti. Nâsıruddevle'nin Bağdat'ta emirlik süresi, on üç ay beş gündür.

Seyfuddevle ise Bağdat'a dönerek Babu'l-Harb(Savaş Kapısı) yanında karargah kurdu. el-Muttakî'ye adam göndererek, Bağdat üzerine yürümek niyetinde olan Tüzûn ile savaşmak için ondan para istedi. el-Muttakî ona, dört yüz bin dirhem gönderdi. O, bu parayı askerlerine dağıttı. Korku içinde yaşayanlar şehirden ayrılarak ona katıldılar. Tüzün, yanındaki Türklerle birlikte Bağdat'a doğru yürüyüşe geçti. Seyfuddevle, bunu haber aldığı zaman, Bağdat'an ayrılarak, Mevsıl'e doğru yola çıktı. Tüzûn hiçbir direnmeyle karşılaşmadan Bağdat'a girdi. el-Muttakî ona hil'at verdi ve Emiru'l-Umera tayin etti. Tüzün, Semmâl adında, Seyfuddevle'nin bir gulamını esir etmişti. Onu serbest bıraktı ve ikramda bulunarak efendisi Sefuddevle'ye gönderdi. Bundan dolayı o, Hamdanoğulları indinde iyi bir mevkiye sahip oldu.

332 (943-944) senesinde el-Muttakî Lillah, Tüzûn'ün davranışlarından endişeye kapılarak ailesini, akrabalarını ve yakın adamlarını yanını alarak, Mevsıl'e gitmeye karar verdi. Tüzûn ise o sırada, el-Berîdî ile savaşmak üzere Vâsıt'a gitmişti. el-Muttakî, Nasıruddevle'ye haber göndererek, kendisini Mevsıl'e ulaştırması için adam göndermesini istedi. Nasıruddevle, amcasının oğlu Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Sa'id'i bir grup askerle onu getirmesi için Bağdat'a gönderdi. Ebu Abdullah onu ve yanındakileri alarak Mevsil'e doğru yola çıktı. el-Muttakî, Tekrit'e ulaştığında burada onu Seyfuddevle karşıladı. Peşinden de Nasırudddevle Tekrit'e geldi. el-Muttakî, bizzat giderek, Nasıruddevle'yi karşıladı ve ona ikramda bulundu. Sonra Halife Mevsıl'e gitti. Nasıruddevle ve kardeşi Seyfudddevle Tekrit'te kaldılar. Tüzûn olanları haber aldığı zaman hemen Bağdat'a döndü ve büyük bir ordu hazırlayarak, Tekrit'e doğru harekete geçti. Tüzün ile Seyfuddevle,

Tekrit'in iki fersah aşağısında karşı karşıya geldiler. Rebi'ulevvel ayında vuku bulan ve üç gün süren savaşta Seyfuddevle mağlup oldu. Tüzûn, onun ve kardeşi Nasıruddevle'nin bütün mallarını ganimet aldı. Nâsıruddevle, kardeşiyle birlikte Mevsıl'e çekildi[45]. Tüzün onların peşinden gitti. Bunun üzerine el-Muttakî'yi de yanlarına alarak Nusaybin'a kaçtılar. Tüzûn Mevsıl'i ele geçirdi. Bir zaman sonra, Halife, Tüzûn'e elçi göndererek, barış yapıp Bağdat'a dönmesini ve Nasıruddevle'nin valilikte kalmasını talep etti. Tüzûn Halife'nin bu talebini kabul etti. Nâsıruddevle ile daha önce elinde olan yerlerin üç seneliğine üç milyon altıyüz bin dirhem ödemesi şartıyla onda kalmasını içeren bir anlaşma yaparak Bağdat'a döndü. el-Muttakî bir müddet Mevsıl'de Hamdanoğullarının yanında kaldı. Peşinden Mevsıl'den ayrılarak Rakka'ya gittiler ve orada kaldılar.

Halife bu yılın Rebi'ulevvel ayında Ebu Bekir Muhammed b. Mukatıl'i, Fırat Nehri yolu, Diyar Mudâr, Kınnesrîn, el-Avasım ve Hıms'a amil olarak gönderdi. Komutanlardan bir bölümünü de onun emrine verdi. Yine aynı yılın Receb ayında, amcasının oğlu Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Sa'id'i bu yerlere amil atadı. O Rakka'ya ulaştığı zaman halk onu şehre sokmadı. Ebu Abdullah, onlarla savaştı ve galip gelerek şehre girdi. Şehrin bir kısmını ateşe vererek, halkının ileri gelenlerini tutukladı ve oradan Haleb'e gitti. Hamdanîlerden Haleb ve Kınnesrin'e ilk vali olan kimse odur. Ebu Abdullah, şair Ebu Firâs'ın kardeşidir.

El-Muttakî, Mısır Hakimi el-İhşid Muhammed b. Tuğc'a haber göndererek, durumundan ve Hamdanoğullarının kendisine verdiği rahatsızlıklardan şikayette bulundu ve onu yanına çağırdı. Muhammed b. Tuğc, Halife'nin isteğini kabul ederek Mısır'dan yola çıktı. O, Haleb'e yaklaştığında, Ebu Abdullah oradan ayrıldı. İbn Mukatil onunla birlikte Haleb'de bulunmaktaydı. Onun şehirden ayrıldığını öğrenince, korkuya kapıldı ve el-İhşid Haleb'e geldiğinde İbn Mukatil ona şehri teslim etti. el-İhşid, İbn Mukatil'e

---

45 Suyutî, ilk savaşın Ukbara'da yapıldığını, peşinden yapılan ikinci savaşta yenilen Nâsıruddevle ve Halife'nin Nusaybın'a çekildiklerini kaydetmektedir (*Tarihu'l-Hulefâ*, 450-451).

ikramlarda bulundu ve onu Mısır haracını toplamak üzere âmil tayin etti. Kıssanın kalanı el-Muttakî'den söz ederken geçmişti.

Allah Teâlâ'nın izniyle bahsi ileride geçeceği üzere Seyfuddevle Ali b. Abdullah b. Hamdân, 333 (944-945) yılında Haleb, Hıms ve çevresinin tamamını ele geçirdi[46].

334 (945-946) senesinde el-Mustekfî'nin hallinden sonra, Bağdat ve Halife el-Mutî' Lillah[47] üzerine hakimiyetini kuran Mu'izzuddevle b. Büveyh[48], silahlarını kuşanarak Nâsıruddevle ile savaşmak için Mevsıl'e doğru harekete geçti. Nâsıruddevle ise bu sırada Samarrâ'da bulunmaktaydı. Mu'izzuddevle önce Tekrit'e saldırarak burayı ele geçirdi. Nâsıruddevle ise Bağdat'a giderek, şehrin doğu tarafında karargah kurdu. Bunun üzerine Mu'ızzuddevle Halife ile beraber Bağdat'a döndü ve batı yakasında karargah kurdu. Mu'ızzuddevle'nin Bağdat'ı elinden aldığı İbn Şîrzâd, Nâsırudddevle ile beraber bulunmaktaydı. İbn Şîrzâd, Mu'ızzuddevle'ye karşı savaş hazırlaklarının tamamında ona yardımcı oldu. Nasıruddevle, batı yönünden yiyecek maddelerinin onlara ulaşmasını engelledi. Bunun üzerine fiyatlar çok yükseldi. Oysa Nâsıruddevle'nin tarafında fiyatlar oldukça ucuzdu. Deylemliler çok sıkışık durumda kaldılar. Hatta Mu'ızzuddevle, Ahvaz'a dönmeyi bile düşündü. Sonra bir plan hazırlayarak, Deylemlilerin cesurlarından bir grubu seçti. Nehri karşıya geçeceği şayıasını yaydı. Gece olunca, meşalelerle Dicle'nin kenarına gitti. Nâsıruddevle'nin askerlerinin çoğu, onların karşıya geçmesini engellemek için nehrin kenarına koştu ve bu şekilde karargah boş kaldı. Seçilmiş cesur Deylemliler, başka bir yerden karşıya geçerek, Nâsıruddevle'nin karargahına saldırdı. Ka-

46 İbnü'l-Esir, VIII, 445.

47 Ö. 974.

48 Ahmed b. Büveyh. Büveyhîler, 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren İranlı şii bir hannedandır. Büveyhîlerden Ahmed, 19 Aralık 945 yılında Bağdat'a girdi ve Halife tarafından Mu'ızzuddevle ünvanı verilerek emiru'l-umeralığa getirildi. Geniş bilgi için bk. Erdoğan Merçil, "Büveyhiler" mad., *DİA*, II, 496-500; K. v. Zettersteen, "Büveyhiler" mad. *İA*, II, 843-845; İbnü'l-Esir, VIII, 264 vd.

rargahta kalanlarla savaşa girdiler ve onları kendi yerlerinde mağlup ettiler. Mu'ızzuddevle, adamlarının karşıya geçtiklerini anlayınca karargahına döndü. Nasıruddevlenin ordusunu kendi karargahında mağlup eden Deylemliler, doğu yakasını da ele geçirmiş oldular[49].

335 senesinin Muharrem ayında (Ağustos 946), Halife'yi sarayına oturtan Mu'ızzuddevle, Bağdat'ta kaldı. Nâsıruddevle ise Ukbara'ya döndü. Tüzûniye Türkleri de onunla beraberdiler. Nâsıruddevle, Türklere danışmadan barış teşebbüsünde bulundu. Bunun üzerine Türkler onu öldürmek istediler. Onlardan kurtularak, Mevsıl'e doğru yola çıktı. 335 senesi Muharrem ayında Mu'ızzuddevle ile sulh anlaşması yaptılar.

Nâsıruddevle, yanında İbn Şîrzâd olduğu halde Türklerden kaçtıktan sonra, Türkler, Tâmîr Tegin eş-Şirazî'yi kendilerine komutan seçtiler. Nâsırudddevle'nin katiplerini ve kaçmakta geciken adamlarını yakaladılar. Emirleri Tegin'in komutasında, Nâsıruddevle ile savaşmak üzere Mevsıl'e doğru harekete geçtiler. Nâsıruddevle ise, Cuheyne'ye[50] vardığında İbn Şîrzâd'ı tutukladı ve Mevsıl'e gitmekten vazgeçerek Nusaybin'e gitti. Tegin de arkasından Nusaybin'e yürüdü. Nâsıruddevle buradan ayrılarak Sincar'a gitti. Ancak Tegin onu ısrarla takip etti. Bunun için o, Sıncar'dan ayrılarak, el-Hadîse'ye gitti. Tegin'in kendisini takipten vazgeçmediğini gördüğünde, ona karşı Mu'ızzuddevle'den yardım istedi. Mu'izzuddevle, bir orduyu yardımına gönderdi. O, el-Hadîse'den es-Sin'e geçti ve burada, Mu'izzuddevle'nin ordusuyla biraraya geldi. Ordunun başında, Mu'izzuddevle'nin veziri Ebu Cafer ed-Demirî bulunmaktaydı. Buradan Tegin ile savaşmak için el-Hadise'ye gittiler ve orada onunla karşılaştılar. Şiddetli bir savaştan sonra onu mağlup ettiler. Bir ara Tegin, neredeyse galip geliyordu. Nâsıruddevle'ye bağlı Araplar, mağlup olan Türkleri takibe koyuldular ve onlara yetiştiler. Çoğunu kılıçtan geçirdiler ve Tegin'i esir alarak, Nâsıruddevle'ye götürüp teslim etiler. Onu kalelerinden birine götürüp

49 Krş. İbnü'l-Esir, VIII, 455.

50 Dicle üzerinde bulunan Musul'a bağlı bir kasaba. Eskiden Musul'dan Bağdat'a gidenlerin ilk konaklama yeriydi (Yakut, "Cüheyne" mad. II, 194) .

hapsetti. Nâsıruddevle ile ed-Demirî buradan Mevsıl'e gittiler ve Doğu yakasında ordugahlarını kurdular. Nâsıruddevle, ed-Demirî'nin çadırına giderek içeri girdi ve sonra da dışarı çıktı ve Mevsıl'e gitti. Bir daha da onun yanına dönmedi. Anlatıldığına göre, o şöyle demişti:

"Onun çadırına girdiğimde pişman oldum ve hemen dışarı çıkıp oradan ayrıldım".

Ve yine rivayet edildiğine göre, ed-Demîrî de şöyle demişti:

"Nâsıruddevle yanımdan ayrıldığı zaman, onu neden tutuklamadığıma pişman oldum".

Daha sonra İbn Şirzâd'ı ondan kurtardı ve bin kürr buğday ve arpa alarak Bağdat'a döndü.

336 (947-948) yılında Nâsıruddevle'nin Rahbe amili Cemân et-Tüzünî, ona muhalefet etmeye başladı ve Rakka'yı işgal ederek bu iki şehir üzerine hakimiyet kurdu. Türkler, gücü artmakta olan Cemân'ın etrafında toplandı. Nâsıruddevle ona karşı hacibi Yarûh'u bir ordu ile gönderdi. iki ordu Fırat'ın kenarında savaşa tutuştu. Cemân mağlup oldu ve nehire düşerek boğuldu. Askerleri Yarûh'tan eman dilediler. Cemân sudan çıkarıldı ve orada defnedildi.

337 (948-949) senesinde Mu'izzuddevle b. Büveyh, Nâsıruddevle'nin üzerine, Mevsıl'e yürüdü[51]. Nâsıruddevle bunun üzerine Nusaybın'a gitti. Mevsıl'e yerleşen Mu'izzuddevle, halka zülmetmeye başladı. O, Nâsıruddevle'nin sahibi olduğu toprakların tamamını ele geçirmek istiyordu. Ancak bu arada, kardeşi Ruknuddevle'den Horasan Ordularının Rey ve Curcan'a doğru ilerlemekte olduğu haberi geldi. Kardeşi ondan yardıma gelmesini istiyordu. Bu durumda Nâsıruddevle ile barış yapmak zorunda kaldı. Elçilerin gidip gelmelerinden sonra, Nasıruddevle'nin Mevsıl, el-Cezire ve Şam'dan her yıl sekiz bin dirhem ödemesi şartıyla anlaşma yapıldı. Ayrıca, Nâsıruddevle, hakim olduğu yerlerde hutbeleri onun ve kardeşinin adına okutacaktı. Mu'izzuddevle 337 yılının Zilhicce ayında (Mayıs 949)Bağdat'a döndü.

51 Bak. İbnü'l-Esir, VIII, 477 vd.

Nâsıruddevle, 347 (958-959) senesine kadar bu hal üzere hüküm sürdü ve bu yıl Mu'izzuddevle'ye vergi göndermeyi kesti. Bunun üzerine Mu'izzuddevle, yanında veziri el-Muhallebî olduğu halde Cumadelula ayında onun üzerine yürüdü. Nasıruddevle bu durum karşısında Mevsıl'den ayrılarak Nusaybin'e doğru yola çıktı. Zenginlerden, sultanın yandaşlarından vukela ve katiplerden alabildiği kadarını alıp gitti ve Araplara, Mevsıl'e yerleşen Mu'izzuddevle'nin ordularına saldırmalarını emretti. Mu'izzuddevle yiyecek maddelerini bulmakta sıkıntıya düştü ve Nusaybin'a saldırmaya karar verdi. Ordusunun bir bölümünü, Nâsıruddevle'nin oğulları Ebu'r-Recâ ve Hibetullah'ın elinde bulunan Sincar Kalesi'ne gönderdi. Onlar, kuşatılıncaya kadar bundan habersizdiler. Kuşatıldıklanı anladıklarında, onlardan kurtulmayı başardılar. Mu'izzuddevle'nin ordusu çevreyi yağmalamaya ve onların bıraktıkları ağırlıklarını toplamaya girişti. Nâsıruddevle'nin oğulları geri döndüler ve adamlarıyla onlara saldırarak duruma hakim oldular. Onlardan çok sayıda kimseyi öldürdüler. Ayrıca çok sayıda da esir aldılar.

Mu'izzuddevle Nusaybin'e doğru harekete geçti. Nâsıruddevle ise buradan ayrılarak Meyyafarıkîn'e gitti. Adamları ondan ayrılarak Mu'izzuddevle'den eman dilediler. Nâsıruddevle bunu görünce, Kardeşi Seyfuddevle'nin yanına Haleb'e gitti. O, Halebe ulaştığında kardeşi ona ikamlarda bulundu ve hizmetiyle ilgilendi. Hatta ayakkabılarını kendi elleriyle çıkarmaya varıncaya kadar bizzat ona hizmet etti.

Seyfuddevle, Mu'izzuddevle'ye elçi göndererek barış talebinde bulundu. Mu'izzuddevle, daha önce çok defa anlaşmalara riayet etmediğinden dolayı onun bu isteğine yanaşmadı. Ancak, elçilerin gidip gelmelerinden sonra, Seyfuddevle'nin onun isteklerini kabul etmesiyle 348 senesinin Muharrem ayında anlaşma sağlandı. Mu'izzuddevle, barış yaparak Bağdat'a dönmek zorundaydı. Çünkü Nâsıruddevle'ye sadık kalan Araplar, onun askerlerine sürekli saldırılarda bulunuyor, onları öldürüyor ya da esir alıyor ve gıda maddelerinin ona ulaşmasını engelliyorlardı. O, barışı sağladıktan sonra Bağdat'a döndü.

Bu durum, Nâsıruddevle'nin 353 (964) yılında ondan, oğlu Ebu Tağlib

Fazlullah el-Kazanfer'e ikta'da bulunmasını isteyene kadar devam etti. O, bu talebi kabul etmedi ve bir ordu hazırlayarak Mevsıl'e yürüdü. Nasıruddevle ise Nusaybin'a çekildi. Mu'izzuddevle onu takip etti. Nasıruddevle buradan da ayrıldı, ancak Mu'izzuddevle onun nereye gittiğini öğrenemedi ve onun Mevsıl'e gitmesinden korktuğundan oraya döndü. Ebu Tağlib ise Mevsıl'e yürümüş ve Mu'izzuddevle'nin orada bulunan adamlarıyla savaşa tutuşmuş ancak, mağlup olmuştu. Bunun üzerine, Mu'izzuddele'nin adamlarının gemilerini yaktı. Ebi Tağlib'in mağlubiyet haberi Mu'izzuddevle'ye ulaştığında o, Berka'îd'e[52] yerleşti ve Nâsıruddevle'nin nerede bulunduğunu araştırmaya başladı. Onun Ceziretü İbn Ömer'de bulunduğunu öğrendiği zaman, harekete geçti ve Ramazan'ın altısında oraya ulaştı. Nâsıruddevle'yi orada bulamadı ancak şehri ele geçirdi. Nâsıruddevle'nin o sırada Hasaniye'de[53] bulunduğu söylendi. Fakat orada da değildi.

Bu sırada Nâsıruddevle, çocuklarını ve arkadaşlarını toplayarak Mevsıl'e yürüdü ve Mu'izzudddevle'nin adamlarına saldırdı. Onlardan çoğunu öldürdü ve çok sayıda da esir aldı. Esirlerin arasında Mu'izzudddevle'nin önemli komutanlarından Ebu'l-Ala, Sebuktegin ve Bektüzûn de bulunmaktaydı. Mu'izzuddevle'nin orada bulunan bütün mallarını, sılahlarını ve sair şeylerini ele geçirdi. O, esirleri de yanına alarak Kevaşî ?Kalesi'ne gitti. Mu'izzuddevle olanları haber aldığı zaman, onu yakalamak için harekete geçti. Nâsıruddevle ise oradan, önce Sincar'a gitti, arkasından da Nusaybin'a döndü. Ebu Tağlib ise, tekrar Mevsil'e yürüyerek, Deyru'l-A'la'nın[54] yanında karargah kurdu. Mu'izzuddevle'nin adamlarından kimse ona taarruzda bulunmadı. Mu'izzuddevle onun Mevsıl'e indiğini oğrenince doğruca oraya gitti. Bunu üzerine Ebu Tağlib, oradan ayrılarak Zâb'a gitti ve burada ikamet etmeye başladı. Ebu Tağlib, Mu'izzuddevle'ye elçi göndere-

---

52 Musul'a bağlı, Nusaybın taraflarında bir kasaba (Yakût, "Berka'îd' mad., I,387).

53 Musul'un doğu tarfında iki günlük uzaklıkta bir şehir (Yakût, "Hasaniye" mad., II, 260).

54 Musul'da yüksek bir tepenin üzerinde bulunan manastır. Hristiyanların güzelik bakımından böyle bir manastıra daha sahip olmadıkları söylenir (Yakût, II, 498).

rek barış yapmak istedi. Mu'izzuddevle onun bu isteğini kabul etmek zorunda kaldı ve Mevsil, Diyarı Rebi'a, Rahbe, ayrıca babasının elinde bulunan yerlerin onlarda kalması ve Ebu Tağlib'in, elindeki esirlerin serbest bırakılması şartlarıyla anlaşma yapıldı. Mu'izzuddevle Bağdat'a döndü. Bütün bunlar, 353 (964) senesinde oldu.

356 (966-967) senesinde, Ebu Tağlib Fazlullah el-Kazanfer b. Nâsıruddevle, Cemaziyelevvel ayının bitmesine altı gün kala Cumartesi gecesi babasını tutuklayarak, kalede hapsetti. Babasını tuklamasının sebebi, onun yaşlanması, ahlakının bozulması, cocuklarına ve arkadaşlarına baskı yapması ve onların menfaatlerine uygun hareketlerine muhalefette bulunmaya başlamasıydı. Ayrıca o, onların herşeyine tamah ediyordu[55].

Mu'izzuddevle öldüğü zaman, cocukları Irak'a karşı harekete geçip Bahtiyar'ın elinden almak istediler. Nasıruddevle onları engellemek istedi ve onlara şöyle dedi:

"Mu'izzzuddevle arkada cok mal bıraktı. Oğlu bu mallar sayesinde size karşı koyabilir. Malları dağıtıncaya kadar sabredin. Sonra üzerine yürüyüp muhakkak zafere ulaşırsınız".

Bunun üzerine Ebu Tağlib ona galebe çalarak tutukladı ve onu bir kalede hapsetti. Yanına hizmetciler verdi ve bütün ihtiyaçlarını karşıladı. Ebu Tağlib, bunları yaptığı zaman kardeşlerinin bir kısmı ona karşı geldi ve onların bu ihtilafları yayıldı. Bundan dolayı da onların her biri ellerinde bulundurdukları yerleri muhafaza etmekle kaldılar.

Ayrıca, Nâsıruddevle'nin tutuklanma sebebinin, oğlu Hamdân'a Rahbe, Mardin ve diğer bazı yerleri ikta etmek istemesinin olduğu da rivayet edilmektedir. Ebu Tağlib, Ebu'l-Berekât ve kızkardeşleri Cemile, Nâsıruddevle'nin Ahmed el-Kürdiyye'nin kızı Fatıma'dandı. O, Nâsıruddevle'nin bütün işlerinden haberdardı. Fatıma, Nâsıruddevle'nin cocuklarını tutuklamak istediğini ve bunun için diğer oğlu Hamdân'a mek-

---

55 İbnü'l-Esir, VIII, 579-580. İbn Hallikân (Vefayât, I, 287-288) onun, kardeşi Seyfuddevle'ye karşı aşırı sevgi duyduğunu, ölümünden çok etkilediğinin ve bundan dolayı da aklı dengesinin bozulduğunu zikretmektedir.

tup yazıp onlara karşı ondan takviye kuvvet istediğini öğrendi ve bu durumdan iki oğlunu da haberdar etti. Ebu Tağlib, mektubu ele geçirdi ve kendisini tutuklamasından korkarak onu 356 (966-967) senesinde tutuklayarak Kevaşî[56] Kalesi'nde hapsetti. Bu kale, Erdemişt'te bulunmaktaydı. İhtiyaç duyduğu herşeyi bolca karşılanan Nâsıruddevle, 358 senesi Rebi'ulevvel ayının on ikinci Cuma günü (3 Şubat 969) ikindi vaktinde ölümüne kadar hapiste kaldı. Cenazesi Mevsıl'e nakledilerek şehrin doğu tarafındaki Tel Tevbe'de defnedildi.

Onun Mevsıl ve el-Cezire valiliğinin müddeti 36 senedir. Cesur, akıllı, adil ve iyi ahlak sahibiydi. Kardeşi Seyfudddevle'ye karşı aşırı sevgisi vardı. Onun ölümünden sonra hayattan bir tad almadı ve onda delilik halleri peyda oldu.

Nâsıruddevle hapsedildiği zaman, onun yerine 356 senesinde oğlu Iddetü'd-Devle Ebu Tağlib Fazlullah el-Kazanferî b. Nâsıruddevle el-Hasan b. Ebi'l-Heycâ Abdulah b. Hamdân geçti. O, babasını hapsettikten sonra valilik makamını ele geçirdiği zaman, kardeşlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Bu durumda Bahtiyar'a mudarada bulunmak zorunda kaldı ve önceki anlaşmanın muhtevası üzerine yeniden akid yaparak bunu kardeşlerine karşı delil olarak kullanmak istedi. Elinde bulunan topraklara karşılık, her yıl bir milyon dirhem ödemeyi taahhüt etti.

Babasını hapsettiğinin haberi kardeşi Hamdân'a ulaşınca bu ona çok ağır geldi ve Ebu Tağlib'e karşı açıkca düşmanlık yapmaya başladı. O, Kardeşlerinin en cesuruydu. Doğruca Nusaybın'a gitti ve kendisine itaat edenleri toplayarak, kardeşlerinden babalarını serbest bırakmalarını ve eski makamına iadesini istedi. Ebu Tağlib onunla savaşmak için harekete geçti ve Hamdân Rakka'ya ulaşamadan önce mağlup oldu. Ebu Tağlib, Rakkaya inerek onu kuşattı. Sonunda, belirli bir mal vermek üzere anlaşmaya vararak her ikise de yerlerine döndüler.

---

56 Musul'un doğu tarafında Cibal'de bulunan müstahkem bir kale. Eski adı, Erdumuşt'tur (Yakût, IV, 486).

358 (968-969) senesinde Ebu Tağlib, babasının ölümünden sonra kardeşi Ebu'l-Berekât'ı kardeşi Hamdân'ın üzerine gönderdi. O, Rahbe'ye yaklaştığı zaman Hamdân'ın adamlarından çok sayıda kimse ondan eman diledi. Bunun üzerine mağlup olan Hamdân, Bahtiyar'a sığınmak üzere Irak'a gitti. Bahtiyar ona ta'zimde bulundu, çok sayıda değerli güzel hediyeler götürdü. İhtiyac duyduğu bütün şeyleri yanına aldı. Bahtiyar, Şerif er-Razî'nin babası Nakıb Ebu Ahmed el-Musevî'yi, Ebu Tağlib'i kardeşiyle barıştırmak için elçi gönderdi ve onları barıştırdı. Hamdân, 359 senesi Cumade'l-Ûlâ ayında (Mart-Nisan 970) Rahbe'ye döndü.

Peşinden diğer kardeşi Ebu'l-Berekat, bir ordu ile onun üzerine yürüdü. Hamdân Rahbe'den ayrıldı ve Ebu'l-Berekât buraya hakim oldu. Buraya, şehrin muhafızlığını yapmakta olan ordudan bir grubu naib tayın ederek, Rakka'ya döndü ve oradan da Uraban'a gitti. Hamdân ise tekrar Rahbe'ye döndü. Hamdân, Beriyyeti Tadmur'da idi ve bir gece aniden Rahbe'ye geldi, gulamlarından bir grubu sura çıkararak kapıyı açtırdı ve şehire girdi. Şehirdeki askerlerden hiç biri olayı farketmedi ve evlerinde uykudayken onlara baskın düzenledi. Çoğunu esir aldı. Bir kısmını ise öldürdü. Ebu'l-Berekât, olanları duyduğu zaman, Kırkısıya'ya döndü ve orada kardeşiyle karşılaştı. Aralarında savaş vuku bulmadan ayrıldılar. Ebu'l-Berekât Uraban'a döndü. Hamdân ise Fırat'ı karşıya geçerek kardeşini takibe koyuldu ve Uraban'da ona yetişti. Ebu'l-Berekat onları silahsız ve kalkansız karşıladı. Aralarında şiddetli bir savaş cereyan etti. Ebu'l-Berekât hamle yaparak kendisini onların ortasına attı. Kardeşi Hamdân onu yaralayarak esir aldı ve o gün öldü. Bu olay, 359 yılı Ramazan ayının üçünde (10 Temmuz 970)[57] oldu. Hamdân onun tabutunu alarak Mevsıl'e götürdü ve Tell Tevbe'de babasının yanına defnetti.

Ebu Tağlib, Hamdân'ın üzerine yürümek için bir ordu hazırladı. Öncü olarak yanındaki kardeşi Ebu'l-Fevaris'i Nusaybin'e gönderdi. Oraya ulaştığında kardeşi Hamdân'la mektuplaşarak ikisi de Ebu Tağlib'e karşı tavır al-

57 Krş. İbnü'l-Esir, VIII, 579-580.

dılar. Ebu Tağlib ise, Ebu'l-Fevaris'e haber göndererek yanına gelmesini sağlamak için ikta'ını artıracağını söyledi. Yanına geldiği zaman ise onu tutukladı ve Mevsıl'e bağlı Malâsî Kalesi'ne gönderdi. Bütün mallarına el koydu. Bu malların değeri, beş bin dinardı.

Onu tutukladığı zaman diğer kardeşleri, Ebu Tahir İbrahim ve Ebu Abdullah el-Hüseyin, Ebu Tağlib'den korkarak öteki kardeşleri Hamdân'ın yanına gittiler. Onların hepsi beraberce Sincar'a çekildiler. Ebu Tağlib ise 360 yılı Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 971) Mevsıl'den hareket ederek onların üzerine yürüdü. Halbuki onu karşılayacak güçleri yoktu. İbrahim ve el-Hüseyin bir hile hazırlayarak, yanına geri dönmek istediklerini haber verdiler. Böylece ona güven vererek bır fırsatını bulduklarında onu ortadan kaldıracaklardı. Ebu Tağlib onlara olumlu cevap verdi. Onlar da Hamdân'ın yanından kaçarak onun yanına gittiler. Hamdân'ın adamlarının çoğu onlara uydu. Hamdân ise Uraban'a döndü. Hamdân'ın hacibi Sincar'da Ebu Tağlib'den eman istedi ve kardeşlerinin hazırladıkları hileyi ona haber verdi. Ebu Tağlib, kardeşlerini tutuklamak istedi, ancak onlar kaçmayı başardılar. Hamdân'ın Rahbe'deki naibi bütün mallarını alarak Harran'daki Ebu Tağlib'in adamlarının yanına kaçtı. Onun adamları buranın valisi Selâme Berka'îdî ile beraber bulunmaktaydı. Ebu Tağlib, burayı 359 senesinde muhasara ederek almış ve babasının büyük kumandanlarından Selâme Berka'îdî'yi, bölge halkının isteği üzerine Rakka ile Harran'a vali tayin etmişti. Çünkü o, iyi bir idareciydi.

Hamdân ise Rahbe'ye dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Ebu Tağlib, Karkısıya'ya gitti ve bir müfrezeyi Rahbe'ye gönderdi. Bu askerler Fırat'ı geçerek, Hamdân'a baskın düzenlediler. Hamdân kaçarak kurtuldu. Ebu Tağlib buraya hakim oldu ve şehrin surunu tamir ettirdikten sonra, 360 senesi Zilhicce ayında (Kasım -Aralık 971) Mevsıl'e döndü. Hamdân ise yanında kardeşi Ebu Tahır ile birlikte Bağdat'a giderek Bahtiyar'a sığındı. Öteki kardeşleri Hüseyin ise eman dileyerek Ebu Tağlib'in yanına döndü. Hamdân ve İbrahim, Bağdat'a ulaştıklarında, Bahtiyar onlara ikramda bulundu ve değerli hediyeler göndererek hürmet gösterdi. Onlar 363 (973-

974) yılına kadar Bahtiyar'ın yanında kaldılar. Bahtiyar bu sırada Batîha meselesiyle ve diğer önemli işlerinin halliyle uğraşmaktaydı. Bu işleri başarıyla sonuçlandırması hayli zaman almıştı.

362 (972-973) senesinde Domestikos[58] kalabalık bir ordu ile Rum topraklarından Amid üzerine saldırıya geçti. Bu sırada Amid'de Nâsıruddevle'nin gulamlarından Hezâr Merd bulunmaktaydı. O, Ebu Tağlib'e haber göndererek, yardım istedi. Ayrıca kardeşi Ebu'l-Kasım Hibetullah'ı da ona gönderdi. İkisi, Domestikos ile savaşmak için gerekli hazırlıkları yaparak ona karşı harekete geçtiler. Onu Ramazan ayının sonunda süvarilerin manevra yapamayacağı dar bir geçitte karşıladılar. Bu durumdan gafil olan Rumlar hezimete uğradı ve Domestikos esir düştü. Domestikos 363 (973-974) senesinde hastalanıp ölene kadar hapiste kaldı. Ebu Tağlib onun iyileşmesi için elinden geleni yaptı ama uygulanan tedaviden bir sonuç alınamadı ve öldü[59].

Bu sene, Mevsıl'e yürümek için bir ordu hazırladı. İbrahim, kardeşinin yanına kaçtı. Bahtiyar büyük bir ordu ile harekete geçerek Deyru'l-A'lâ'da karargah kurdu. Ebu Tağlib ise Mevsıl'den ayrılarak Sincar'a gitti. O, Mevsıl'deki bütün gıda ve gerekli ihtiyac maddelerini boşaltmıştı. Peşinden Sıncar'dan ayrılarak Bağdat'a gitti. Bahtiyar bunu haber alınca veziri İbn Takıyye'yi Bağdat'a gönderdi. Bunun üzerine Ebu Tağlib Bağdat'tan çıktı. Daha sonra, İzzu'd-Devle Bahtiyar'a barış teklifinde bulundu. Bahtiyar bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine Bahtiyar Mevsıl'den, Ebu Tağlib de Bağdat'tan ayrıldı. Bahtiyar, Deyru'l-A'lâ'da karargah kurdu. Ebu Tağlib ise Hasbâ'ya indi ve aralarında hakimiyet sahaları konusunu hallettiler. Mevsıl halkı Ebu Tağlib'in dönüşüyle rahatladı.

Ebu Tağlib, Bahtiyar'ın yapmış olduğu musadereler ve işlediği zulümleri öğrendiği zaman ondan, kendisini sultanlık ünvanıyla ünvanlandırmasını

---

58 Bizans İmparatorluğunda umumiyetle doğu ordularının baş kumandanına verilen ünvan(Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Terc. Fikret Işıltan, Ankara 1991, 233-234. Mateos'a göre (Urfalı Mateos Vekayinamesi, Çev. H.D. Andreasyan, Ankara 1987, 18 vd.) bu komutan Domestikos Mileh'tir

59 İbnü'l-Esir, VIII, 627.

ve onun kızı olan karısını kendisine göndermesini istedi. Ebu Tağlib, onun kızıyla 360 senesinde evlenmişti ve henüz üç yaşındaydı. Mehir olarak yüz bin dinar vermişti. Nikah akdı bu senede yapılmıştı. Ayrıca Bahtiyar'dan kararlaştırılmış olan mehrin de azaltılmasını talep etti. Bahtiyar, ondan çekinerek isteklerini kabul etti. Zira onun yanında büyük bir ordu bulunuyordu. Aralarında bir anlaşmaya vardıktan sonra Bahtiyar Bağdat'a gitmek üzere Mevsıl'den ayrıldı. Küheyl'e vardığı zaman, Ebu Tağlib'in, arkadaşlarından bir grubu öldürdüğü haberini aldı. Bu kimseler Bahtiyar'a iltica etmişler ve oradaki ailelerini ve mallarını almak için Mevsıl'e dönmüşlerdi, Ebu Tağlib ise onları öldürdü. Bu olay Bahtıyara çok ağır geldi ve bir ordu hazırlayıp Mevsıl'e dönerek, Deyru'l-A'la'da karargah kurdu. Ebu Tağlib ise oradan ayrılarak Tellu Ya'fer'e çekildi. Daha sonra arabulucuların tavassutuyla aralarında önceki şartlar dahilinde anlaşma oldu ve her ikisi de yerlerine döndüler. Bahtiyar kızının ceyizini hazırlayarak onu Ebu Tağlib'e gönderdi. O, Ebu Tağlib'den alınana kadar onun yanında kaldı. Bundan sonraki durumu hakkında bir malumat yoktur.

367 (977-978) yılında Ebu Tağlib, kardeşi Hamdân'ı esir aldı ve onu bir kalede hapsetti. Bu, Bahtiyar'ın, amcasının oğlu Adududdevle'den[60] kaçması esnasında olmuştu. Bu sırada Hamdân da onunla beraberdi. Onlar Tekrit'e ulaştıklarında Ebu Tağlib, Bahtiyar'a haber göndererek Hamdân'ı yakalayarak kendisine göndermesini ve ona amcasının oğlu Adududdevle'ye karşı yardımda bulunacağını bildirdi. Bahtiyar, Hamdân'ı tutuklayarak ona teslim etti, o da onu bir kalede hapsetti. Sonra Ebu Tağlib, yirmi bin kişilik bir ordu ile Bahtiyar'ın yardımına gitti ve beraberce Adududdevle'nin üzerine yürüdüler. Adududdevle onları hezimete uğrattı ve Bahtiyar'ı esir alarak öldürdü. Peşinden hazırlıklarını yaparak Mevsıl'e yürüdü ve 2 Zilka'de 367 (11 Haziran 978)'de burayı ele geçirdi. Ebu Tağlib, onun da diğerleri gibi yaparak biraz burada ikamet edeceğini ve sonra da onu barı-

---

60 Büveyhî hükümdarı (öl. 938). Geniş bilgi için bk. Abdulkerim Özaydın, "Adududdevle" mad. *DİA*, 392-393.

şa zorlayacağını sonra da dönüp gideceğini zannetti. Ancak, Adududdevle, Mevsıl'e yürüyeceği zaman yanına yeterli miktarda yiyecek maddesi götürmüş ve hayvanları için de aynı tedbiri almıştı. O, rahat bir şekilde Mevsıl'de ikamet ederek Ebu Tağlib'i yakalamak için seriyyeler gönderdi. Ebu Tağlib, elçi göndererek bölgenin önceki durumu ile kendisine bırakılması yolunda onunla anlaşmak istedi. Ancak, Adududdevle bunu kabul etmeyerek ona şöyle cevap verdi:

"Bu topraklar benim için Irak'tan daha sevimlidir".

Bahtıyar'ın oğlu Merzubân, Mu'izzudevle'nin oğulları Ebu İshak ve Tahır, onların anneleri (ki aynı zamanda Bahtiyar'ın da annesiydi) ve akrabaları Ebu Tağlib'in yanında bulunuyordu. Ebu Tağlib, önce Nusaybın'a, peşinden de Meyafarıkın'e gitti ve burada ikamet etmeye başladı. Bir müfrezenin kendisine doğru gelmekte olduğunu haber aldığında oradan ayrılarak Bidlis'e doğru kaçtı. Adududdevle'nin seriyyeleri Meyafarıkîn dışında bu kaleleri ele geçirmişti. Meyafarıkîn, eski Rum surlarıyla çevrilmiş mustahkem bir yerdi. Ebu Tağlib, Rum diyarına doğru gitmeye karar verene kadar kadınlarla ve ağırlıklarıyla bir kaleden diğerine gidip durdu. Onun niyeti Verd er-Rûmî[61] olarak bilinen Rum kumandanından yardım almaktı. Ancak o, kralların sülalesinden değildi. Onların üzerinde güç kullanarak hakimiyetini sağlamıştı. Rumlar onun hakkında anlaşmazlığa düşerek, yerine krallarının çocuklarından başka birisini kral yaptılar. Bu durum, Verd'in destek sağlamak için Ebu Tağlib'e yaklaşmasına sebeb oldu. Ebu Tağlib'in kendisinden destek beklediğini tahmin etmişti. Ebu Tağlib Bıdlis'ten Rum topraklarına doğru harekete geçtiğinde, Adududdevle'nin askerleri ona yetiştiler. Onlar, onun yanında bulunan malları ele geçirmek için çok hırslı idiler. Çünkü yanında çok mal bulunmaktaydı. Onun üzerine saldırıya geçtikleri zaman, emirleri, *"Bu mallara kimse dokunmasın, onlar Adududdevle'nindir"* diye bağırdı. Bunun üzerine askerlerin savaşma azimleri kayboldu. Ebu Tağlib onların gevşediğini görünce üzerlerine sal-

---

61 Bardas Skleros, bk. Ostrogorsky, 277-278.

dırıya geçerek yenilgiye uğrattı ve çok sayıda kimseyi öldürdü. Emirleri ise kaçarak canını kurtardı ve Hısnı Ziyad'a[62] gitti ki bu kale şimdilerde Bahertebirte olarak bilinmektedir.

Adı geçen Verd, Ebu Tağlib'e haber göndererek, Rumların ona karşı neden toplanıp harekete geçtikleri konusunda bilgi vererek kendisine yardım etmesini istedi ve *"Bu meseleyi hallettiğim zaman sana yardım edeceğim'* dedi. Ebu Tağlib, askerlerinden bir grubu yardımına göndererek onunla ittifak kurdu. Ancak Verd, rakibleri karşısında mağlub oldu. Ebu Tağlib mağlub olduğunu duyduğu zaman Verd'in yardımından ümidini kesti ve İslam topraklarına geri dönerek Amid'e yerleşti. Burada Meyafarıkîn'ı fethetmek için iki ay kaldı. Zira, Ebu'l-Vefâ, Ebu Tağlib'i yakalamak için giriştiği harekattan dönerken, Meyafarıkîn'e inmiş ve burayı Hamdânoğullarının gulamlarından olan vali Hezâr Merd'den almıştı. Ebu'l-Vefâ'nın savaşı üç ay sürmüştü. Sonra Hezâr Merd öldü. Bu durum Ebu Tağlib'e bildirildiği zaman onun yerine, Hamdânîlerin gulamlarından adı Mûnis olan bir gulamın geçirilmesini emretti. Ebu'l-Vefâ'nın bunda bir ard niyeti yoktu. Ebu'l-Vefâ, bölgenin ileri gelenlerinden, Ahmed b. Abdullah adındaki birisine elçi gönderip onu kendi tarafına çekmek istedi ve bunda başarılı oldu. Bu kimse, halkı Ebu'l-Vefâ'ya meylettirmek için çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Halk Mûnis'e karşı toplandı ve ona şöyle dediler:

"Şehrin anahtarlarını Ebu'l-Vefâ'ya gönder. Aksı halde biz seni ona teslim ederiz".

Mûnis onlara karşı koyacak güçte olmadığını anladı ve kendisine eman verilmesi şartıyla isteklerini kabul etti. Ebu'l-Vefâ ona eman vererek, şehri teslim aldı ve orada ikamet etmeye başladı. Onun seriyyeleri çevreye baskınlar düzenliyordu.

Ebu Tağlib, onun Meyafarıkîn'ı ele geçirdiğini haber alınca Amid'den Rahbe'ye doğru kaçtı ve halka Ebu'l-Vefâ'dan eman istemelerini emretti. Onlar da öyle yaptılar. Sonra Ebu'l-Vefâ Amid'e yürüdü ve halka eman vererek sulh ile şehri teslim aldı.

---

62 Malatya ile Amid arasında, Malatya'ya daha yakın bir yer (Yakût, "Hısnı Ziyad" mad.).

Adududdevle ve emirleri, 368 (978-979) yılında, el-Cezire ve Hamdâ noğullarının bütün topraklarını hakimiyeti altına aldı. Ebu Tağlib bu durumu görünce, Adududdevle'ye elçi göndererek ondan merhamet ve bağışlanmasını diledi. Adududdevle, onun elçilerine iyi davrandı ve ona iktalar verip kendisine itaat etmesini istedi. Ebu Tağlib bunu kabul etmedi.

Bunun üzerine Adududdevle, Rakka hariç Diyâr Rebi'a bölgesini Sa'duddevle b. Seyfuddevle'ye ikta etti. Ebu Tağlib adına Diyâr Rebi'a'yı Selâme Berka'ıdî idare etmekte idi ve Adududdevle bölgeyi onun elinden almıştı. Adududdevle, 368 yılı Zilkade ayının sonunda (979 yılı Haziran ayının sonları) Mevsıl ve çevresine Ebu'l-Vefa b. İsmail'i vali tayın etti ve Bağdat'a döndü.

Ebu Tağlib, Adududdevle'den ümidini kesince Suriye taraflarına gitti ve Dımaşk'a ulaştı. Bu sırada burası, Aftekin'den sonra galebe çalan Kassâm'ın elindeydi. Ebu Tağlib'in Dımaşk'a girmesi mümkün olmadı. O, Dımaşk sırtlarında karargah kurdu ve Mısır Hakimi el-Aziz el-'Ubeydî'ye elçi göndererek, ondan Dımaşkı onun adına fethetmesi için yardım göndermesini istedi. Bu arada, adamları ile Kassâm'ın adamları arasında fitne çıktı ve Dımaşk'ın a'mallerinden olan Navâ'ya? gitti. Onun eçileri Mısır'dan döndü. el-Aziz onu, yanına bir ordu vererek geri göndermek için Mısır'a çağırıyordu. Ebu Tağlib bu isteği kabul etmekten çekindi ve Taberiye Gölü'ne doğru yola çıktı. el-Aziz, adı el-Fadl olan bir komutan ile birlikte Mısır'dan bir orduyu Dımaşk'a gönderdi. O, Taberiye yanında Ebu Tağlib'le buluştu ve ona el-Aziz'in, bütün isteklerini yerine getireceği vaadinde bulundu. Fadl, buradan Dımaşk'a gitti, ancak şehri ele geçiremedi.

Dağfel b. el-Muferrec b. el-Cerrah et-Tâî, Remle'de bulunuyordu. O, bu bölgede hakimiyet sağlamış ve el-Aziz'e itaatını bildirmişti. Ukayl çoğunlukla Suriye'de bulunuyor ve orada ikamet ediyordu. Ebu Tağlib yola çıkarak Ukayl'in yakınında bir yere yerleşti. Dağfel ve Fadl onun bu bölgeyi ele geçirmek istediğini zannederek korkuya kapıldılar. Peşinden Ebu Tağlib, 369 yılının Muharrem ayında (Ağustos 979) Remle'ye doğru yürüyüşe geçti. Remle'de bulunmakta olan İbn Cerrâh ile el-Fadl'ın, onun kendileriy-

le savaşmak niyetinde olduğu hakkında şüpheleri kalmadı. Bunun üzerine el-Fadl sahil bölgesinden asker topladı. Aynı şekilde İbn Cerrâh da bir ordu hazırladı. İbn Ukayl, toplanan ordunun büyüklüğünü gördüğü zaman mağlup olacaklarını anlayarak geri çekildi.

Ebu Tağlib'in yanında sadece kendisinin ve babasının gulamlarından yedi yüz kişi kalmıştı. Ebu Tağlib, yenilgiye uğradı. Kendisini yakalamak isteyenlere karşı durarak kendini ve arkadaşlarını savunmaya çalıştı. Ancak başına gelen bir darbe ile yere düştü ve esir alınarak Dağfel'e götürüldü. O, Ebu Tağlib'i zincire vurdu. El-Fadl, onu alarak Mısır'a el-Aziz'e götürmek istedi. Ancak Dağfel, el-Aziz'in kendisine Aftekin'e yaptığının aynısını yapmasından korktu ve onu öldürdü. El-Fadl onu bu hareketinden dolayı şiddetle azarladı ve Ebu Tağlib'in kellesini yanına alarak Mısır'a gitti. Kız kardeşi Cemile binti Nâsıruddevle, Seyfuddevle'nin halasının kızı olan karısı Ebu Tağlib'in yanındaydı. Öldürüldüğü zaman Akil'in cocukları onları alarak Haleb'te bulunan Sa'duddevle'ye götürdüler. O, kız kardeşini yanında alıkoydu. Cemile'yi ise Mevsıl'e gönderdi. O, Mevsıl hakimi olan Ebu'l-Vefâ'ya teslim edildi. Ebu'l-Vefâ da onu Bağdat'a İzduddevle'ye gönderdi. Cemile, İzduddevle'nin evinde bir odaya hapsedildi.

Ebu Tağlib Fadl b. Nâsıruddevle 369 senesinin Muharrem[63] (Ağustos 979) ayında öldürüldü. Sıkıntılar içinde geçen valiliğinin müddeti 12 yıldır. Tarihçilerin çoğunluğuna göre, onunla birlikte Hamdânilerin Mevsıl ve el-Cezire kolu çöktü.

Ancak el-Kamil'in yazarı[64], Ebu Tahir İbrahim ve Ebu Abdulllah el-Hüseyin'in 379 (989-990 senesinde Mevsıl ve çevresine hakim olduklarını zikretmektedir. Zira onlar Bağdat'ta Şerefuddevle'nin hizmetinde bulunuyorlardı. O öldüğü zaman Bahauddevle yönetime hakim oldu ve ondan, çıkıp Mevsil'e gitmek için izin istediler. Bahauddevle onlara izin verdi. İkisi birlikte Mevsıl'e gitti. Ancak, peşinden komutanlar bunun yanlış oluduğunu anladılar.

---

63 İbnü'l-Esir, Safer ayında öldürüldüğünü kaydetmektedir. Bk. *el-Kâmil,* VIII, 699.

64 İbnü'l-Esir, IX, 66-67.

Bunun üzerine Bahauddevle, Mevsıl valisi Hoşâde(?) haber göndererek, onları Mevsıl'e sokmamasını emretti. Hoşâde onlara elçi göndererek geri dönmelerini emretti. Onlar ise Haşâde'ye güzel bir cevap vererek Mevsıl sırtlarındaki Deyru'l-A'lâ'ya ulaşana kadar yollarına devam ettiler. Bu arada Mevsıl halkı, Deylemliler ve Türklere karşı saldırıya geçerek onların mallarını yağmaladılar ve Hamdân'ın iki oğlunun yanına gitmek için şehirden çıktılar. Deylemliler de onlarla savaşmak için harekete geçtiler. Mevsılliler ve Hamdânoğulları onları hezimete uğratarak, çok sayıda kimseyi öldürdüler. Geri kalanlar İmaret Sarayı'na sığındılar. Mevsılliler, hepsini öldürüp onlardan kurtulmak istediler. Hamdânoğulları onları engelledi. Hoşâde ve yanında bulunanları Bağdat'a gönderdi. Ebu Tahir ve Ebu Abdullah, Mevsıl'de ikamet ettiler. Onların yanındaki Arapların sayısı çoğaldı ve kuvvetleri arttı. Bu, 379 senesindeydi.

380 (990-991) senesinde Diyarı Bekr hakimi Bâd el-Kürdî, gözünü Mevsıl'e dikerek burayı ele geçirmek arzusuna kapıldı. Fenek Kalesi[65] halkı ve Beşneviyye Kürtlerini toplayarak, Mevsıl halkıyla onları kendisine meylettirmek için yazışmaya başladı. Bazı Mevsılliler ona olumlu cevaplar verdiler. Peşinden o, Mevsıl üzerine yürüyerek, şehrin doğu tarafında karargah kurdu. Nâsıruddevle'nin çocukları Ebu Tahir ile Ebu Abdullah onun karşısında zaafa düşerek, Ukayloğullarının emiri Ebu'z-Zevâd Muhammed b. el-Müseyyeb ile yazışmaya başladılar ve ondan kendilerine yardım etmesini istediler. Ebu'z-Zevâd onlardan, Cezireti İbn Ömer, Nusaybin, Bedr ve diğer bir takım yerleri istedi. Onlar da bu istekleri kabul ettiler ve böylece aralarında ittifak hasıl oldu. Ebu Abdullah onun yanına gitti. Ebu Tahir ise şehirde kalarak ,Bâd ile savaşmaya devam etti.

Ebu Davud, Ebu'z-Zevâd ile birleştikten sonra Bedr'e ilerlediler ve Dicle'yi geçerek Bâd'ın bulunduğu yere yaklaştılar. Bâd onların nehri geçtiklerini bilmiyordu. Ancak sonradan bu haber ona ulaştı. Bunun üzerine, Ebu Tahir'in önden, onların arkadan kendisini kuşatmalarından korkarak dağa

65 Ceziretü İbn Ömer ile aralarında iki fersah mesafe bulunan, Beşneviyye Kürtlerinin yaşadığı müstahkem kale. Bk. Yakût, IV, 278.

çekilmek istedi. Adamları paniğe kapılarak birbirine karıştılar. Hamdâniler onlara ulaşarak savaşa tutuştular. Bunun üzerine Bâd, atından başka bir ata binmek istedi, ancak başaramayarak yere düştü ve köprücük kemiği kırıldı. Kızkardeşinin oğlu Ebu Ali b. Mervân yardımına giderek onu ata bindirmek istedi, fakat başaramadı. Bunun üzerine onu bırakarak dağa ulaşmak için gayret etti. Ölülerin arasında bulunan Bâd'ı bazı araplar tanıyarak öldürdüler ve kellesinini alarak Hamdânoğullarına getirdiler. Bâd'ın kellesini götürenler güzel ödüller aldı. Bâd'ın cesedi Emirlik kasrının önünde carmıha gerildi. İnsanlar bu durumdan etkilenerek;*"Gazi bir kimse idi. Böyle bir kimseye bu şekilde muamele helal değildir"* dediler ve ona olan sevgilerinin büyüklüğünü açığa vurdular. Cesedini oradan indirerek kefenlediler, namazını kıldılar ve defnettiler. Öldürülmesi onlara çok ağır geldi. Bâd'ın devleti, kızkardeşinin oğlu Ebu Ali b. Mervân'a intikal etti. Allah izin verirse bahsinde zikredileceği gibi, Mervânoğullarının ilki odur[66]. Ebu Ali b. Mervân durumunu kuvvetlendirdi ve dayısı Bâd'ın sahip olduğu yerlerin tamamının hakimiyetini eline geçirdi.

O, Meyâfârıkîn'e gittiği zaman, Nâsıruddevle'nin iki oğlu Ebu Tahir ve Ebu Abdullah da ele geçirmek için Bâd'ın kellesi yanlarında olduğu halde oraya gittiler. Oraya ulaştıklarında Ebu Ali'yi durumunu sağlamlaştırmış ve kuvvetlerini saflaştırmış buldular. İki taraf savaşa tutuştu. Ebu Ali onlara karşı zafer kazandı. Ebu Abdullah esir edildi, Ebu Tahir ise kaçtı. Ebu Ali ona iyi davradı ve ikramda bulunarak serbest bıraktı. Ebu Abdullah, Amid'i muhasara etmekte olan kardeşi Ebu Tahir'in yanına gitti. O, kardeşine İbn Mervân ile barış yapması yolunda görüş bildirdi. O, bunu kabul etmediği gibi, Ebu Abdullah'ı kendisine muvafakat göstermesi hususunda zorladı. İkisi tekrar İbn Mervân'ın üzerine yürüdüler. İbn Mervân onlara baskın düzenleyerek mağlup etti ve Ebu Abdullah'ı ikinci kez esir etti. Onu, Mısır Hakimi el-Aziz'le yazışmaya zorladı ve Aziz'in şefaatıyla onu serbest biraktı.

---

66 İbnü'l-Esir, IX, 71 vd.

Ebu Abdullah Mısır'a gitti. Orada kendisine Halep vilayeti verildi. O, ölene kadar bu bölgede kaldı. Ebu Tahir'e gelince o, Nusaybin'a gittiği zaman, Ebu'z-Zevâd onun üzerine yürüdü. Oğlu Ali ve Beni Nümeyr'in emiri Muzaffer ile birlikte onu esir aldı. Onları işkenceyle öldürdü. Böylece Hamdanilerin Mevsıl valileri kolu son buldu. O ikisi, onlar sanki bir rüya idi. Daima bakı kalan Allah'tır.

İKİNCİ KELİME
HAMDANİLERDEN HALEB ve KINNESRİN'DE VALİLİKTE BULUNANLAR

Bunlar üç kişidir:

Seyfuddevle Ali b. Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân

|

Sa'duddevle Ebu Me'âli Şerif

|

Sa'îduddevle Ebu'l-Fedâil Sa'd

|

Ebu'l-Hasan Ali — Ebu'l-Me'âlî Şerif

Başkentleri Haleb'dir. Valiliklerinin başlangıcı 333 (944-945), çöküşleri ise takriben 391 (1000-1001) senesinde olmuştur. Valiliklerinin müddeti 58 yıldır. Bu valilerin ilki Seyfuddevle Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdûn'dur. O, 333 senesine kadar yukarıda bahsedildiği gibi bazen Bağdat'da, bazen Vâsıt'ta, son olarak da Mevsıl'de kardeşi Nâsıruddevle'nin ve Halifelerin hizmetinde bulunmuş, daha sonra Haleb'e giderek burayı ele geçirmişti.

Halife el-Muttakî Lillah, Tüzûn'den kaçıp Rakka'ya gittiği zaman, Seyfuddevle onun yanında bulunmaktaydı. El-Muttakî Bağdat'a, el-İhşid de Suriye'ye döndüğü zaman, Yânis el-Mûnisî Haleb'te kaldı. Seyfuddevle üzerine yürüyerek burayı ondan aldı[67] ve buradan Hıms'a yöneldi. Orada gulamlarından Kâfur'un[68] komutasındaki İhşid'in ordusuyla karşılaştı. Yapılan savaşta Kâfur yenildi ve böylece Seyfuddevle Hıms'ı da ele geçirdi. Buradan Dımaşk'a gitti ve şehri muhasara etmeye başladı. Ancak şehir halkı kapıları ona açmadı. Bunun üzerine el-İhşid, Mısır'dan Suriye'ye doğru yola çıktı. Seyfuddevle'nin peşinden giderek, Kınnesrin'de ona ulaştı. Burada yapılan savşta iki ordu da zafer elde edemedi. el-Cezire'ye çekilen Seyfuddevle, El-İhşid Dımaşk'a döndüğü zaman Haleb'e gitti. Seyfuddevle'nin dönmesinden hemen sonra Rumlar, Haleb'e karşı saldırıya geçtiler. Seyfuddevle, şehirden çıktı ve Haleb'in yakınlarında yaptığı savaşta onları mağlup etti.

334 (945-946) senesinde Mısır hakimi el-İhşid Muhammed b. Tuğc öldüğü zaman geride küçük yaşta bir çoçuk bırakmıştı. Gulamı Kâfûr, bu çocuk adına işleri üzerine almak için Dımaşk'tan ayrılarak Mısır'a gitti. Bunun üzerine Seyfuddevle, Dımaşk'a giderek şehri ele geçirdi ve burada ikamet etmeye abaşladı. Peşinden Dımaşk halkı Kâfûr'la yazışarak ondan geri gelmesini istediler. Onun gelmesiyle Seyfuddevle'yi buradan çıkarttılar. O, Haleb'e gitti. Ancak Seyfuddevle onlardan korkarak el-Cezire'ye gitti. Haleb'e ise Onocur hakim oldu. Daha sonra aralarında anlaştılar ve Onocur'un Mısır'a gitmesiyle Seyfuddevle tekrar Haleb'e döndü. Kâfûr, Dımaşk'a Budeyr olarak anılan Bedr el-İhşidî'yi vali tayin ederek Mısır'a döndü[69].

---

67 Krş. İbn Hallikân, III, 83.

68 Kâfûr Ebu'l-Misk el-İhşidî (öl. 968). İhşidî hükümdarı Muhammed b. Tuğc'un ölümünden bir müddet sonra Mısır'ın hakimiyetini eline geçiren onun Nubyalı kölesi. Bk Erdoğan Merçil, *Müslüman-TÜrk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, 12-13.

69 Krş. Merçil, *a.g.e.*, 12.

Seyfuddevle, 335 (946-947) senesinde sınır boylarında görev yapan emiri Nasr es-Semelî'yi kafir esirler karşılığında Müslüman esirleri kurtarmak için Rumlara gönderdi. O, bu görevi yerine getirdi. Esirlerin sayısı erkek ve kadın olmak üzere iki bin dörtyüz seksen kişiydi. Serbest bırakılan Rum esirlerin sayısı iki üz otuz kişi fazlaydı. Seyfuddevle bu şekilde sözünü yerine getirdi.

Yine bu sene Seyfuddevle, Katibi Ebu İshak Muhammed b. Ahmed el-Karârîtî'yi yakaladı. Sonra Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Mehd el-Mevsîlî ile yazıştı.

Seyfuddevle, 337 (948-949) senesinde Rum topraklarına karşı saldırıya geçti[70]. Rumlarla savaşa girişen Seyfuddevle mağlup oldu. Rumlar Maraş'ı ele geçirerek[71], Tarsus halkına baskın düzenlediler.

Seyfuddevle 339 (950-951) senesinde tekrar Rum topraklarına gazaya çıkarak iç taraflara doğru ilerleyerek birçok kaleyi fethetti. Ele geçirdiği ganimet ve esirlerle birlikte geri döndü. Ancak Rumlar dar bir geçitte onu pusuya düşürerek ordusunu imha ettiler. Yanında bulunan Müslümanların bir bölümü esir düştü, bir bölümü de öldürüldü. Rumlar, ganimetleri ve esirleri geri almanın yanında, Müslümanların ağırlıklarını, sılahlarını ve mallarını ele geçirdiler. Seyfuddevle ise çok az sayıda askeriyle kurtulabildi.

O, 343 (954-955) senesinde tekrar Rum topraklarına gazaya çıktı. Bu gaza sırasında karşılaştığı Rumlardan bir kısmını öldürdü bir kısmını esir etti ve ganimetler aldı. Domestikos'un oğlu Konstantin de öldürülenler arasındaydı[72]. Onun öldürülmesi babası Domestikos'a çok dokundu. Rum, Rus, Bulgar ve diğer gruplardan büyük bir ordu toplayarak, hudut boylarına doğru harekete geçti. Bunu haber alan Seyyfuddevle de onu karşılamak için yola çıktı. Bu 343 senesi Şa'ban ayında (Aralık 954) iki ordu, el-Ha-

---

70 Fikret Işıltan, "Sayfuddevle" mad., *İA*, VI, 358.

71 Ostrogorsky, 263.

72 Ostrogorsky olayın tarihini 953 olarak vermekte ve Konstantin'in esir düştüğünü kaydetmektedir. Bk. *a.g.e.*, *aynı yer*.

des'de[73] karşı karşıya geldi. Şıddetli bir savaşa tutuştular. İki taraf da sabırla direndi. Ancak sonuçta, Allah Teâlâ Müslümanlara yardım etti ve Rumlar hezimete uğratıldı. Rumların ve onlarla beraber bulunanların büyük bir bölümü kılıçtan geçirildi. Domestikos'un yakın akrabaları, kızının oğlu ve kumandanlarının bir çoğu esir alındı. Domestikos, mağlup bir şekilde ülkesine geri döndü. Şairler bu zafer adına cok sayıda kasideler söylediler.

Seyfuddevle, 345 (956-957) yılında yine ordularla Rum topraklarına girerek Harşana'ya[74] varana kadar gazalara devam ederek, bir çok kaleyi fethetti, kadın-erkek esirler aldı, direnmeye çalışan şehirlerleri yakıp yıktı ve çok sayıda kimseyi öldürdü. Adana'ya dönen Seyfuddevle, Tarsus'taki nâibinin gelmesine kadar burada bekledi. Ona hil'atle birlikte çok şey ihsan ettikten sonra Haleb'e döndü.

Rumlar, onun yaptıklarını haber aldıklarında, toplanarak, Meyâfârıkîn'e yürüdüler, köy ve kasabaları yakıp yıkarak tahrip ettiler. Halkı esir alıp mallarını yağmalayarak geri döndüler.

Seyfuddevle, 349 (960) yılında büyük bir ordu ile tekrar Rum topraklarına gazaya açıktı. Orada yapmış olduğu tahrıbatlarla bir çok izler bırakan Seyfuddevle, çok sayıda kaleyi fethetti, çok sayıda esir aldı. Seyfuddevle Harşana'ya kadar ilerledi. Rumlar, sınır boylarındaki geçitleri tutmuşlardı. Geri dönmek istediğinde yanında bulunan Tarsuslular ona şöyle dediler:

"Rumlar, dönüş yolundaki geçitleri tuttular. Doğru olan bizimle dönmendir".

Kendi görüşüyle kibirlendiğinden dolayı onların bu teklifini kabul etmedi. O, kendi düşüncesine göre hareket etmekten hoşlanıyor ve *"Başkasının görüşüne uyarak doğru karar verdi"* denilmesin diye hiç kimsenin

---

73 Bugünkü İnekli kasabası.

74 Kharsianon. Muhtemelen Orta Anadolu'nun bir bölümü. Bk. Ostrogorsky, II ve III nolu haritalar. Hamavî ise (*Mu'cemu'l-Büldân*, II, 359) bu yerin Malatya yakınlarında bir Bizans şehri olduğunu kaydetmekte ve Seyfuddevle'nin buraya sürekli gazalarda bulunduğunu zikretmektedir. Ayrıca krş. Mateos, 227 not:33, 267 not:120. E. Honigmann,*Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970, 41.

görüşünü almak ihtiyacı hissetmiyordu. Dönüş yolunda bir geçite[75] girdiğinde, Rumlar ona saldırarak, yanındaki ganimetleri geri aldılar ve ağırlıklarına el koyarak arkadaşlarını kılıçtan geçirdiler. Askerleri, öldürülerek veya esir düşerek telef oldular. Kendisi, üç yüz adamla büyük zorluk ve meşakkatlerden sonra kurtulmayı başarabildi[76].

350 yılının Ramazan ayında (Ekim-Kasım 961) gulamı Nahl, Meyâfârıkîn taraflarından gaza için Rum topraklarına girdi. Çok büyük kıymette ganimetler, kadın-erkek esirler alarak kayıp vermeden geri döndü.

351 yılı Muharrem ayında (Şubat-Mart 962) Rumlar, Domestikos[77] ile birlikte Aynu'z-Zarbe'ye[78] indiler. Domestikos'un yanında kalabalık bir ordu vardı. Aynu'z-Zarbe'ye eman anlaşmasıyla hakim olan mel'ûn, eman verdiğinden dolayı pışman oldu ve Müslüman halkından çoğunu öldürdü. Kaçmaya çalışanlar ise yollarda helak oldular. Rumlar, malları topladıktan sonra şehri ateşe verdi. Domestikos, Aynu'z-Zarbe çevresinde bulunan elli dört kaleyi bazısını kılıçla, bazısını eman ile ele geçirdi. Ona boyun eğerek sulh yapmak iseteyen ahalisinin çoğunu öldürdü veya esir aldı. Domestikos, İslam topraklarında yirmi bir gün kaldı. Sonra, oruc zamanı geldiği için, bayramlarından sonra tekrar geri gelmek üzere geri döndü. Ordusunu Kayseri'de bıraktı.

Tarsus'un hakimi olan İbn Ziyât, dört bin kişi ile şehirden çıktığında, Domestikos, baskın düzeleyerek askerlerinin çoğunu öldürdü. İbn Ziyât ise Tarusas'a döndü. O, seyfuddevle adına hutbe okutmaktan vazgeçmişti. An-

---

75 Darbu'l-Mağarra el-Kûh, bk. Honigmann,*Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 84.

76 Sefuddevle, Harşana'ya yaptığı bu sefer dönüşünde Domestikos Leon Phokas'ın tuzağına düştü, bk. Honigmann, *aynı yer*.

77 Nikephoros Phokas (Ostrogorsky, 265).

78 Anavarza, Anazarbe (Mateos, 5), Anazarbos (Ostrogorsky, 265). Kilikya'da Misis'e bağlı Bizans hudud kasabası. Burası H.190 senesinde Müslümanlar tarafından onarılmış, sonra Bizanslılar tarafından işgal edilerek tahrip edilmiştir. Seyfuddevle üç milyon dirhem harcayarak yeniden imar etmiş, ancak yine onun zamanında tekrar Bizanslıların eline geçmişti (Yakût, IV, 177-178).

cak ahali, başlarına gelen bu musibetten sonra Seyfuddevle'nin tarafına döndüler ve bu durumu ona bildirdiler. İbn Ziyât bunu öğrendiği zaman, evinin terasına çıkarak kendisini altından akmakta olan nehre atarak intihar etti.

Bağras halkı, Domestikos'a, yüzbin dirhem göndererek ona itaat edeceklerini ve karşı koymaktan vaçgeçtiklerini bildirdi.

Hıristiyanların orucu son bulduğunda Domestikos, memleketinden çıkarak, Kayseri'deki ordusunun yanına gitti. Onun bu durumunu hiç kimse bilmiyordu. Ordusuyla beraber harekete geçti. Rumlar Haleb'i kuşatana kadar ne Seyfuddevle ve ne de başka bir kimse onun geldiğinin farkına varamadı. Durum acıl bir hal aldığı için adamlarını toplayıp bir araya getiremedi ve yanında bulunanlarla birlikte hurûc hareketi yaparak onlarla savaşmaya başladı. Ancak, yanındakilerin azlığından dolayı direnecek kuvveti yoktu. Onların çoğu öldürüldü. Davud b. Hamdân'nın oğullarından geriye kimse kalmadı. Tamamı öldürüldü. Seyfuddevle az sayıdaki adamıyla mağlup oldu.

Domestikos, onun Haleb'in dışında bulunan evini ele geçirdi. Bu ev, "ed-Dareyn" diye adlandırılmaktaydı. Evde Seyfuddevle'ye ait, üç yüz bedrelik(?) dirhem, bin dört yüz katır ve sayılamayacak kadar silahla dolu bir depo buldu. Bunların tamamını alarak evi tahrip ettirdi. Şehrin çevresine bu şekilde hakim olan Domestikos, şehri kuşatma altına alarak, halkıyla savaşmaya başladı. Rumlar, Selma Sûru'nu yıktılar. Ancak Haleb halkı savaşarak Rumların çoğunu öldürdüler ve onları oradan geri püskürttüler ve gece olunca, yıkılan yerleri tamir ettiler. Bu durumu gören Rumlar, Cûş Dağı'na çekildiler.

Şurtaya bağlı görevliler, halkın evlerine tecavüz etmeye, ticari müesseselere yağma maksadıyla saldırmaya başladılar. Ahali mallarını korumak için onları takip etmeye koyulunca, suru muhafaza edecek kimse kalmadı. Rumlar, surun boşaldığını gördükleri zaman harekete geçerek, sura yaklaştılar ve kimse onlara engel olmadı. Surun tepesine çıkan Rumlar, şehir ahalisi arasında bir karmaşa yaşandığını gördüler. Oradan aşağı inip kapıla-

rı açtılar ve kılıçlarla şehre girerek, önlerine çıkanı öldürdüler. Takattan düşene kadar, insanları katletmeye devam ettiler. Haleb'de bulunan bin dört yüz esir kurtuldu. Bunlar ellerine silah alarak insanları öldürmeye, çoluk çocuğu esir almaya başladılar. Esir aldıkları kız ve erkek cocukların sayısı, on bin kadardı. Ele geçirdikleri malların ise hesabı yoktu. Rumlar taşıyabilecekleri kadar malları yanlarına aldıktan sonra Domestikos, geri kalanların yakılmasını emretti[79].

O, şehir halkına, kız ve erkek olmak üzere üç bin çoçuk ve miktarını belirttiği kadar mal vermeleri karşılığında eman vereceğini söylemişti. Ancak bundan vazgeçerek, bunlara zikrettiğimiz şekilde sahip oldu. Onun yanında iki yüz bin asker vardı. Bunların otuz bini etrafı korumada, otuz bini de surların tahrib edilmesi ve yolların tamir edilmesi ile görevliydi. Rumlar şehre girdiği zaman insanlar, iç kaleye sığınmaya çalıştılar. Kaleye sığınabilenler canlarını kurtardılar. Domestikos, şehirde dokuz gün kaldı. Buradan ayrılmak istediği zaman, orada yanında bulunan imparatorun[80] kız kardeşinin oğlu ona şöyle dedi:

"Bu şehir elimize geçti ve bizi buradan çıkartabilecek kimse yok. Öyleyse, burayı neden terkediyoruz?"

Domestikos ona şöyle karşılık verdi:

"İmparatorun arzuladığından daha büyük başarılar elde ettik. Ganimetler aldık, cok kimseyi öldürdük, yaktık, yıktık ve esirlerimizi kurtardık. Duyulmamış bir zafer kazandık".

Aralarındaki tartışma, Domestikos'un ona şöyle demesine kadar devam etti:

"Git, kaleyi muhasara et. Ben askerlerimle birlikte şehrin kapısında bekleyeceğim".

İmparatorun kızkadeşinin oğlu, yanında kılıc ve kalkan olduğu halde

---

79 Krş. Ostrogorsky, 265. Otuz yıl boyunca Bizans devletinin dış politikasının merkezini oluşturan Hamdanîlerle mücadele bu savaştan sonra Bizans'ın lehine döndü. Ayrıca bk. İbnü'l-Esir, VIII, 540 vd.

80 İmparator Romanos II (Ostrogorsky, 265).

kaleye doğru hareket etti. Rumlar da onun peşinden gittiler. Kalenin kapısına yaklaştığı zaman, yukarıdan üzerine bırakılan bir taşla yere düştü ve peşinden atılan bir kalasla öldürüldü. Yanındakiler onu alarak Domestikos'un yanına döndüler. Onun öldürüldüğünü gören Domestikos, elinde bulunan Müslüman esirleri öldürdü. Bunlar, bin iki yüz kişiydiler. Peşinden ülkesine dönmek üzere oradan ayrıldı. Domestikos, Haleb cıvarındaki çiftliklere dokunmadı. Ahaliye, ileride tekrar geri dönmeyi düşündüğünden dolayı, zıraatle iştigal etmeleri ve tahrip olan yerleri onarmalarını emretti.

Domestikos ayrıldıktan sonra Seyfuddevle, Haleb şehrini yeniden tamir etti. Cemaziyelahır ayında Aynu'z-Zarbe'ye giderek, burayı da imar etti. Daha sonra, hâcibini bir ordu ile Tarsuslularla birlikte Rum topraklarında gazaya gönderdi. Bu ordu, çok sayıda kimseyi öldürerek, aldıkları ganimet ve esirlerle geri döndü.

Seyfuddevle'nin gulamı Necâ, bir ordu ile Hısnı Ziyâd'a doğru harekete geçti. Bir Rum topluluğuyla karşılaşan Necâ, onları mağlup ederek beş yüz kişiyi esir aldı ve muzaffer bir şekilde geri döndü. Arkasından Rumlar, Sîse Kalesi'ne yürüdüler ve burayı ele geçirdiler.

Rumlar, yine bu 351 senesinin Şevval ayında (Kasım 962) Menbic'e saldırdılar. Seyfuddevle'nin buradaki naibi, amcasının oğlu Ebu Firâs el-Haris b. Ebu'l-'Alâ Sa'îd b. Hamdân'dı. Rumlar onu esir aldılar ve Konstantınıyye'ye götürerek, zindana attılar.

352 (963) senesinde Harrân halkı, Seyfuddevle'nin nâibine başkaldırdı. Bu kimse, Seyfuddevle'nin kardeşi Nâsıruddevle'nin oğlu Hibetullah olup Haleb'de amcasının yanında bulunmaktaydı. Onun vekilleri Harrân halkına zulüm yapmaya başlamışlardı. Bundan dolayı halk isyan ederek onları şehirlerinden kovdular. Hibetullah bu durumu öğrenince, harekete geçti ve şehri kuşatma altına alarak, onlarla iki aydan fazla bir süre savaştı. Seyfuddevle durumun zorlaştığını görünce, buraya yakın bir yere gelerek onlarla yazıştı. Seyfuddevle'nin, isteklerini kabul etmesi üzerine barış yaptılar ve şehrin kapılarını açtılar.

Bu 352 senesi Şevval ayında (Ekim-Kasım 963) Tarsus halkı, gaza için

Rum topraklarına girdiler[81]. Aynı şekilde Seyfuddevle'nin gulamı Necâ da başka bir geçitten Rum topraklarına girdi. Seyfuddevle, bundan iki sene kadar önce yakalandığı bu hastalığından dolayı onlara katılamadı. Tedavi olduktan sonra, Rum topraklarına açılan bir geçite gidip sırtlarında beklemeye başladı. Tarsuslular, Rum topraklarının içlerine doğru girerek, Konya'ya kadar ilerlediler ve geri döndüler. Seyfuddevle ise Haleb'e dönmek üzere yola çıktı.

Yolda hastalanan Seyfuddevle komaya girince, insanlar arasında onun öldüğü söylentisi yayıldı. Bunun üzerine kardeşinin oğlu Hibetullah, Seyfuddele'nin gulamı Necâ en-Nasranî'nin oğlunun üzerine atılarak onu öldürdü. Onun Seyfuddevle'nin indinde özel bir yeri vardı. Hibetullah, kendi gulamlarından biriyle sürtüştüğünden dolayı ona saldırmıştı. Ancak bir zaman sonra Seyfuddevle kendisine gelince, Hibetullah Harrân'a kaçtı. Oraya ulaştığı zaman amcasının öldüğünü söyleyerek halktan, kendisiyle barış içinde olanlarla barış, savaşanlarla da savaşacaklarına dair yemin etmelerini istedi. Harrânlılar, amcası Seyfuddevle'yi istisna tutarak yemin ettiler.

Seyfuddevle, gulamı Necâ'yı, Hibetullah'ı yakalamak üzere Harrân'a gönderdi. O Harrân'a yaklaştığı zaman Hibetullah, Mevsıl'e, babasının yanını kaçtı.

Necâ Harran'a ulaştığı zaman halka zulümlerde bulundu, öldürerek, hapse attırarak onlara çok eziyet etti. Mallarını alarak onları fakirleştirdi. Daha sonra buradan ayrılarak Meyafarıkın'e gitti. Harran'ı idarecisiz kendi haline terkederek ayak takımını ahalisinin üzerine musallat etti.

Harrânlıların mallarıyla güçlenen Necâ, 353 (964) senesinde efendisi Seyfuddevle'ye isyan etti ve Meyâfarıkîn'den ayrılarak Ermenistan taraflarına gitti. Burayı Ebu'l-Verd ismiyle tanınan bir Arap hakimiyeti altına almıştı. Necâ, onunla savaştı. Ebu'l-Verd'i öldürerek, onun kalelerini, şehirlerini, Ahlât ve Malazgird ve diğer hakim olduğu yerleri ele geçirdi. Aynı şekilde, Ebu'l-Verd'in büyük miktardaki mallarını alarak, isyanını kuvvet-

---

81 İbnü'l-Esir, VIII, 547.

lendirdi ve ittifaklar yaptı.

Mu'zzuddevle b. Büveyh, Bağdat'tan Nusaybin'e yürüdü ve Nasıruddevle'nin amillerini kovarak burayı ele geçirdi. Necâ, onunla yazışıp elçiler gönderdi. O sırada Nusaybin'de bulunan, Mu'ızzuddevle'ye, birbirine yardım ederek, Hamdânoğullarının ellerindeki toprakları işgal etmek hususunda ittifak teklifinde bulundu. Ancak, Mu'ızzuddevle, Nasıruddevle ile barış yapıp Bağdat'a döndüğü zaman, Seyfuddevle, Necâ'nın üzerine yürüdü. O Meyafarıkın'e ulaştığı zaman Necâ, avucunun içinden kaçtı. Seyfuddevle, onun daha önce Ebu'l-Verd'den almış olduğu şehir ve kalelerini ele geçirdi. Necâ'nın adamlarından bir topluluk ondan eman istediler ve onlara eman verdi. Peşinden Necâ'nın kardeşi de eman diledi. Seyfuddevle ona iyi davradı ve ikramda bulundu. Daha sonra Necâ'ya adam göndererek, yanına dönmesi hususunda onu hem tehdit hem de teşvik etti. Yanına döndükten sonra ona iyi davrandı ve eski makamına iade etti. Daha sonra, Rebiulevvel ayında, Seyfuddevle'nin Meyafarıkîn'deki evinde, Seyfuddevle'nin gulamları onun üzerine atılarak, onu Seyfuddevle'nin gözleri önünde öldürdüler. Sefuddevle bu sırada baygınlık geçirdi. Necâ, oradan çıkartılarak, lağım sularının aktığı bir yere atıldı. Ertesi günü oradan çıkarılarak defnedildi.

Bu 353 (964) senesinde Rumlar, başlarında Domestikos olduğu halde[82], Musaysa'yı[83] muhasara ettiler ve ahalisiyle savaşmaya başlayarak, surda gedik açtılar. Gediğin açıldığı yerde şıddetli bir savaştan sonra halkı oradan atmayı başaran Rumlar, ve Adana ve Tarsus'un banliyolarını yaktılar. On beş bin müslümanı katleden Rumlar, İslam topraklarında on beş gün kaldıktan sonra, fiyatların yükselmesi ve kıtlık tehlikesinin başgöstermesi üzerine geri döndüler[84].

Daha sonra, yanında beş bin adamı olan ve gazaya çıkmak isteyen Ho-

---

82 Ordunun başında Nikephoros Phokas bulunmaktaydı, bk. Mateos, 8; Ostrogorsky, 269.

83 Misis, Mopsuestia. Bk. E. Honigmann, "Misis" mad. *İA*, VII, 364-365; Yakût, V, 144.

84 Bk. Mateos, 8-9; Ostrogorsky, 269.

rasan gazilerinden birisi Seyfuddevle'nin yanına geldi. Seyfuddevle onları alarak, Müslümanları Rumların saldırılarından korumak için Rum diyarı taraflarına gönderdi. Ancak, fiyatların çok yüksek olmasından dolayı bu gaziler, sınır boylarından ayrılarak dağıldılar. Çoğu ise Bağdat'a gitti. Bir kısmı da Horasan'a döndü.

Domestikos, ülkesine döndüğü zaman, el-Massîsa ve Adana halkına haber göndererek onlara; *"Ben geri döneceğim. Sizden oraları terkedenler kurtulur, dönüşümde orada bulduklarımı öldüreceğim"* dedi.

354 (965) yılında Rum İparatoru, yanında Domestikos olduğu halde çok büyük bir ordu ile harekete geçerek, Massısa'yı kuşattı. Burayı Receb ayında, halkının teslim olmasıyla işgal etti. Müslüman halkı kılıçtan geçirmeye karar verdi. Çok sayıda kimseyi öldürdü. Geri kalanlarını da Rum topraklarına sürdü. Bunlar, iki yüz bin kişiydiler. Peşinden Tarsus'a hareket ederek burayı kuşattı. Şehir halkı ondan eman dilediler. O da canlarını bağışlayacağına dair eman verdi. Bunun üzerine şehri ona teslim ettiler. Onları muhafız birlikleriyle Antakya'ya gönderdi. Mel'un, şehri ele geçirdiği zaman, büyük camiini hayvanlarına ahır yaptı. Kaleyi tamir ettirdi ve buraya adamlarını yerleştirerek tahkim etti. Zahireleri buraya naklettirdi. Zira sınırboylarındaki arazilerde iki seneden beri süren kuraklıklar sonucu ortaya çıkan kıtlıklardan dolayı ahalisinin çoğu buraları terketmişti. Geri kalanlara ise vEbu ve düşmanları musallat olmuş ve buraların büyük bir kısmı Müslümanların elinden alınmıştı. *"Allahtan geldik ve yine O'na dönücüleriz".*

Rum imparatoru Tarsusu imar edip, fiyatların ucuzladığı miktarda ihtiyaç maddelerinin bollaşmasını temin edince halkının çoğu buraya geri dönerek, melikin itaatı altına girdi. Allah Teâlâ'ya sığınırız, bazıları da hıristiyan oldular. Kayser, burayı İslam ülkesinin yakınında bir dayanak noktası olarak düşündü. Daha sonra o, Kostantınıyye'ye döndü. Domestikos, Seyfuddevle'nin bulunduğu Meyafarıkın'e yürümek istedi ancak imparator ona peşinden Konstantınıyye'ye gelmesini emretti. O da bu emre uydu.

Tarsus halkı, Tarsus'u imparatora teslim eden ileri gelenlerle birlikte

Antakya'ya nakledildikleri zaman aralarında, Raşîk en-Nesemî denilen bir adam vardı. Antakya'da İbnü'l-Ahvazî adında zengin bir adam hizmetine girdi ve ona mallar vererek, Seyfuddevle'nin Şam'a dönmeye gücü olmadığını söyleyerek isyana teşvik etti. Raşîk isyan ederek Antakya'ya hakim oldu ve buradan Haleb'e yürüdü. Onunla, Seyfuddevle'nin gulamlarından burada bulunan Kar'aveyh arasında bir çok savaş cereyan etti. Kar'aveyh, Haleb kalesine çekilererek savunmayı sürdürdü. Seyfuddevle, hizmetçisi Beşâre ile ona yardımcı kuvvetler gönderdi. Reşîk mağlup olarak Haleb'den çekilirken atından düştü ve bir a'rabî onu öldürüp kellesini yanına alarak Kar'aveyh ve Beşâre'ye götürdü.

Reşîk ile birlikte bulunan, İbnü'l-Ahvâzî, mağlup olarak Antakya'ya döndüğü zaman, Vezîr adındaki birini öne çıkardı ve ona "el-Emir" ismini verdi. İnsanların mallarını zorla alarak, Kara'veyh'in üzerine yürümek için bir ordu hazırladı. Bu arada Kar'aveyh de Antakya'ya doğru yürüyüşe geçmişti. İki ordu karşı karşıya geldi ve yaptıkları savaşlardan sonra Kar'aveyh mağlup olarak Haleb'e döndü. Arkasından da Seyfuddevle Meyafarıkın'den ayrılarak Haleb'e geldi. Burada bir gece kaldı. Ertesi günü şehirden çıkarak, Vezir ve İbnü'l-Ahvâzî'ye baskın düzenleyerek ordularını mağlup etti. Seyfuddevle, Vezir ile İbnü'l-Ahvâzî'yi esir alarak öldürdü. Bütün bunlar 354 (965) senesinde oldu.

Rumlar 355 (965-966) yılında kalabalık ordularla İslam topraklarına doğru yola çıktılar. Bu topraklara yayılan Rumlar, Amid şehrini kuşatarak ahalisiyle günlerce savaştılar. Ancak ele geçirmelerinin mümkün olmadığını anladıklarında buradan ayrılarak Dârâ'ya ve Meyafarıkın'e yönelip buraları ele geçirdiler. İnsanları korkuya kapılarak Nusaybin'e kaçmaya başladı. Öyleki bir yük hayvanının fiyatı yüz dirheme kadar yükseldi. Nusaybin'de bulunan Seyfuddevle, birlikte çekilmek için Araplarla haberleşti, ancak onun çekilmesinden önce Rumlar yön değiştirdikleri için yerinden ayrılmadı. Rumlar, Şam'a yürüyerek Antakya önlerinde karargah kurdular ve şehri uzun süre kuşattılar. Halkıyla yaptıkları savaşlardan sonra ele geçiremeyeceklerini anladılar ve çevresini tahrip ederek Tarsus'a döndüler.

Bu sene Seyfuddevle ile Rumlar arasında esirlerin değiş tokuşu için karşılıklı fidyeler verildi. Rumlar, amcasının çocukları Ebu Firâs ile Ebu'l-Heysem b. el-Kâdî b. Husayn'i Seyfuddevle'ye teslim ettiler.

356 yılı Safer ayının çıkmasına beş gün kala (9? Şubat 967) cuma günü, gündüz saat üçte Seyfuddevle Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Hamdân et-Tağlibî prostat hastalığından Haleb'de öldü[85]. Onun bir felç neticesinde öldüğü de söylenmektedir. Naşı Meyafarıkın'e götürülerek annesinin şehir içinde bulunan türbesine defnedildi. O, savaş yaptığı yerlerden birer miktar toplayarak biriktirdiği toprakları karıştırarak bir avuç içi kadar bir kerpiç haline getirmiş ve ölünce, mezarda yanağının bunun üzerine konulmasını vasiyet etmişti. Vasiyeti yerine getirildi. O, 303 senesi Zilhicce ayının yedisi pazar günü doğdu. Haleb'de valiliğinin başlangıcı 333 senesidir. Öldüğü zaman 53 yaşındaydı. Valilik müddeti 23 senedir. Se'alebî, Yetimetu'd-Dehr'de şöyle demektedir:

"Hamdânîler güleryüzlü, edip ve fasih dilli, cömert, ince zekaya sahip hükümdarlardı. Seyfuddevle onların ileri gelen efendilerinden, ailenin belkemiği olup devlet erkânının kendisini çok ziyaret ettiği birisiydi. Cömertlik kaynağı, umut kapısı, sarayı yolcuların konukevi durumundaydı. Ediplerin ve şairlerin sığınağı idi. Halifelerden sonra onun gibi kapısına büyük şairlerin ve ulu kimselerin geldiği başka hükümdar olmamıştır.

Sultanın kapısı, içindekilerin infak edildiği ve herkes için uğrak yeri olan çarşı ve pazarlar gibidir. Seyfudddevle, büyük bir edip ve şair olduğu gibi, güzel şiirleri seven biriydi. Özellikle el-Mütenebbi, es-Sirrî, Namî, el-Beyğâ, Vavâ gibi şairler ile güzel hatıraları vardır".

Onun büyük feylosof Ebu Nasr Farabî ile ilginç bir hikayesi vardır. Adıgeçen feylosof, 340 senesinde Dımaşk'ta ölümüne kadar onun yanında kaldı ve sürekli ikram gördü.

Seyfuddevle'nin, kardeşi Nâsıruddevle için söylemiş olduğu şiirden:

---

85 Krş. İbn Hallikân, III, 82.

Yücelikleri sana bağışladım, zaten buna ehildin sen
Dedim ki onlara, fark vardır benimle kardeşim arasında
Ben bu işten vazgeçmedim ancak
Sadece kendi hakkımdan vazgeçtim, bütünüyle hak sana kaldı
Razı değil misin namaz kılan olayım
Senin ileri geçmene ben razı olursam

Bir çok melikin ölümü bu senede birleşti. Bunlar; Seyfuddevle, Kafur el-İhşidi, Mu'izzuddevle b. Büveyh, Veşmkîr b. Ziyad, el-Hasan b. Fîzân, Kirman hakimi Ebu Ali Muhammed b. İlyas ve Rum İmparatoru'dur.

Seyfuddevle öldüğü zaman sahip olduğu mülkünde yerine, 356 senesi Safer ayında oğlu Sa'duddevle Ebu'l-Me'âlî Şerif b. Seyfuddevle Ali b. Abdullah b. Hamdân getirildi. Babasının mülkünde istikrar sağladığı zaman 357 (968) senesinde onunla, babasının amcasının oğlu Ebi Firâs el-Haris b. Ebi'l-Alâ Sa'îd b. Hamdân arasında düşmanlık meydana geldi. Ebu'l-Alâ, esaretten kurtulduktan sonra Hıms'da oturuyordu. Ebu'l-Me'âlî, Ebu'l-Firas'ı yakalamak istediği zaman o, Hıms yakınlarındaki Beriyye taraflarında bir köy olan Saded'e gitti. Ebu'l-Me'âlî, Kilaboğulları ve diğer Araplardan bir ordu toplayarak, Kar'aveyh'in komutasında onu yaklamaya gönderdi. Saded yakınlarında onunla karşılaşan Kar'aveyh, direnişini kırdıktan sonra adamları eman isteğinde bulundu. Ebu Firâs, eman dileyenlerin arasına karıştı. Kar'aveyh, gulamlarında birine, "Onu öldür" dedi. Gulamı onu öldürerek, kellesini kesti. Cesedi Arabilerden bazılarının defnedişine kadar Beriyye'de kaldı[86].

İşte bu Ebu Firâs, İbn Ebi'l-Me'âlî'nin ve amcasının oğlunun dayısıydı. Se'alebî onu vasfederken şöyle demektedir[87]: "Ebu Firâs, edeb, fazilet, kerem, övgü, belağat, olgunluk, feraset ve cesarette zamanının seçkini, asrının güneşiydi. Onun şiiri, güzellik, iyilik, kolaylık, vecizlik, lezzetlilik, an-

---

86 İbnü'l-Esir, VIII, 588.
87 Se'alebî, *Yetîmetü'd-Dehr,* (t.y.), I, 22. Se'alebî kitabına Hamdânoğullarının şairleri ile başlamaktadır.

lam derinliği, tatlılık yönlerinden diğer şiirler arasında büyük bir şöhrete sahipti. Tabiilik, cana yakınlık, meliklik ve izzet rıdasına bürünmüştü. Ondan önce İbnü'l-Mu'tezz'in şiiri müstesna, bütün bu özelliklerin bir araya geldiği olmamıştır. Ancak, sanatkarlar indinde ondan daha üstün kabul ediliyordu. Sahib b. Abbad; *"Şiir melikle başladı, melikle bitti"* (yanı İmru'l-Kays ile başladı, Ebu'l-Firâs ile bitti) demiştir.

Seyfuddevle ondaki güzelliklere hayranlık duyar ve onu, ikramda kavminin diğer fertlerinden üstün tutar ve gazalarında onunla arkadaşlık etmek ve işlerinde onu yerine vekil bırakmak isterdi. Baskınlarından birinde Rumlar onu esir almışlardı. Bu sırada o yaralı bulunmaktaydı. Baldırına giren bir okun ucu orada kalmıştı. Onu önce Horşene'ye nakletmişler, peşinde Kostantınıyye'ye götürmüşler, daha sonrada yukarıda zikredildiği gibi Seyfuddevle tarafından kurtarılmıştı.

Onun Rumlarla savaşırken başından ilginç bir olay geçmişti. 348 senesinde Rumlar onu bir geçitte kuşatmışlar ve neredeyse esir alacaklardı. Bu sırada o, dağın tepesinde uçurumun kenarında bulunuyordu. O esnada atı şaha kalktı ve onu uçurumun tepesinden, aşağıda akmakta olan nehire attı. Allah'ın koruması ve yardımıyla salimen kurtuldu. Bu olayın Harşana Kalesin'de, ilk esaretinde başından geçtiği de rivayet edilmektedir. Doğrusunu Allah bilir.

İbn Hallikân şöyle demektedir: "Dıvanında, ölümü yaklaştığında kızına hitaben şu beyitleri söylediğini gördüm":

Kızcağızım sabırsızlanma
Bütün mahluklar gidicidir

Hasretle bana ağıt yak
Perdelerinin ve örtülerinin arkasından

Benimle konuştuğunda de ki,
-Ve cevap verme gücünü kendinde bulamadığında-

Gençlerin en güzeli Ebu Firâs'ı
Gençliği (ölümden) kurtaramadı[88]

Bu, onun öldürülmediğine, yaralandığına, daha sonrada bu yaradan dolayı vefat ettiğine delalet etmektedir.

İbn Hâleveyh şöyle demektedir: *"Seyfuddevle öldüğü zaman, Ebu Firas, Hıms'a, Tağliblilerin üzerine yürümeye karar verdi. Ebu'l-Me'âlî'nin onunla savaşmak için gönderdiği adamlarla savaşırken çeşitli yerlerinden yaralandı ve yolda öldü".*

Bazı notlarda, Ebu'l-Firâs'ın 358[89] senesi Rebiulahır ayının çıkmasına sekiz gün kala Çarşamba günü (29 Şubat? 963) öldürüldüğünü okudum. O, 320 (932) senesinde doğmuştu. Ebu'l-Me'âlî'nin, Kar'aveyh'in onu öldürdüğünden haberi yoktu. Bunu duyduğu zaman, ona ağır geldi ve canı çok sıkıldı. Ebu'l-Firâs'ın kızkardeşi olan annesi onun öldürüldüğünü haber aldığı zaman gözünü çıkardı. Onun, yüzüne vurduğu ve gözünü bu şekilde çıkardığı rivayet edilmektedir. Babası Ebu'l-Alâ Sa'îd b. Hamdân, 323 senesinin Receb ayında (Haziran 935) öldürülmüştü. Onu yukarıda bahsedildiği gibi Kardeşinin oğlu Nâsıruddevle Mevsıl'de öldürdü. Kardeşi el-Hüseyin b. Sa'îd'e gelince o, Hamdânoğullarından Halebe ilk hakim olan kimsedir. Burayı 332 (943-944) senesinde ele geçirmişti. Cesur ve vasıflı bir kimseydi. İbn Müneccim onun hakkında şöyle dedi:

Onu geliyor gördüklerinde derler ki, dikkat
Ölümler...... altındadır

338 senesi Cemaziyelevvel ayının on dördüncü gecesi (10 Kasım 949) Mevsıl'de vefat etti ve Deyru'l-A'lâ'da yaptırdığı camide defnedildi. Bitti...

358 senesinde Kar'aveyh, Haleb'i ele geçirerek, Ebu'l-Me'âlî'yi buradan çıkardı. Ebu'l-Me'âlî Harrân'a gitti, ancak şehir halkı onu buraya sokmadı.

---

88 İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 351.

89 İbn Hallikân bu tarihi 357 olarak vermektedir, bk. *a.g.e.*, 352.

Bunun üzerine Meyafarıkın'de bulunan Sa'îd b. Hamdan'ın kızı olan annesi Sahîne'nin yanına gitmek üzere yola çıktı. Bu esnada adamlarının çoğu onu terketti. Annesinin yanına yaklaştığı zaman, onun kendisini yakalayarak habsedeceği haberini aldı. Şehrin kapılarını kapayarak, kendini güvenlikte hissedene kadar oğlunun içeri girmesini üç gün engelledi. Sonra bazı güvenilir adamlarıyla şehre girmesine izin verdi ve onlara erzak temin etti.

Harrân, emirsiz kalmıştı, ancak hutbe Ebu'l-Me'ali adına okunmaya devam ediyordu. Burada yakınlarından bir topluluk bulunmaktaydı ve bunlar yargı işlerini yürüterek, insanların işlerini düzene koyuyorlardı.

Bu yılın Zilka'de ayında Nâsıruddevle'nin oğlu Ebu'l-Berekât, askerleriyle birlikte Meyafarikin'e yürümeye karar verdi. Seyfuddevle'nin zevcesine haber göndererek ona; "*Gazaya cıkmaktan başka bir maksadım yoktur*" diyerek, elinden geldiği kadarıyla kendisine yardımcı olmasını istedi. O da iki yüz bin dirhem göndererek yardımda bulundu. Ancak sonradan onun şehri ele geçirmek için gizlice planlar hazırladığını öğrendi. Bunun üzerine onun yanında bulunan Seyfuddevle'nin gulamlarına haber gönderek onları Ebu'l-Berekât'a karşı savaşmak veya en azından kendi adamlarına karşı savaşmamak konusunda tahrik etmeye çalıştı. Onlar olumlu cevap vererek, savaşa katılmayacaklarını bildirdiler. Bu haberi alınca adamlarını toplayarak Ebu'l-Berekât'a geceleyin baskın düzenleyerek onu hezimete uğrattı. Hayvanlarını ganimet aldı, askerleni esir etti ve adamlarının bir kısmını öldürdü. Peşinden Ebu'l-Berekât, onunla yazışarak, kötü bir niyeti olmadığını söyledi. O da ona güzel bir cevapla cevap vererek, ele geçirmiş olduğu şeylerin bir kısmını geri gönderdi. Ayrıca ikiyüz bin dirhem para göndererek, esirleri serbest bıraktı. Ebu'l-Berekât buradan ayrıldı. Bu sırada oğlu Ebu'l-Me'âlî Haleb'de babasının gulamı Kar'aveyh ile savaşmaktaydı.

359 (969-970) senesinde Rumlar, Antakya'yı kuşatarak ele gecirdiler ve halkının büyük bir bölümünü kılıçtan geçirdiler. Katliamdan sonra, yaşlıları, acizleri ve çocukları şehirden çıkararak onlara: "*Dilediğiniz yere gidin*" dediler. Erkek ve kızlardan oluşan gençleri yanlarına alarak Rum diyarına

götürdüler[90]. Bunların sayısı yirmi binden fazlaydı[91]. Arkasından Rum ordusunun komutanı olan Kayser Tekfuru'nun Kardeşi bir orduyu Haleb'e gönderdi. Bu sırada Ebu'l-Me'âlî Kar'aveyh'i kuşatmaya devam ediyordu. Ebu'l-Me'âlî Rumların gelmekte olduklarını duyduğu zaman buradan ayrılarak Beriyye'ye doğru yola çıktı. Rumlar şehri kuşattılar. Kar'aveyh ve şehir halkı, iç kaleye sığındı. Rumlar şehri ele geçirerek kaleyi kuşatmaya başladılar. Haleb halkından bir grup, Rumlara giderek barış talebinde bulundu. Yapılan müzakerelerden sonra süresiz olmak koşuluyla şu şartlarla anlaşma sağlandı: Kar'aveyh onlara mal gönderecek, Rumlar savaşa çıktıkları zaman Kar'aveyh, onlardan ihtiyaç duydukları şeyleri satın alabilmelerini engellemek için bölge halkını başka yerlere nakledemeyecek ki Hama, Hıms, Kefertâb bu kale ve köyler arasındaydı. Rehinelerin kendilerine teslim edilmesinden sonra Rumlar Haleb'den ayrılarak şehri Müslümanlara terkettiler[92].

Sonra Rumların komutanı, Ermeniye'den bir orduyu Malazgird'e gönderdi. Kuşatmadan sonra burayı ele geçiren Rumlar, halkını kılıçtan geçirdiler. Rumların bölgede gücü kuvveti arttı. Müslümanlar, saldıranlara karşı kendilerini koruyacak kimse bulunmayan sahipsiz sürülerin durumuna düştüler.

Rumlar ülkelerine gidince Ebu'l-Me'âlî geri dönerek tekrar Haleb'i muhasara etmeye başladı. Arabulucular, onunla Kar'aveyh arasında tavassutta bulunarak ikisinin barışmasını sağladılar. Hıms'ın Ebu'l-Me'âlî'ye verilmesi, Haleb'de Kar'aveyh'in Ebu'l-Me'âlî adına hutbe okutması ve her ikisinin Mısır hakimi el-Mu'izz el-Ubeydî adına hutbe okutmaları şartlarıyla anlaşma yapıldı.

Ebu'l-Me'âlî Hıms'a giderek orada ikamet etmeye başladı. Rumlar Hıms'ın surlarını ve çevresini tahrip etmişlerdi. Hıms vilayetine bağlı Ber-

---

90 Ostrogorsky (*a.g.e.*, 269), Antakya'nın Petos Fokas ile Mikhail Burtzes tarafından 28 Ekim 968'de ele geçirildiğini kaydetmektedir.

91 İbnü'l-Esir, VIII, 603.

92 İbnü'l-Esir, VIII, 604.

zeveyh Kalesi'nde, Seyfüddevle'nin gulamlarından Yârukbaş denilen birisi bulunmaktaydı. Ebu'l-Me'âlî Hıms'a gittiği zaman Yârukbaş onun hizmetine girdi ve onun adına Hıms ve çevresini imar etti ve halkının çoğalmasını sağladı.

Kar'aveyh, Haleb'e kölerinden Bekcûr adında birisini naib tayin etmişti. Bekcûr kuvvetlenerek durumunu sağlamlaştırdıktan sonra, efendisi Kar'aveyh'i tutuklayarak Haleb Kalesi'nde hapsetti. Bekcûr, altı sene kadar Haleb'i elinde tuttu. Sonra, Haleb'deki Kar'aveyh'in adamları Ebu'l-Me'âlî'ye haber göndererek, buraya gelmesini ve şehri almasını istediler. O, 366 senesinde Haleb'e giderek şehri dört ay kuşatmadan sonra ele geçirdi. İç kale Bekcûr'da kaldı. Elçilerin gidip gelmesinden sonra, kendisi, ailesi ve malları için güvence vermesi, ayrıca Hıms'a vali tayin etmesi şartlarıyla teslim olmayı kabul etti. Bekcûr, bu eman ve anlaşmanın Kilaboğullarının huzurunda olmasını istedi. Ebu'l-Me'âlî onun bu isteğini yerine getirerek, eman ve anlaşma esnasında onları hazır bulundurdu. Kaleyi Ebu'l-Me'âlî'ye teslim eden Bekcûr, Hıms'a giderek onun adına valiliğe başladı. Bütün gayretiyle buranın imarı ve yollarının güvenliğini temin etmeye çalışan Bekcûr, şehri çok iyi bir şekilde imar etti ve hayır işlerinde bulundu.

367 (977-978) senesinde Ebu'l-Me'alî, kendisini Adududdevle'ye arzederek ve yazışarak ondan Diyar Mudar valiliğini kendisine vermesini istedi. Adududdevle, Rakka'nın dışında onun bu isteğini kabul etti. Bu durum Ebu'l-Me'âlî'nin gücünü arttırdı.

381 (991-992) senesinde Bekcûr ona karşı isyan ederek büyük bir ordu ile onunla savaşmak üzere harekete geçti. Yukarıda bahsedildiği gibi Ebu'l-Me'âlî, bu Bekcûr'u 366 (976-977) senesinde Hıms ve çevresine vali tayin etmiş, o da burayı mamur hale getirmişti.

Bu durum onun el-Aziz el-Ubeydî tarafından 372 (982-983) senesinde Dımaşk'a vali tayin edilmesine kadar devam etti. Daha sonra o, idaresini kötüleştirdi ve 378 (988-989) senesinde oradan ayrılana kadar halka zulmetti. el-Aziz tarafından onunla savaşmak üzere gönderilen orduyu yenerek, Rahbe ve çevresini ele geçirdi.

Daha sonra, çevredeki arkadaşlarından yardım istedi ancak kimseden yardım alamadı. Bunun üzerine Ebu'l-Me'âlî'ye elçi göndererek tekrar ona itaat etmek istediğini ve Hıms şehrini kendisine ikta etmesini talep etti. Bu isteği kabul edilmedi. Ondan ümidini kesince, Ebu'l-Me'âlî'nin emrindeki arkadaşlarıyla yazıştı ve onları kendisine meylettirerek yardımlarını almak istedi. Onun isteğini kabul ettiklerini bildiren bu kimseler ona, Ebu'l-Me'âlî'nin zevk ve sefa ile meşgul olduğunu ve devlet idaresiyle ilgilenmediğini haber verdiler. Bu durumu öğrenen Bekcûr, el-Aziz el-Mısrî'ye haber göndererek, onu Haleb'i ele geçirmek hususunda teşvik etti. Ona; "*Burası Irak'a açılan bir dehlizdir. Burayı ele geçirdiğin zaman gerisi senin için kolaydır*" diyor ve kendisine yardım göndermesini istiyordu. El-Aziz onun bu talebini olumlu karşıladı ve Suriye'deki emirlerine haber göndererek ona yardıma gitmelerini emretti. Ancak, onun veziri Hristiyan asılllı İsa b. Stuvares'in, Bekcûr'a karşı kini vardı ve bu emirlere gizlice haber göndererek, savaş esnasında geri çekilmelerini veya savaşın yapılacağı yere geç gitmelerini istedi.

Ebu'l-Me'âlî, Bekcûr'un durumunu ve kendisiyle savaşmak için ordu topladığını haber aldığı zaman, Bekcûr'a elçi göndererek kendi tarafına çekmek istedi ve Hıms'ı ona ıkta ettiğini bildirdi. Ancak, Bekcûr onun bu talebini reddetti. Bunun üzerine Ebu'l-Me'âlî, Rumlar tarafından tayin edilmiş olan Antakya emirinden yardım istedi. O, kalabalık bir orduyu ona yardıma gönderdi. Ebu'l-Me'âlî, yanında babası Seyfuddevle'nin kölelerinden Lu'lu el-Kebir olduğu halde harekete geçti. Ayrıca, Bekcûr'un yanındaki Araplara haber göndererek, onlara büyük miktarlarda bağışta bulunacağını ve ıktalar vereceğini vadediyordu. Bunun üzerine Araplar ona meylettiler ve ellerinin arasında bulunan yenilgiyi vadettiler. İki ordu karşı karşıya geldiği zaman şiddetli bir savaş başladı. Savaşın şiddetlenmesiyle insanlar birbirine karıştığı ve herkes birbiriyle meşgul olduğu bir sırada, El-Aziz'in askerleri Bekcûr'un hayvanlarına yönelerek onları ganimet aldılar ve Ebu'l-Me'âlî'den eman istediler. Bu durumu gören Bekcûr, adamlarının cesurları arasından yüz kişiyi seçti ve onlarla beraber Ebu'l-Me'âlî'nin bulunduğu

Me'âlî'den eman istediler. Bu durumu gören Bekcûr, adamlarının cesurları arasından yüz kişiyi seçti ve onlarla beraber Ebu'l-Me'âlî'nin bulunduğu noktaya saldırarak bizzat onun üzerine atılmaya karar verdi. Ancak bu arada yanında bulunanlardan bir kişi kaçarak durumu Lu'lu el-Kebir'e haber verdi. Bunun üzerine Lu'lu, Ebu'l-Me'âlî'den yerini değiştirmesini ve onun bulunduğu mevkide kendisinin durmasını istedi. Önce bunu kabul etmedi ancak, sonra yerini değiştirmeyi uygun buldu.

Bekcûr, yanındakilerle birlikte hamle yaparak, onları hayrete düşüren ve onu gözlerinde büyütmelerine sebep olan şiddetli çarpışmalardan sonra, Lu'lu'nun bulunduğu mevkiye ulaştı. Ebu'l-Me'âlî zannettiği Lu'lu'nun üzerine atılarak kafasına bir darbe indirdi ve onu yere düşürdü. Tam bu sırada, Ebu'l-Me'âlî ortaya çıkarak önceki yerine döndü. Adamları onu gördüklerinde rahatlayarak, kendilerini güçlü hissettiler ve Bekcûr'u kuşattılar. Çarpışmalarda sebat gösteren Bekcûr ve adamları yenilgiye uğradılar. Çoğu öldürüldü, geri kalanlar da esir alındı.

Bekcûr, etrafında çarpışmaların uzadığını görünce, silahını atarak oradan uzaklaşmak istedi. Atı yürümeyince, aşağıya inip yürüyerek uzaklaştı. Ona yetişen bir grup Arap, üzerindekileri aldılar. Bir kısmı onu öldürmek istedi. Birisi devesinden inerek ona kendisini tanıttı ve onu Rakka'ya ulaştırmayı taahhüt ederek devesine bindirdi. Ancak meşhur cimriliğinden dolayı sözünde durmadı ve onu götürüp evine bıraktı. Sonra da Ebu'l-Me'âlî'nin yanına giderek, Bekcûr'un, evinde olduğunu bildirdi. Sa'duddevle Ebu'l-Me'âlî, yaptığı iş karşılığında istediği şeyleri fazlasıyla vererek, bir seriyyeyi onunla Bekcûr'u teslim almaya gönderdi. Bekcûr, Sa'dudevle'nin yanına getirildiğinde öldürülmesini emretti. Bekcûr, asilerin terkedildikleri gibi terkedildi.

Sa'duddevle, Bekcûr'u öldürdükten sonra Rakka'ya giderek, karargah kurdu. Bu sırada burada, Selâme er-Raşîkî(Ruşeyki) bulunuyordu ve Bekcûr'un çocukları onun yanındaydı. Şehir, eman ve anlaşma ile ona teslim edildi. Anlaşmaya, Bekcûr'un çocukları ve malları, Bekcûr'un veziri Ebu'l-Hüseyin el-Mağrîbî, Selâme er-Raşîkî ve malları dahil edildi.

dı İbn Ebi'l-Husayn'a şöyle dedi:

"Ben, Bekcûr'un bütün bunlara sahip olduğunu zannetmiyordum".

el-Kadı ona şöyle karşılık verdi:

"Onu niye almıyorsun? O senindir. Çünkü o bir köledir ve bir şeyin sahibi olamaz. Bundan dolayı, ne günahkar olursun, ne de kötü birşey yapmış sayılırsın".

Bu sözleri duyunca, malların tamamını aldı ve onları tutukladı. Vezir el-Mağribi ise kaçtı. Bekcûr'un çoçukları el-Aziz'e haber göndererek, ondan kendilerine şefaatta bulunmasını istediler. El-Aziz, Ebu'l-Me'âlî'ye haber göndererek, onlara şefaatte bulunduğunu ve onları Mısır'a göndermesini emretti. Ayrıca onu emrini yerine getirmesi konusunda tehdit etti. Ebu'l-Me'âlî, elçiyi tahkir ederek, ona: *"Sahibine onun üzerine yürüyeceğimi haber ver"* dedi. Ve öncü birliklerini onlarla karşılaşmak üzere Hıms'a gönderdi. Bu olayların tamamı, 381 senesinde oldu.

Sa'duddevle, Dımaşk'a yürümek için yola çıktığında, karın sancısına yakalandı. Bunun üzerine Haleb'e giderek tedavi olmaya başladı. Ancak hastalığı iyileşmedi. Sıkıldı ve ordusunun başına dönmeye karar verdi. Ona bir sedye hazırlandı. Fakat sedyeden düşerek felc oldu ve vucudunun yarısını kullanamaz hale geldi. Hemen doktoru çağırttı. Nabzını kontrol etmesi için sol elini doktora uzattı. Doktor ona sağ elini uzatmasını söyleyince şöyle karşılık verdi: *"Sağımı sağ bırakmadım ki!"*. Yanı Bekcûr'un çocuklarıyla yaptığı anlaşmayı bozmasını kastediyordu. Öyle ki onları helak etmişti. Bu yaptığını hatırladı ve pişmanlığın artık kendisine fayda vermeyeceği bir pışmanlık duydu. Bu olaydan sonra üç gün yaşadı ve 381 senesi Ramazan ayının çıkmasına beş gün kala Pazar gecesi öldü[93]. Öldüğü zaman yaşı, 40 sene altı ay dört gündü. Valilik süresi 25 yıl kadardır.

Ölmeden önce, oğlu Sa'îduddevle Ebu'l-Fedâil Sa'd'ı veliahd tayin etti. Şerefuddevle Sa'îd b. Ebu'l-Me'lî Şerif b. Seyfuddevle Ali b. Abdullah b. Hamdan'ı da bıraktığı rivayet edilmektedir. Babası Sa'duddevle onun ve ailesinin diğer fertleri hakkında, Seyfuddevle'nin gulamı Lu'lu el-Kebir'e

---

93 İbnü'l-Esir, IX, 88.

vasıyette bulunmuştu. O, Sa'îduddevle'yi 381 senesi Ramazan ayında (Kasım-Aralık 991) Ebu'l-Fedail'i babasının yerine getirdi. Lu'lu onun için askerlerden ahid aldı ve askerler Haleb'e döndü.

Bekcûr'un veziri Ebu'l-Hasan[94] el-Mağribi Mısır'a gitmişti. O, el-Aziz'i Halebi alması için teşvik etti. El-Aziz, emirlerinden Mencûtekin komutasında bir orduyu Haleb'e gönderdi. O, Haleb'e giderek burayı muhasara etmeye başladı. Haleb'de Ebu'l-Fedail ve onun atabeki Lu'lu bulunuyordu. Onlar, Rum kralı Basil'den[95] yardım istediler. Basil, bu sırada Bulgarlarla savaşmaktaydı. O, Antakya'daki Naibine haber göndererek, Ebu'l-Fedâil'e yardıma gitmesini emretti. O, elli bin kişilik bir ordu ile Asi Nehri üzerindeki Demir Köprü (Cisru'l-Hadid)'e kadar ilerledi. Mencûtekin, bunu haber aldığı zaman, Rum kuvvetlerinin Ebu'l-Fedâil ile birleşmelerini önlemek için, onlarla savaşmak üzere harekete geçti. Asi Nehri'ni geçerek, bir baskınla onları mağlup etti. Rumlar, sırtlarını dönerek Antakya'ya kaçtılar. Arkada çok sayıda ölü bırakmışlardı. Mencûtekin, buradan Antakya'ya yürüdü ve çevresindeki köyleri yağmalayıp yaktıktan sonra Haleb'e döndü[96].

Lu'lu, bu yıldaki gıda maddelerinin azlığını bahane ederek Mencûtekin'i kendilerine karşı savaşmaktan vazgeçirmeleri için, Ebu'l-Hasan el-Mağribî ve diğer bazı kimselere, adam göndererek, onlara eman vereceğini bildirdi ve cömertçe mallar gönderdi. Onlar, Lu'lu'un isteğini yerine getirdiler. Mencutekin savaşmaktan bıktığı için onların tekliflerini kabul ederek, Dımaşk'a döndü. El-Aziz bunu haber aldığı zaman çok kızdı ve orduya tekrar Haleb'e dönmesi için emir gönderdi. Ayrıca El-Mağrıbî'yi de oradan uzaklaştırttı. Deniz yoluyla Trablus'a, oradan da ordunun bulunduğu yere gıda maddesi sevketti. Ordu Haleb'e giderek, on üç ay orada kaldı. Haleb'de kıtlık tehlikesi başgösterdi. Tekrar Rum İmparatoru'yla yazışmalar oldu ve ondan yardım istendi. Ona şöyle denilmekteydi:

"Haleb ele geçirildiği zaman, Antakya düştü demektir. Bu, işlerini çok

---

94 Bu isim yukarıda Hüseyin şeklinde geçmişti.

95 Bu imparator Basileos II'dir. Bk. Ostrogorsky, 286-287.

96 Krş. Ostrogorsky, 286.

zorlaştırır"

Bunun üzerine o, Bulgarlarla barış yaparak, geri döndü ve acele bir şekilde Haleb'e doğru yola çıktı. Zamanlardan ilkbahardı ve Mısır ordusu hayvanlarını otlaklara göndermişti. Rum imparatoru, bölgeye ulaştı. Mencûtekin'in bunda haberi yoktu. Lu'lu, onların Rumlar tarafından imha edilmelerinden endişe duydu ve Mencûtekin'e adam gönderek onu durumdan haberdar etti. Bunun gibi o da casuslarını ona gönderdi. İnşa etmiş olduğu Suru Hammam ve diğer muhasara mevkilerini tahrip ettirerek sanki yenilgiye uğramış gibi Haleb'den ayrıldı. Rum imparatoru, Haleb'e gelerek şehrin kapısında karargah kurdu. Ebu'l-Fedâil ve Lu'lu onun yanına gittiler ve geri döndüler. Basıl, Suriye içlerine doğru yoluna devam ederek, Hıms ve Şeyzer'i ele geçirdi. Buraları yağmalattırdıktan sonra Trablus'a yürüdü ve kuşatmaya başladı. Ancak şehir ona direndi. Burada kırk günden biraz fazla kaldı. Ele geçirmekten ümidini kesince tekrar Rum topraklarına geri döndü[97]. El-Aziz bu olanları haber aldığı zaman çok sıkıldı ve münadiler çıkararak insanları Rumlarla savaşmak için seferberliğe çağırdı. O, Mısır'dan yola çıktığı zaman hastalandı ve yoluna devam edemedi. El-Aziz, 386 (966) senesinde öldü.

Ebu'l-Fedail Haleb ve çevresinin idaresini elinde tutmaya devam etti. Ancak onun valiliği sadece ismendi. Dedesinin gulamlarından Lu'lu el-Kebir, onun bütün işlerine hakim olmuştu. Ebu'l-Fedail, Lu'lu'un kızıyla evli bulunmaktaydı. O, 391 (1000-1001) senesinde öldü. Zehirlenerek öldürüldüğü de rivayet edilmektedir. Vali olarak adlandırıldığı müddet 10 sene kadardır. El-Ğıfarî de, Cihânârâ'sında ölüm tarihini bu şekilde vermekte olup aynı şekilde, geriye, Ebu'l-Hasan Ali ve Ebu'l-Me'âlî Şerif adında iki çoçuk bıraktığını kaydetmektedir. Lu'lu, onları babalarının yerine oturttu. Birkaç gün sonra ondan korktukları için Mısır'a kaçtılar. Bundan sonra onlar hakkında bir haber duyulmadı. Böylece, Hamdâniler devletinin Haleb kolu onlarla birlikte son bulmuş oldu[98].

---

97 Krş. Ostrogorsky, 286.

İbn Hallikan, Vefayatü'l-A'yân'da Seyfuddevle bahsinin son kısmında, "Ebu'l-Fedâil'in ölüm zamanını bilmiyorum" demektedir. Ancak el-Kâmil'in verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Lu'lu, Ebu'l-Fedâil'den önce öldü ve onun oğlu Ebu Nasr, Haleb'e hakim olarak onu buradan çıkardı. Bundan sonra ondan haber alınamadı ve onunla birlikte devletleri yani Haleb'deki Hamdânoğulları devleti son buldu.

HAMDANOĞULLARI'NIN HALEB'DEKİ KOLLARI HAKKINDA EK

Bunların ilki Seyfuddevle'nin kölesi Lu'lu el-Kebir'dir. Lu'lu, onun peşinden de oğlu Sa'duddevle Ebu'l-Me'âlî'nin hizmetinde bulunmuştu. Daha sonra, öleceği zaman Sa'du ddevle, oğlu Ebu'l-Fedâil hakkında ona vasıyette bulunmuştu. O, Ebu'l-Fedâil'in bütün işlerine hakim olmuş ve valiliği sadece ismen kalmıştı.

Onunla Mısır Hakimi arasında çeşitli savaşlar vuku buldu. Bunların çoğu ona karşı girişilen saldırılardı. O, defalarca Rum imparatorundan yardım talebinde bulundu. Yukarıda bahsedildiği gibi, Rum imparatoru, bazen ordu göndererek, bazen de büyük orduların başında bizzat gelerek yardımda bulunmuştu. Onun kızı Ebu'l-Fedâil ile evliydi ve ondan önce vefat etmişti.

Sonra oğlu Ebu Nasr, Ebu'l-Fedâil'e isyan ederek onu mülkünden çıkardı. Lu'lu onu oğlunun boyunduruğu altına sokmuştu. Ve Ebu'l-Fedail 391 (1000-1001) senesinde onun kızı tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Çünkü Ebu'l-Fedâil, ona muhalefette bulunuyor ve karşı koyuyordu. Hatta, ona karşı Mısır Hakiminden gizlice yardım istemişti. Lu'lu bunu öğrendiği zaman yapacağını yaptı.

Onun peşinden yerine iki oğlu Ebu'l-Hasan Ali ve Ebu'l-Me'âlî Şerif'i getirdi. Ancak onlar birkaç gün sonra ondan korktukları için Mısır'a kaçtılar. Böylece Lu'lu, bağımsızlık kazanarak iyi bir yönetim kurdu ve ülkeyi imar ederek, sınır boylarının güvenliğini sağladı. İnsanlar, onun zamanında

98 İbn Hallikân, III, 84.

399 (1008-1009) senesinde ölümüne kadar rahat bir hayat yaşadılar.

Yerine, oğlu Ebu Nasr geçti. O, Mısır'daki el-Hakim adına hutbe okuttu. el-Hakim onu, Murtaza ed-Devle lakabı ile lakablandırdı. Daha sonra, el-Hakim'le araları açıldı. Bunun üzerine Salih b. Mirdâs ve Kilaboğulları onun elindeki yerlere göz diktiler ve ondan makamından ayrılmasını istediler. Daha sonra 402 (1011-1012) senesinde toplanarak beş yüz süvari ile Haleb'e girdiler. Lu'lu'un oğlu kapıların kapatılmasını ve onların yakalanmasını emretti. Onlardan yüz yirmi kişi yakalandı ki, Salih b. Mirdas da yakalananlar arasındaydı. Onları hapsetti, ancak bir süre sonra İbn Mirdas hariç hepsini serbest bıraktı. Daha sonra o da kaçtı. Kendisini kalenin en yüksek yerinden aşağıya bırakmış ve kurtulmuştu. Kurtulduktan sonra, kalabalık bir ordu topladı ve İbn Lu'lu ile savaşmak üzere harekete geçti. Bunu üzerine İbn Lu'lu onunla savaşmak için yola çıktı. Yapılan savaştan sonra İbn Lu'lu esir düştü ve adamalarıyla beraber mağlup olarak, kardeşi Ebu'l-Ceyş b. Lu'lu ile Haleb Kalesi'ne çekildiler ve kapıları kapattılar.

Daha sonra İbn Lu'lu; iki bin dinar para, yüz elbise ve Haleb'de Kilaboğullarından bulunan esirlerin iade edilmesi fidyesiyle İbn Mirdas tarafından serbest bırakıldı.

Mesele çözüme kavuşturulup İbn Mirdas'a üzerinde anlaşılan şeyleri teslim ettikten sonra, İbn Lu'lu, kalenin dizdarı olan babasının gulamlarından Feth'i tutuklamak istedi. Onu mağlubiyetin musebbibi olmakla itham ediyordu. Ancak bu zannında yanılıyordu. Bu düşüncesini Feth'in yerine tayin etmeyi düşündüğü Surûr adındaki gulamına açıkladı. Bu durum, onun arkadaşı olan ve ayrıca Feth'le aralarında dostluk bulunan birisi tarafından öğrenildi. O, meseleyi Feth'e haber verdi ve ona Mısır'daki el-Hakim'e haber göndermesini tavsiye etti.

İbn Lu'lu, kardeşi Ebu'l-Ceyş'i, hazineleri kontrol etmek bahanesiyle kaleye göndererek onu yakalamasını emretti. Ancak Feth, ona engel oldu ve kalenin kapılarını açmadı. İbn Lu'lu, annesini Feth'e göndererek, isyan etmenin kötü sonuçları hakkında ona nasihatte bulunmasını istedi. Feth onun söylediklerini dinlemedi ve isteklerini yerine getirmedi. Bunun üzeri-

ne İbn Lu'lu, tuzağa düşürmek için, hastalandığını söyledi ve vasıyet için Feth'i yanına çağırdı, ancak o, bunu reddetti.

Feth, El-Hakim ile yazışarak ona itaat edeceğini bildirdi ve onun adına hutbe okutarak, efendisinin oğluna isyan etti. Hakim'den, Sayda ve Beyrut valilikleri ile Haleb'de bulunan bütün malları aldı. Bunları ona el-Hakim'in naibleri teslim ettiler.

İbn Lu'lu ise Haleb'den ayrılarak Rumların bulunduğu Antakya'ya gitti ve orada kalmaya başladı. Annesi ve kadınları Haleb'de kalmışlardı. Feth onları Mısır hakiminin naiblerine teslim ettiği zaman onlara iyi davrandı ve Menbic'de bıraktı. Bundan sonra İbn Lu'lu'nun ne yaptığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Haleb ise, bir süre Mısır hakiminin naibleri tarafından el değiştirerek idare edildi. Daha sonra da, inşaallahu teâlâ bahsinde onların haberinin zikredileceği gibi Kilaboğulları kabilesinden Mirdasoğulları tarafından ele geçirildi

مرداس بمأتى الف دينار ومائة ثوب واطلاق كل اسير عنده من بنى كلاب. ولما انفصل الحال ورحل ابن مرداس بعد تسلم تلك الاشياء اراد ابن لولو ان يقبض على غلام ابيه فتح وكان دزدار القلعة زمن ابيه لأنه اتهمه بالممالاة على الهزيمة وكان خلاف ظنه. واطلع على ذلك غلاما له اسمه سرور واراد ان يجعله مكان فتح فاستشعر منه صديق له كان بينه وبين فتح مودة فاخبره بالقضية واشار عليه بمكاتبة الحاكم صاحب مصر.

فسيّر ابن لولو اخاه ابا الجيش الى القلعة ويظهر انه يفتقد الخزاين وامره بالقبض على فتح. فامتنع فتح ولم يفتح باب القلعة. ثم سيّر ابن لؤلؤ والدته لتنصح فتحا وتعلمه سوء عاقبة العصيان فلم يسمع الفتح قولها ولم يصنع اليها. ثم تمارض ابن لولو واستدعى الفتح للوصية فلم يجبه الى ذلك.

فكاتب فتح الحاكم واظهر طاعته وخطب له واظهر العصيان على ابن استاده واخذ من الحاكم ولاية صيدا وبيروت وكل ما فى حلب من الاموال سلمها الى نواب الحاكم.

وكان ابن لولو قد خرج من حلب الى انطاكية وبها الروم فاقام عندهم. وكانت والدته ونساؤه بمدينة حلب ولما سلمها الفتح الى نواب صاحب مصر استصحب معه والدة ابن لولو ونساؤه وتركهن بمنبج. ولم يعلم ذلك خبر بابن لولو وتنقلت حلب فى ايدى نواب صاحب مصر مدة ثم استولت عليها بنو مرداس من بنى كلاب كما يجئ ذكرهم فى محله ان شاء اللّه تعالى.

الذيل فى فروع بنى حمدان بحلب

الاول لولو الكبير مولى سيف الدولة خدمه وخدم ابنه سعد الدولة ابا المعالى. ثم وصاه سعد الدولة بإبنه ابى الفضائل عند موته فغلب على امره وبقى لابى الفضائل اسم الولاية فقط.

وجرت بينه وبين عساكر صاحب مصر حروب عديدة وكانت الدائرة عليه فى اكثرها. واستعان بملك الروم مرارا فاعانه تارة بارسال الجيش واخرى بمجئ نفسه فى جيش عظيم كما مر.

وكانت ابنته تحت ابى الفضائل فتوفى قبل ابى الفضائل.

ثم خرج ابنه ابو نصر على ابى الفضائل واخرج ابا الفضائل عن الملك. وقيل ان لولو اضلّه ابنه فسمّ ابا الفضائل بيد ابنته فى سنة ٣٩١. لأن ابا الفضائل كان يخالف عليه ويعارضه بل كان قد استنصر عليه سرا من صاحب مصر ولما علمه لولو فعل به ما فعل.

ثم اقام مقامه ابنيه ابا الحسن على وابال المعالى شريف اياما ثم هربا الى مصر خوفا منه. فاستقل لولو بالملك فاحسن السيرة وعمر البلاد وحفظ الثغور فاستراح الناس فى زمانه الى ان توفى فى سنة ٣٩٩ .

فقام مقامه ابنه ابو نصر ابن لولو الكبير وخطب للحاكم صاحب مصر فلقّبه الحاكم مرتضى الدولة . ثم فسد ما بينه وبين الحاكم فطمع فيه صالح بن مرداس وبنو كلاب وكانوا يطالبونه بالصلات والخلع. ثم انهم اجمعوا فى سنة ٤٠٢ فى خمسمائة فارس ودخلوا مدينة حلب وامر ابن لولو باغلاق الابواب والقبض عليهم. فقبض على مائة وعشرين رجلا منهم صالح بن مدراس وحبسهم ثم اطلقهم غير ابن مرداس. 3368

ثم هرب هو والقى نفسه من اعلى القلعة الى تلها فتخلص. ثم جمع جمعا وسار الى قتال ابن لولو. فخرج اليه ابن لولو فاقتتلوا واسر ابن لولو. وانهمز اصحابه مع اخيه ابى الجيش بن لولو وتحصنوا بقلعة حلب واغلقوا الابواب ثم افتدى نفسه من ابن

قد ضجر من الحرب فأجابهم اليه وسار الى دمشق. ولما بلغ الخبر الى العزيز غضب وكتب بعود العسكر الى حلب وابعد المغربى وانفذ الاقوات فى البحر الى طرابلس ومنها الى العسكر. فنازل العسكر حلب واقاموا عليها ثلثة عشر شهرا فقلت الاقوات بحلب واعاد مراسلة ملك الروم والاعتضاد به وقال له: «متى أخذت حلب أخذت انطاكية وعظم عليك الخطب». وكان قد توسط بلاد البلغار فعاد وجدّ السير. وكان الزمان ربيعا وعسكر مصر قد ارسلوا دوابهم فى المرعى فوصل ملك الروم وهم لا يشعرون. فخاف لولو عليهم من الروم فأرسل الى منجوتكين يعرفه الحال وأتته جواسيسه بمثل ذلك فاخرب ما كان بناه من سور حمام وغير ذلك وسار كالمنهزم عن حلب. ووصل ملك الروم فنزل على باب حلب وخرج اليه ابو الفضائل ولولو وعادا الى حلب ورحل بسيل الى الشام ففتح حمص وشيزز ونهبهما وسار الى طرابلس فنازلها فامتنعت عليه واقام عليها نيفا واربعين يوما فلما ايس منها عاد الى بلاد الروم. ولما بلغ الخبر الى العزيز عظم عليه ونادى فى الناس بالنفير لغزو الروم وبرز من القاهرة وحدثت به امراض منعته وادركته المنية فى سنة ٣٨٦.

واستمر ابو الفضائل متوليا بحلب واعمالها الا انه كان من الولاية له اسم مجرد وكان لولو الكبير مولى جده غالبا على جميع اموره جدا. وكان ابو الفضائل متزوجا بابنة لولو. وتوفى فى سنة ٣٩١. قيل بالسّم فكانت مدة تسميه باسم الولاية نحو ١٠ سنة. هكذا قال فى تاريخ فوته الغفارى فى جهان ارا. وقال ايضاً فيه بقى له ولدان ابو الحسن على وابو المعلى شريف فاقامهما لولو مقام ابيهما اياما ثم خافا منه فهربا الى مصر ولم يعرف خبرهما بعد ذلك فانقرضت بهما الدولة الحمدانية الحلبية.

وقال ابن خلكان فى آخر ترجمة سيف الدولة من وفيات الاعيان: «لم اعرف وقت موت ابى الفضائل». واما ما يفهم من الكامل ان لولو مات قبل ابى الفضائل ثم استولى ابنه ابو نصر بن لولو على حلب واخرج ابا الفضائل منها ولم يعرف خبره بعد ذلك وانقرضت به دولتهم اعنى دولة بنى حمدان بحلب.

لصاحبك انى سائر اليه »، وسيَّر مقدمته الى حمص ليلحقهم. وكان جميع ذلك فى سنة ٣٨١. ولما برز سعد الدولة ابو المعالى ليسير الى دمشق لحقه قولنج فعاد الى حلب وتداوى. فزال ما به وعوفى وعزم على العود الى معسكره فحضرت عنده احدى سراريه فواقعها فسقط عنها. وقد فلج وبطل نصفه فاستدعى الطبيب فناوله يديه اليسرى لجسِّ النبض. فقال الطبيب: « اعطنى اليمنى ». فقال: « ما تركت الى اليمين يميناً ». يعنى نكثه بأولاد بكجور وهو الذى اهلكه فتذكر ذلك وندم حيث لم ينفعه الندم. وعاش بعد ذلك ثلثة ايام فتوفى ليلة الاحد لخمس بقين من شهر رمضان سنة
335b ٣٨١ وعمره ٤٠ سنة وستة اشهر واربعة ايام ومدة ولايته نحو ٢٥ سنة.

وكان قبل موته قد عهد الأمر الى ابنه سعيد الدولة ابى الفضائل سعد. وقيل شرف الدولة سعيد بن ابى المعالى شريف بن سيف الدولة على بن عبدالله بن حمدان. وكان ابوه سعد الدولة قد وصى به وبسائر اهله الى لؤلؤ الكبير مولى سيف الدولة. فقام سعيد الدولة ابو الفضائل مقام ابيه فى رمضان من سنة ٣٨١ واخذ له لولو العهد على الأجناد وتراجعت العساكر الى حلب.

وكان ابو الحسن المغربى وزير بكجور قد سار الى مصر واطمعه فى حلب. فسيَّر العزيز جيشاً مع منجوتكين احد امرائه الى حلب. فسار منجوتكين اليها وحصرها وبها ابو الفضائل واتابكه لولو. فكتبا الى بسيل ملك الروم يستنجدونه وهو يقاتل البلغار فأرسل بسيل الى نائبه بانطاكية يأمره بانجاد ابى الفضائل. فسار فى خمسين ألفا حتى نزل على جسر الحديد بالعاصى. فلما سمع منجوتكين سار الى الروم ليلقاهم قبل اجتماعهم بابى الفضل. فعبر اليهم العاصى واوقع بالروم فهزمهم فولُّوا الأدبار الى انطاكية وكثر القتل فيهم. وسار منجوتكين الى انطاكية فنهب القرى فيما حولها واحرقها فعاد الى حلب.

فارسل لولو الى ابى الحسين المغربى وغيره وبذل لهم الأمان والأموال ليردوا منجوتكين عنهم فى هذه السنة بعلة تعذر الأقوات ففعلوا ذلك. وكان منجوتكين ايضاً

سواد بكجور فانتهبوه واستأمنوا الى ابى المعالى. ولما رأى بكجور ذلك انتخب من شجعان اصحابه مائة رجل وعزم على ان يقصد موقف ابى المعالى ويلقى نفسه عليه فاما له واما عليه. فهرب واحد ممن حضروا علم الحال الى لولو الكبير. فطلب لؤلؤ من ابى المعالى ان يتحول من موقفه ويقف هو مكانه فاجابه الى ذلك بعد امتناع. وحمل بكجور ومن معه فوصلوا الى موقف لولو بعد قتال شديد اعجب منه واستعظموه فالقى نفسه على لؤلؤ وهو يظنه ابا المعالى فضرب على رأسه فسقط الى الارض فظهر حينئذ ابو المعالى وعاد الى موقفه ففرح به اصحابه وقويت نفوسهم واحاطوا ببكجور وصدقوا القتال فمضى منهزما هو واصحابه وكثر القتل والأسر فى الباقين. ولما طال الشوط ببكجور القى سلاحه وسار فوقف فرسه فنزل عنه فسار راجلا فلحقه نفر من العرب فأخذوا ما عليه ثم قصد قتله بعضهم فنزل عليه وعرفه نفسه وضمن له حمل بعيره ذهبا ليوصله الى الرقة. فلم يصدقه لبخله المشهور عنه فتركه فى بيته وتوجه الى ابى المعالى فعرفه ان بكجور عنده فحكمه سعد الدولة ابو المعالى فى مطالبه فاعطاه جميعها مع الزيادة وسيَّر معهة سرية فتسلموا بكجور واحضروهت عند سعد الدولة فأمر بقتله فقتل ولقى عاقبة بغية.

ولما قتله سعد الدولة سار الى الرقة فنازلها وبها سلامة الرشيقى ومعه اولاد بكجور فسلموا البلد اليه بالأمان والعهود اكدوها واخذوها عليه لأولاد بكجور واموالهم ولوزير بكجور ابى الحسين على المغربى ولسلامة الرشيقى واموالهم. فلما خرج اولاد بكجور مع اموالهم رأى سعد الدولة ما معم فاستعظمه واستكثره وكان عنده القاضى ابن ابى الحصين فقال له سعد الدولة: «ما كنت اظن ان بكجور يملك هذا جميعه». فقال له القضاى: «فلم لا تأخذه وهو لك لأنه مملوك لا يملك شيئا ولا خرج عليك ولا حنث». فلما سمع ذلك اخذ المال جميعه وقبض عليهم وهرب الوزير المغربى. وكتب اولاد بكجور الى العزيز يسئلونه الشفاعة فيهم. فارسل اليه العزيز يشفع فيهم ويأمره ان يرسلهم الى مصر ويهدده ان لم يفعل. فأهان الرسول وقال له: «قل

لهم الأمان والعهد وسلم القلعة الى ابى المعالى. وسار بكجور الى حمص فوليها لأبى المعالى وصرف همته الى عمارتها وحفظ الطرق فازدادت عمارتها وكثر الخير بها .

وفى سنة ٣٦٨ عرض ابو المعالى نفسه على عضد الدولة وكاتبه فى تولية ديار مضر فولاها اياه عضد الدولة ماعدا الرقة فعظم امر ابى المعالى بذلك.

وفى سنة ٣٨١ عصى عليه بكجور وسار الى قتاله بجيش عظيم. وذلك ان ابا المعالى كان قد استعمل بكجور هذا على حمص واعمالها فى سنة٣٦٦ كما سبق فعمرها بكجور ولم يزل عليها حتى ولى على دمشق من قبل العزيز العبيدى سنة ٣٧٢. فاساء السيرة باهلها وظلمهم حتى صرف عنها فى سنة ٣٧٨. ووجه لقتاله جيش من قبل العزيز فانهزم منهم واستولى على الرقة والرحبة وما يجاورها. ثم استنجد من اصحاب الاطراف ولم ينجده احد وراسل الى ابى المعالى بأن يعود الى طاعته ويقطعه مدينة حمص ولم يجبه الى ذلك. ولما يئس منه راسل الى رفقائه من مماليك ابى المعالى يعدهم ويستميلهم. فاجابوه الى الموافقة واخبروه ان ابا المعالى مشغول بلذاته وشهواته عن تدبير الملك. فأرسل حينئذ بكجور الى العزيز المصرى يطمعه فى حلب ويقول: «انها دهليز العراق ومتى اخذت كان ما بعدها سهلا». ويطلب لانجاد بالعساكر فاجابه العزيز الى ذلك وكتب الى أمرائه بالشام بامداده. الا ان وزير العزيز عيسى بن سطورس النصرانى كان مغايظا لبكجور فارسل الى هؤلاء الأمراء سرا بالانهزام والتأخر فى وقت اللقا والقتال.

ولما بلغ ابا المعالى امر بكجور وجمعه الجيوش لقتاله كتب الى بكجور يستميله ويبذل له اقطاع حمص فلم يجبه بكجور الى ذلك. فاستمد ابو المعالى من امير انطاكية من قبل ملك الروم فامده بجيش وافر. فسار ابو المعالى من حلب ومعه لولو الكبير مولى ابيه سيف الدولة وكتب الى العرب الذين كانوا مع بكجور يرغبهم فى العطاء الكثير والاقطاع فمالوا اليه ووعدوه الهزيمة بين يديه. فلما التقى الجمعان اقتتلوا قتالا شديدا ولما اختلط الناس عند اشتداد الحرب وشغل بعضهم ببعض عطف عسكر العزيز على

ابو المعالى محاصرا لها وبها قرعويه. فلما سمع ابو المعالى قصد الروم فارق حلب وقصد البرية. وحصر الروم حلب وتحصن قرعويه واهل البلد بالقلعة فملك الروم المدينة وحصروا القلعة. فخرج اليهم جماعة من اهل حلب طلبا للصلح فاستقر الامر على هدنة مؤبدة على مال يحمله قرعويه اليهم وان يكون الروم اذا ارادوا الغزاة لا يمكن قرعويه اهل القرى من الجلا عنها ليبتاع الروم ما يحتاجون اليه منها. وكان مع حلب حماه وحمص وكفر طاب والمعرّة وأفامية وشيزر وما بين ذلك من الحصون والقرى. وسلموا الرهاين الى الروم وعادوا عن حلب وتسلمها المسلمون.

ثم ارسل مقدم الروم جيشا الى ملاذكرد من أرمينية فاخذوها عنوة وقتلوا اهلها فعظمت شوكة الروم وخافهم المسلمون فى اقطار البلاد وصارت كلها سائبة لا يمتنع عليها ايها يقصدون.

ولما عاد الروم الى بلادهم عاد ابو المعالى الى محاصرة حلب فتوسط المصلحون بينه وبين قرعويه فاصلحوا ما بينهما على ان يكون حمص لأبى المعالى وان يخطب قرعويه لأبى المعالى فى حلب وان يخطبا كلاهما للمعز العبيدى صاحب مصر. فسار ابو المعالى الى حمص واقام بها.

وكانت الروم قد خربوا سوار حمص واعمالها وكان فى حصن برزويه من عمل
335a حمص احد من غلمان سيف الدولة يقال له يارقباش ولما قدم ابو المعالى حمص
خدمه يارقباش وعمر له حمص واعمالها فكثر اهلها.

وكان قرعويه قد استناب بحلب مولى له اسمه بكجور، قوى بكجور واستفحل امره وقبض على مولاه قرعويه وحبسه فى قلعة حلب واقام بها نحو ست سنين. فكتب من بحلب من اصحاب قرعويه الى ابى المعالى ليقصد حلب فيملكها. فسار اليها فى سنة ٣٦٦ وحصرها اربعة اشهر وملكها وبقيت القلعة بيد بكجور وترددت الرسل بينهما فأجاب الى التسليم على ان يؤمنه فى نفسه واهله وماله ويولّيه حمص. وطلب بكجور ان يحضر هذا الأمان والعهد وجوه بنى كلاب ففعل ابو المعالى ذلك واحضر

وتوفى يوم الاثنين لأربع عشرة ليلة بقيت من جمادى الآخرة سنة ٣٣٨ بالموصل ودفن بالمسجد الذى بناه بالدير الاعلا انتهى.

ولما كانت سنة ٣٥٨ استولى قرعويه على حلب واخرج ابا المعالى منها. فسار ابو المعالى الى حران فمنعه اهلها فرحل الى والدته سحينه بنت سعيد بن حمدان وكانت بميافارقين وتفرق عنه اكثر اصحابه. فلما وصل الى والدته بلغها انه يريد القبض عليها وحبسها. فاغلقت ابواب المدينة ومنعت ابنها من الدخول ثلاثة ايام حتى استونقت لنفسها ثم اذنت له فى دخول البلد فى بعض اصحابه الموثوق بهم فاطلقت لهم الارزاق. وبقيت حران لا امير عليها لكن الخطبة فيها لابى المعالى وفيها جماعة من اهله يحكمون فيها ويصلحون امور الناس.

فقصد فى ذى القعدة من هذه السنة ابو البركات بن ناصر الدولة فى عسكره ميافارقين فارسل الى زوجة سيف الدولة يقول: «اننى ما قصدت الا الغزاة». ويطلب منها ما يستعين به فارسلت اليه مائتى الف درهم. ثم ظهر لها انه يعمل سرا فى دخول البلد فارسلت الى من معه من غلمان سيف الدولة تحرضهم على قتال ابى البركات او القعود عن قتال رجالها فاجابوها الى القعود عن القتال. ثم جمعت رجاله وكبست ابا البركات ليلا فانهزم ونهب سواده وعسكره وقتل جماعة من اصحابه. ثم راسلها، «اننى لم أقصد بسوء». فردت عليه ردا جميلا واعادت عليه بعض ما نهب منه وحملت اليه مائة الف درهم واطلقت الاسرى فعاد عنها وكان ابنها ابو المعالى على حلب يقاتل قرعويه غلام ابيه.

وفى سنة ٣٥٩ اخذت الروم مدينة انطاكية عنوة ووضعوا السيف فى اهلها ثم اخرجوا المشايخ والعجايز والاطفال من البلد وقالوا: «اذهبوا حيث شئتم». واخذوا الشباب من الذكور والأُناث فحملوهم الى بلاد الروم سبايا وكانوا يزيدون على عشرين الف نفس.

ثم ارسل مقدم جيش الروم وهو أخو تفقور قيصر جيشا الى مدينة حلب وكان

وله وقعة غريبة مع الروم فى سنة ٣٤٨ ان الروم حصروه فى مضيق وكادوا ان يأسروه وكان موقفه رأس جبل عال مشرف على نهر عظيم فى شعبه فركض فرسه برجله فاهوى به من اعلا الجبل الى النهر فنجا بحفظ اللّه وعونه. وقيل كانت هذه الوقعة منه عند اسره الاول فى قلعة خرشنة واللّه اعلم.

قال بن خلكان: «رأيت فى ديوانه، أنه لما حضرته الوفاة كان ينشد مخاطبا لإبنته»:

ابنتى لا تَجزعى　　كل الأنام الى ذَهاب　　نوحى على بحسرة　　من خلف سترك والحجاب
قولى اذا كلمتنى　　وعييت عن ردِّ الجواب　　زين الشباب أبو الفِرا　　سٍ لم يُمَتَّعْ بالشبابِ

وهذا يدل على انه لم يقتل ويكون قد جرح وتأخر موته ثم مات من الجراحة.

وقال ابن خالويه: «لما مات سيف الدولة عزم ابو فراس على التغلب على حمص فارسل ابو المعالى من يقاتله فأخذ وضرب ضربات فمات فى الطريق». وقرأت فى بعض التعاليق، ان ابا فراس قتل يوم الاربعا لثمان خلون من شهر ربيع الآخر سنة ٣٥٧ وكان مولوده فى سنة ٣٢٠.

وقيل لما قتله قرعويه لم يعلم به ابو المعالى فلما بلغه الخبر شق عليه وقلعت امه سخينة أخت أبى فراس عينها لما بلغها قتله. وقيل انها لطمت وجهها فقلعت عينها. وكان ابوه ابو العلا سعيد بن حمدان قد قتل فى رجب سنة ٣٢٣. قتله ابن اخيه ناصر الدولة بالموصل كما مر. واما اخوه الحسين بن سعيد وهو اول من ملك حلب من بنى حمدان ملكها فى رجب من سنة ٣٣٢. فكان شجاعا موصوفا وفيه يقول ابن المنجم:

اذا رأوه مقبلا قالوا　　ألا ان المنايا تحت زاية　　ذاكا

واتفق فى هذه السنة موت كثير من الملوك سيف الدولة وكافور الإخشيدى ومعز الدولة بن بويه ووشمكير بن زياد والحسن بن فيزان وابو على محمد بن إلياس صاحب كرمان وتفقور ملك الروم.

ولما توفى سيف الدولة قام مقامه فى ملكه ابنه سعد الدولة ابو المعالى شريف بن سيف الدولة على بن عبدالله بن حمدان فى صفر من سنة ٣٥٦. ولما استقر فى ملك ابيه وكانت سنة ٣٥٧ حصلت عداوة بينه وبين ابن عم ابيه ابى فراس الحارث بن ابى العلا سعيد بن حمدان. وكان مقيما بحمص بعد خلاصه من الاسر. فطلبه ابو المعالى فانحاز ابو فراس الى صدد وهى قرية فى طرف البرية عند حمص. فجمع ابو المعالى الاعراب من بنى كلاب وغيرهم فسيّرهم فى طلبه مع قرعويه فأدركه بصدد فكسره واستأمن اصحابه واختلط هو بمن استأمن منهم. فقال قرعويه لغلام له: «اقتله» فقتله واخذ رأسه وترك جثته فى البرية حتى دفنه بعض الاعراب .

وكان ابو فراس هذا خال ابن ابى المعالى وابن عم ابيه وقال الثعالبى فى وصفه : «ان ابا فراس كان فريد دهره وشمس عصره ادبا وفضلا وكرما ومدحا وبلاغة وبراعة وفروسية وشجاعة. وشعره مشهور سائر بين الحسن والجودة والسهولة والجزالة والعذوبة
والفخامة والحلاوة ومعه رداء الطبع وسمة الطرف و عزة الملك». ولم يجتمع هذه 334b
الخلال قبله الا فى شعر عبدالله بن المعتز وابو فراس يعد اشعر منه عند اهل الصنعة وكان الصاحب بن عباد يقول: «بدئ الشعر بملك وختم بملك». يعنى امرئى القيس وابا فراس.

وكان سيف الدولة يعجب جدا بمحاسن ابى فراس ويميزه بالإكرام على سائر قومه ويستصحبه فى غزواته ويستخلفه فى اعماله. وكانت الروم قد اسرته فى بعض وقايعها وهو جريح قد اصابه سهم بقى نصله فى فخذه ونقلته الى خرشنة ثم منها الى قسطنطينية ثم خلصه سيف الدولة كما مر.

وفى هذه السنة تم الفداء بين سيف الدولة والروم وسلّم الى سيف الدولة ابن عمه ابو فراس وابو الهيثم بن القاضى بن حصين.

وفى سنة ٣٥٦ فى الساعة الثالثة من نهار الجمعة لخمسين بقين من صفر توفى سيف الدولة ابو الحسن على بن عبدالله بن حمدان التغلبى العدوى الربعى بعلة عسر البول وقيل بالفالج بحلب ونقل الى ميافارقين ودفن فى تربة امه وهى داخل البلد. وكان قد جمع من نفض التراب الذى يجتمع عليه فى غزواته شيئا وعمله لبنة بقدر الكف واوصى ان يوضع خدّه عليها فى لحده فانفذت وصيته. وكانت ولادته يوم الأحد سابع عشر ذى الحجة ٣٠٣ وابتداء ولايته بحلب سنة ٣٣٣ فيكون سنه حين مات نحو ٥٣ سنة ومدة ولايته ٢٣ سنة.

قال الثعالبى فى يتمية الدهر: «كان بنوا حمدان ملكا اوجههم للصباحة وألسنتهم للفصاحة وايديهم للسماحة وعقولهم للزُجاجة وسيف الدولة مشهور بسيادتهم وواسطة قلادتهم وحضرته مقصود الوفود ومطلع الجود وقبلة الآمال ومحط الرحال وموسم الأدباء وحلبة الشعراء. ويقال انه لم يجتمع بباب احد من الملوك بعد الخلفاء ما اجتمع ببابه من شيوخ الشعراء ونجوم الدهر وانما السلطان سوق بجلب اليها ما ينفق لديها. وكان اديبا شاعرا محبا لجيّد الشعر شديد الإهتزاز له. واخباره وكثيرة مع الشعراء خصوصاً مع المتنبى والسرى الرفا والنامى والبيغا والواوا وغيرهم».

وله قصة عجيبية مع الفيلسوف المتبحر ابى نصر الفارابى وبقى الفيلسوف المزبور عنده مكرما حتى توفى بدمشق فى سنة ٣٤٠ ومن شعر سيف الدولة فى اخيه ناصر الدولة:

وهبتُ لك العليا وقد كنتَ اهلها   وقلتُ لهم بينى وبين أخى فرق
وما كان بى عنها نكول وانما   تجاوزتُ عن حقى فتم لكَ الحق
اما كنتَ ترضى ان اكون مصليا   إذا كنتُ ارضى ان يكونَ لكَ السَبق

اليها اكثر اهلها ودخلوا تحت طاعة الملك وتنصر بعضهم نعوذ بالله تعالى. واراد قيصر
234a ايضا المقام بها للقرب من بلاد الاسلام، ثم رجع وعاد الى القسطنطينية واراد الدمستق ان يقصد ميافارقين وبها سيف الدولة فمنعه الملك وامره باتباعه الى القسطنطينية فمضى اليه.

ولما انتقل اهل طرسوس الى انطاكية كان من جملة اعيانهم الذين سلموا طرسوس الى الملك رجل يقال له رشيق النسمى فخدمه رجل من اهل انطاكية يقال له ابن الاهوازى يضمن الارحا بانطاكية. فسلّم اليه مالا وحسّن له العصيان وعلمه ان سيف الدولة قد عجز عن العود الى الشام. فعصى رشيق واستولى على انطاكية وسار الى حلب وجرى بينه وبين نائب سيف الدولة بها وهو غلامه قرعويه حروب كثيرة. فتحصن قرعويه بقلعة حلب وانفذ سيف الدولة عسكرا مع خادمه بشارة نجدة لقرعويه. فانهزم رشيق عن حلب وسقط عن فرسه فقتله رجل عربى واخذ رأسه وحمله الى قرعويه وبشارة.

ولما وصل ابن الاهوازى منهزما الى انطاكية، اظهر رجلا اسمه وزير فسمّاه الأمير فجمع اموالا من الناس ظلما ورتب عسكرا فقصد قرعويه وكان قرعويه ايضا قصد انطاكية. فالتقوا وجرت بينهما حروب آخرها انهزام قرعويه الى حلب. ثم ان سيف الدولة عاد من ميافارقين واسر وزير وابن الاهوازى فقتلهما سيف الدولة وكان جميع ذلك فى ٣٥٤.

وفى سنة ٣٥٥ خرجت الروم بجحافلها الى بلاد الاسلام وانتشروا فيها فحصروا مدينة آمد وقاتلوا اهلها اياما ولم يمكنهم فتحها فانصرفوا الى دارا و قربوا من ميافارقين فاخذوها وهرب الناس من نصيبين خوفا حتى بلغت اجرة الدابة مائة درهم وراسل سيف الدولة الأعراب ليهرب معهم وكان فى نصيبين فعاد الروم قبل هربه فاقام بمكانة. فسارت الروم الى الشام فنازلوا انطاكية وحصروها مدة طويلة يقاتلون اهلها فلم يمكنهم فتحها فخربوا بلدها ونهبوه وعادوا الى طرسوس.

يرغبه ويرهبه الى ان حضر عنده فاحسن اليه واعاده الى مرتبته. ثم ان غلمان سيف الدولة وثبوا على نجا فى دار سيف الدولة بميافارقين فى ربيع الاول فقتلوه بين يديه فغشى على سيف الدولة واخرج نجا فالتقى فى مجرى الماء والاقذار وبقى الى الغد ثم اخرج ودفن.

وفى هذه السنة ٣٥٣ حصر الروم مع الدمشتق المصَيصة وقاتلوا اهلها ونقبوا سورها واشتد قتال اهلها على النقب حتى دفعوهم عنه. واحرق الروم رستاقها ورستاق أذنة وطرسوس فقتل من المسلمين خمسة عشر ألفا. واقام الروم فى بلاد الاسلام خمسة عشر يوما لم يقصدهم من يقاتلهم، ثم عاد بغلاء الأسعار وقلة الأقوات.

ثم وصل رجل من خراسان يريد الغزاة ومعه خمسة الاف رجل من غزاة خراسان الى سيف الدولة فاخذهم سيف الدولة وسار بهم نحو بلاد الروم لدفعهم عن المسلمين. فوجدوا الروم قد عادوا فتفرق الغزاة الخراسانية فى الثغور لشدة الغلا وعاد اكثرهم الى بغداد ومنها الى خراسان . وكان الدمشتق لما عاد الى بلاده ارسل الى اهل المصيصة وأذنة وطرسوس: «انا عايد اليكم فمن انتقل منكم نجا ومن وجدته بعد عودى قتلته».

وفى سنة ٣٥٤ سار تقفور قيصر الروم فى جحافل عظيمة ومعه الدمشتق ايضا وحصر المصيصة واخذها عنوة فى رجب وحكم السيف فى اهلها المسلمين وقتل منهم عالما عظيما واجلى بقاياهم الى بلاد الروم وكانوا مائتى الف نفس. ثم سار الى طرسوس فحصرها فاستأمن اليه اهلها فامنهم على انفسهم فسلموا البلد اليه. فسيّر معهم من يحميهم حتى بلغوا انطاكية. ولما ملك المعلون طرسوس جعل جامعها الكبير اصطبلا لدوابه ورمم القلعة واحكمها بالرجال ونقل الذخائر اليها. لأن الثغور كانت مجدبة منذ سنين فخلى اكثر اهلها بسبب القحط وتسلط على بقيتهم الوباء والأعداء حتى اخذوا اكثرها من ايدى المسلمين. إنا للّه وانا اليه راجعون.

ولما عمر ملك الروم مدينة طرسوس وجلب الميرة اليها حتى رخصت الاسعار رجع

شدة الأمر قرب منهم وراسلهم واجابهم الى ما يريدون فاصطلحوا وفتحوا ابواب البلد.

وفى شوال من هذه السنة ٣٥٢ دخل اهل طرسوس بلاد الروم غازين ودخلها ايضا نجا غلام سيف الدولة من درب آخر ولم يكن سيف الدولة معهم لمرضه فانه كان قد لحقه قبل ذلك بسنتين فالج فاقام على رأس درب. فأوغل اهل طرسوس حتى وصلوا الى قونية وعادوا.

فرجع سيف الدولة الى حلب ولحقه فى الطريق غشية ارجف الناس بموته. فوثب ابن اخيه هبة اللّه بإبن نجا النصرانى فقتله وكان خصيصا لسيف الدولة. وانما قتله لأنه كان يتعرض لغلام له فغار لذلك. ثم افاق سيف الدولة فهرب هبة اللّه الى حران. فلما دخلها اظهر لأهلها ان عمه مات وطلب منهم اليمين على سلم من سالمه وحرب من حاربه فحلفوا واستثنوا عمه سيف الدولة. فأرسل سيف الدولة غلامه نجا الى حران فى طلب هبة اللّه فلما قاربها هرب هبة اللّه الى ابيه بالموصل. فنزل نجا على حران فخرج اهلها اليه فظلمهم وعسفهم بالضرب والحبس وأخذ الأموال وافقر اهلها. ثم سار الى ميافارقين وترك حران شاغرة بلا والٍ فتسلط العيارون على اهلها.

ولما قوى نجا بأموال اهل حران اظهر العصيان على مولاه سيف الدولة فى سنة ٣٥٣ وسار عن ميافارقين الى بلاد ارمنية. وكان قد استولى عليها رجل من العرب يعرف بأبى الورد فقاتله نجا فقتل ابو الورد واخذ نجا قلاعه وبلاده وخلاط وملاذكرد وغيرها وحصل من اموال ابى الورد ايضا شى كثير فقوى طغيانه فاتفق.

ان معز الدولة بن بويه كان قد سار من بغداد الى الموصل ونصيبين واستولى عليها وطرد عنها عمال ناصر الدولة. فكاتبه نجا وراسله وهو بنصيبين يعده المعاضدة والمساعدة على مواليه بنى حمدان. فلما اصطلح معز الدولة وناصر الدولة وعاد معز الدولة الى بغداد وسار سيف الدولة الى نجا ليقاتله. فلما وصل الى ميافارقين هرب نجا من بين يديه. فملك سيف الدولة بلاده وقلاعه التى اخذها من ابى الورد واستأمن اليه جماعة من اصحاب نجا فقبلهم واستأمن اليه اخو نجا فاحسن اليه واكرمه وارسل الى نجا

اليه ثلثة آلاف صبى وصبية ومالا ذكره وينصرف عنهم فلم يجيبوه الى ذلك فملكهم كما ذكرنا. وكان عدة عسكره مائتى ألف رجل منهم ثلثون ألف رجل بالجواش وثلثون ألف للهدم واصلاح الطرق.

ولما دخل الروم البلد فقصد الناس القلعة فمن دخلها نجا برأسه. واقام الدمشتق تسعة ايام واراد الإنصراف عن البلد بما غنم فقال له ابن اخت الملك وكان معه: «هذا البلد قد حصل فى ايدينا وليس من يدفعنا عنه فلأى سبب ننصرف عنه». فقال الدمشتق: «قد بلغنا مالم يكن الملك يؤمله، وغنمنا وقتلنا وخربنا واحرقنا وخلصنا أسرا وبلغنا مالم يسمع بمثله». فتراجعا الكلام حتى قال له الدمشتق: «انزل على القلعة وحاصرها فانى مقيم بعسكرى على باب المدينة». فتقدم ابن اخت الملك الى القلعة ومعه سيف وترس فتبعه الروم. فلما قرب من باب القلعة القيت عليه حجر فسقط ورمى بخشت فقتل فاخذه اصحابه وعادوا الى الدمشتق. فلما رأه مقتولا قتل من معه من اسرى المسلمين وكانوا الفا ومائتى رجل وعاد الى بلاده ولم يعرض لسواد حلب وامر هله بالزراعة والعمارة ليعود اليهم بزعمه من قابل.

ثم جد سيف الدولة فى تعمير مدينة حلب وسار فى جمادى الآخرة الى عين زربة وعمرها. ثم سير حاجبه فى جيش مع اهل طرسوس الى بلاد الروم فغنموا وقتلوا
233b وسبوا وعادوا. واقصد نجا غلام سيف الدولة فى جيش نحو حصن زياد فلقيه جمع من الروم فهزمهم واسر منهم خمسمائة رجل وعاد مظفرا.

ثم قصد الروم حصن سيسة فملكوه وقصدوا فى شوال من هذه السنة ٣٥١ بلدة منبج وكان نائب سيف الدولة بها ابن عمه ابا فراس الحارث بن ابى العلا سعيد بن حمدان فاسره الروم وحملوه الى قسطنطينية فحبسوه بها.

وفى سنة ٣٥٢ امتنع اهل حران على نائب سيف الدولة وكان هو ابن اخيه هبة اللّه بن ناصر الدولة وكان عند عمه بحلب فظلم نوابه اهل حران فثاروا عليهم وطردوهم فسمع هبت اللّه وسار اليهم وحاصرهم وقاتلهم اكثر من شهرين. فلما راى سيف الدولة

وخلف جيشه بقيسارية.

وكان ابن الزيات صاحب طرسوس قد خرج فى اربعة الآف رجل فاوقع بهم الدمشتق فقتل اكثرهم. فعاد ابن الزيات الى طرسوس وكان قط قطع خطبة سيف الدولة فلما اصابهم هذا الوهن اعاد اهل البلد خطبته وارسلوه بذلك. ولما علم ابن الزيات ذلك صعد الى روشن فى داره فالقى نفسه الى نهر تحته فغرق.

وارسل اهل بغراس الدمشتق وبذلوا له مائة الف درهم فأقرهم وترك معارضتتهم. ولما انقضى صوم النصارى خرج الدمشتق من بلاده جريدة الى عسكره بقيسارية ولم يعلم به احد. وسار بهم وسبق خبره وكبس مدينة حلب ولم يشعر به سيف الدولة ولا غيره الا وقد احاطت الروم بالمدينة. فاعجله الأمر عن الجمع والحشد فخرج اليه فيمن معه فقاتله فلم يكن له قوة الصبر لقلة من معه. فقتل اكثرهم ولم يبق من اولاد داود بن حمدان احد قتلوا جميعهم. وانهزم سيف الدولة فى نفر يسير وظفر الدمشتق بداره وكانت خارج مدينة حلب يسمى الدارين. فوجد فيها لسيف الدولة ثلثمائة بدرة من الدراهم واخذ له الفا واربعمائة بغل ومن خزاين السلاح ما لا يحصى فاخذ الجميع وخرّب الدار وملك الحاضرة وحصر المدينة فقاتل اهلها. وهدم الروم فى السور ثلمة فقاتلهم اهل حلب عليها فقتل من الروم كثير ودفعوهم عنها فلما جنهم الليل عمروها. فلما رأى الروم ذلك تأخروا الى جبل جوش. ثم ان رجالة الشرطة بحلب قصدوا منازل الناس وخانات التجار لينهبوها فلتحق الناس اموالهم ليمنعوها فخلا السور منهم. فلما رأى الروم السور خاليا قصدوه وقربوا منه فلم يمنعهم احد فصعدوا الى اعلاه فرأوا الفتنة قائمة فى البلد بين اهله فنزلوا وفتحوا الابواب ودخلوا البلد بالسيف يقتلون من وجدوه ولم يرفعوا السيف الى ان تعبوا وضجروا من القتل. وكان فى حلب ألف واربعمائة من الاسارى فتخلصوا واخذوا السلاح وقتلوا الناس وسبى من البلد بضعة عشر الف صبى وصبية وغنموا مالايوصف كثرة. فلما لم يبق من الروم ما يحملون عليه الغنيمة امر الدمشتق بإحراق الباقى. وكان قد بذل لأهل البلد الأمان على ان يسلموا

ابنته وكثير من بطارقته. وعاد الدمشتق مهزوما. فاكثر الشعراء القصايد فى تهنية هذا الفتح العظيم.

وفى سنة ٣٤٥ ايضاً سار سيف الدولة فى جيوش الى بلاد الروم وغزاها حتى بلغ خرشنة وصارحه وفتح عدة حصون وسبى واسر واحرق وخرب واكثر القتل فيهم ورجع الى آذنة فأقام بها حتى اتاه نائبه بطرسوس فخلع عليه واعطاه شيئا كثيرا وعاد الى حلب. فلما سمع الروم بما فعل جمعوا وساروا الى ميافارقين فحرقوا سوادها واخربوه وسبوا اهله ونهبوا اموالهم وعادوا.

233a وفى سنة ٣٤٩ غزا سيف الدولة بلاد الروم فى جمع كثير فاثر فيها اثارا كثيرة واحرق وفتح عدة حصون واخذ من السبى والغنايم والأسارى شيئا كثيرا وبلغ الى خرشنة ثم ان الروم اخذوا عليه المضايق فلما اراد الرجوع قال له من معه من اهل طرسوس: «ان الروم قد ملكوا الدروب خلف ظهرك فلا تقدر على العبور منه والرأى ان ترجع معنا». فلم يقبل منهم وكان معجبا برأيه ويحب ان يستبد ولا يشاور احدا لئلا يقال انه اصاب برأى غيره. وعاد فى الدرب الذى دخل منه فظهرت الروم عليه واستردوا ما كان معه من الغنايم واخذوا اثقاله ووضعوا السيف فى اصحابه فاتوا عليهم قتلا واسرا وتخلص هو فى ثلثمائة رجل بعد جهد ومشقة عظيمة .

وفى سنة ٣٥٠ دخل غلامه نحل بلاد الروم من ناحية ميافارقين غازيا فى رمضان وغنم ما قيمته عظيمة وسبى واسر وخرج سالما.

وفى سنة ٣٥١ فى المحرم منها نزلت الروم مع الدمشتق على عين زربة وكان مع الدمشتق جيش كثيف وجمع عظيم فملكوا عين زربة بالأمان ثم ندم الملعون عن الأمان فقتل من اهلها المسلمين خلقا كثيرا ومن هرب هلك فى الطرقات واحرق البلد بعد نهبها واخذ حول عين زربة اربعة وخمسين حصنا للمسلمين بعضها بالسيف وبعضها بالامان وقتل اكثر اهالهيا وسبى من يصلح للاسترقاق. ومكث الدمشتق فى ديار الاسلام احدى وعشرين يوما ثم ادركه الصوم فانصرف على ان يعود بعد عيدهم

بهم .

وفى سنة ٣٣٤ لما مات الإخشيد محمد بن طفج صاحب مصر وبقى ولده صغيرا ، سار مولاه كافور من دمشق الى مصر لتكفل امر الصغير. فقصد سيف الدولة دمشق فملكها واقام بها. ثم كاتب اهل دمشق كافور يستدعونه فجاءهم فاخرجوا سيف الدولة عنهم الى حلب. فخافهم سيف الدولة فعبر الى الجزيرة واقام انوجور على حلب ثم استقر الأمر بينهما فعاد انوجور الى مصر وعاد سيف الدولة الى حلب وولى كافور على دمشق بدرا الإخشيدى ويعرف ببُدَيْر وعاد الى مصر.

وفى سنة ٣٣٥ ارسل سيف الدولة الى اميره على الثغور وهو نصر الثملى ليفدى اسرى المسلمين باسارى الكفار ففعل. وكانت عدة الاسرى الفين واربعمائة وثمانين اسيرا من ذكر وانثى وفضل للروم مائتان وثلثون اسيرا فوفاهم ذلك سيف الدولة.

وفى هذه السنة ايضاً قبض سيف الدولة على كاتبه ابى إسحق محمد بن احمد القراريطى ثم استكتب ابا عبدالله محمد بن سليمان بن مهد الموصلى.

وفى سنة ٣٣٧ سار سيف الدولة الى بلد الروم فلقيه الروم فاقتتلوا وانهزم سيف الدولة واخذ الروم مرعش فاوقعوا باهل طرسوس.

وفى سنة ٣٣٩ غزا بلاد الروم فاوغل فيها وفتح حصونا كثيرة وسبى وغنم. فلما اراد الخروج منها اخذوا عليه المضايق فهلك من كان معه من المسلمين اسرا وقتلا واسترد الروم الغنايم والسبايا وغنموا اثقال المسلمين واسلحتهم واموالهم ونجا سيف الدولة فى عدد يسير.

ثم غزا فى سنة ٣٤٣ بلاد الروم ايضاً فقتل واسر وسبى وغنم. وكان ممن قتل قسطنطين بن الدمشتق فعظم ذلك على والده الدمشتق فجمع العساكر من الروم والروس والبلغار وغيرهم فقصد الثغور. فسار اليه سيف الدولة فالتقوا عند الحدث فى شعبان من هذه السنة ٣٤٣ واشتد بينهم القتال وصبر الفريقان. ثم ان الله تعالى نصر المسلمين فانهزمت الروم وقتل منهم وممن معهم خلق عظيم واسر صهر الدمشتق وابن

الكلمة الثانية فى ذكر من تولى حلب وقنسرين من بنى حمدان

وهم ثلثة نفر ايضاً هكذا:

سيف الدولة على بن ابى الهيجاء عبدالله بن حمدان

|

سعد الدولة أبو معالى شريف

|

سعيد الدولة أبو الفضائل سعد

ابو الحسن على — أبو المعالى شريف

دار ملكهم حلب وابتداء ولايتهم فى ٣٣٣ واتقراضهم فى سنة ٣٩١ تقريبا. ومدة ولايتهم ٥٨ سنة. اولهم سيف الدولة ابو الحسن على بن ابى الهيجاء عبدالله بن حمدان بن حمدون وكان يتقلب فى خدمة اخيه ناصر الدولة وحضرة الخلفاء تارة ببغداد وتارة بواسط واخرى بالموصل كما سبق حتى كانت سنة ٣٣٣ .

فسار الى حلب وملكها وكان مع الخليفة المتقى لله بالرقة حين هرب من توزون. ولما عاد المتقى الى بغداد والإخشيد الى الشام بقى يانس المونسى بحلب فقصده سيف الدولة واخذها منه. ثم سار الى حمص فلقيه بها عسكر الإخشيد مع مولاه كافور فاقتتلوا فانهزم كافور. وملك سيف الدولة مدينة حمص ايضا وسار منها الى دمشق وحصرها فلم يفتحها اهلها وكان الاخشيد قد خرج من مصر الى الشام وسار خلف سيف الدولة فالتقيا بقنسرين ولم يظفر احد العسكرين بالآخر ورجع سيف الدولة الى الجزيرة. فلما عاد الإخشيد الى دمشق رجع سيف الدولة الى حلب. ولما ملك سيف الدولة حلب سارت الروم اليها فخرج اليهم سيف الدولة وقاتلهم بالقرب منها وظفر

ناصر الدولة فراسلا اباالذواد محمد بن المسيب امير بنى عقيل واستنصراه. فطلب منهما جزيرة ابن عمر ونصيبين وبدرا وغير ذلك فاجابا الى ما طلب واتفقوا. فسار أبو عبدا لله اليه واقام ابو طاهر بالموصل يحارب باد.

فلما اجتمع ابو عبدا لله وابو الذواد سارا الى بدر وعبرا دجلة وصارا مع باد على ارض واحدة وهو لا يعلم. فاتاه الخبر بعبورهما وقد قارباه فاراد الانتقال الى الجبل خوفاً ان يأتيه هما من خلفه وابو طاهر من امامه واختلط اصحابه وادركه الحمدانية فناوشوهم القتال. ثم ان باد اراد الانتقال من فرس الى آخر فسقط واندقت ترقوته فأتاه ابن اخته ابو على بن مروان واراد أن يركبه فلم يقدر فتركه وانصرفوا واحتموا بالجبل ودفع باد بين القتلى. فعرفه بعض العرب فقتله وحمل رأسه الى بنى حمدان فأخذ منهم جائزة سنية. وصلبت جثة باد على دار الإمارة فثار العامة وقالوا: «رجل غازٍ لا يحل فعل هذا به». وظهر منهم محبة كثيرة له وانزلوا جثته وكفنوه وصلوا عليه ودفنوه وعظم عليهم قتله. فانتقلت دولته الى ابن اخته ابى على بن مروان وهو اول بنى مروان كما يأتى 232b
ذكرهم فى محله ان شاء اللّه تعالى. فعظم امرابى على بن مروان واستولى على بلاد خاله باد.

ولما سارا الى ميافارقين سار اليه ابو طاهر وابو عبداللّه ابنا ناصر الدولة طمعا فيه ومعهما رأس باد فوجدا ابا على قد احكم امره فتصافوا واقتتلوا. وظفر بهم ابو على واسر ابو عبداللّه وهرب ابو طاهر فاطلقه ابو على واكرمه واحسن اليه فصار الى اخيه ابى طاهر وهو بآمد يحصرها. فاشار عليه اخوه بمصالحة ابن مروان فلم يفعل واضطر ابو عبداللّه الى موافقته. وسارا الى ابن مروان فواقعهما فهزمهما واسر ابا عبداللّه ثانيا. وضيق عليه الى ان كاتبه صاحب مصر العزيز وشفع فيه فاطلقه. ومضى ابو عبداللّه الى مصر وتقلد منها ولاية حلب واقام بتلك الديار الى ان توفى. واما ابو طاهر فانه لما وصل الى نصيبين قصده ابو الزواد فاسره وابنه عليا والمزعفر امير بنى نمير فقتلهم صبرا فانقرضت الولاة الحمدانية الموصلية فكأنهما وكأنهم احلام وهو الدائم الباقى.

فضرب على رأسه فسقط واخذ اسيراً وحمل الى دغفل فكتفه. واراد الفضل اخذه وحمله الى العزيز بمصر فخاف دغفل ان يصطنعه العزيز كما فعل بالفتكين ويجعله عنده فقتله. فلامه الفضل على قتله وأخذ الرأس وحمله الى مصر. وكانت معه اخته جميلة بنت الناصر الدولة وزوجته وهى ابنة عمه سيف الدولة. فلما قتل جملهما بنو عقيل الى سعد بحلب فاخذ اخته وسيّر جميلة الى الموصل فسُلِّمت الى ابى الوفا صاحب الموصل فأرسلها الى عضد الدولة الى بغداد فاعتقلت فى حجره فى دار عضد الدولة.

فكان قتل ابى تغلب الفضل بن ناصر الدولة فى المحرم سنة ٣٦٩. فمدة ولايته المضطربة ١٢ سنة. وانقرضت به دولة بنى حمدان فى الموصل والجزيرة عند اكثر المورخين الا ان صاحب الكامل ذكر فيه، ان ابا طاهر ابراهيم وابا عبدالله الحسين ابنى ناصر الدولة ملكا الموصل واعمالها فى سنة ٣٧٩. لأنهما كانا فى خدمة شرف الدولة ببغداد.

فلما توفى وملك بهاء الدولة استأذناه فى الاصعاد الى الموصل فاذن لهما فاصعدا. ثم علم القواد الغلط فى ذلك فكتب بهاء الدولة الى خواشاده متولى الموصل يأمره بدفعهما عنها. فارسل خواشاده اليهما يامرهما العود عنه فاعادا جوابا جميلا وجدّا فى السير حتى نزلا بالدير الأعلى بظاهر الموصل. وثار اهل الموصل بالديلم والأتراك فنهبوهم وخرجوا الى ابنى حمدان وخرج الديلم الى قتالهم فهزمهم المواصلة وبنو حمدان وقتل منهم خلق كثير واعتصم الباقون بدار الإمارة. فعزم اهل الموصل على قتلهم والاستراحة عنهم فمنعهم بنو حمدان عن ذلك وسيّروا وخواشاده ومن معه الى بغداد. فاقاما بالموصل فكثر العرب عندهم وعظمت شوكتهما وكان ذلك فى سنة ٩٧٩.

ولما كانت سنة ٣٨٠ طمع باد الكردى صاحب ديار بكر فى الموصل فجمع الاكراد البشنوية اصحاب قلعة فنك وغيرهم من الاكراد وكاتب اهل الموصل واستمالهم فأجابه بعضهم. فسار اليه ونزل بالجانب الشرقى فضعف عنه ابو طاهر وابو عبد الله إبنا

فهرب ابو تغلب عن آمد نحو الرحبة لما بلغه اخذ ميافارقين وامر اهلها بالإستيمان ففعلوا. ثم سار ابو الوفا الى آمد فأخذها بالأمان والصلح. فسخر عضد الدولة وأمراؤه جميع بلاد الجزيرة وممالك بنى حمدان فى سنة ٣٦٨.

ولما رأى ذلك ابو تغلب ارسل الى عضد الدولة يستعطفه ويسأله الصفح. فاحسن عضد الدولة الى الرسل وبذل له اقطاعا يرضيه على ان يطأ بساطه فلم يجبه ابو تغلب الى ذلك. فاقطع عضد الدولة بلاد ديار مضر غير الرقة لسعد الدولة بن سيف 232a
الدولة وكان متولى ديار مضر من قبل ابى تغلب سلامة البرقعيدى. واخذها عضد الدولة من يده واستعمل على الموصل واعمالها ابا الوفا طاهر بن اسمعيل فى شهر ذى القعدة من سنة ٣٦٨ فعاد هو الى بغداد.

وكان ابو تغلب لما يئس من عضد الدولة سار نحو الشام ووصل دمشق وبها قسآم قد تغلّب عليها بعد افتكين. فلم يمكن لابى تغلب دخولها فنزل بظاهر دمشق وارسل الى العزيز العبيدى صاحب مصر يستنجده ليفتح له دمشق. فوقع بين اصحابه واصحاب قسآم فتنة فرحل الى نوى من اعمال دمشق. فعاد رسوله من العزيز، يستدعيه العزيز الى مصر ليسير معه الجيش. فامتنع ورحل الى بحيرة طبرية وسيّر العزيز جيشاً الى دمشق مع قاءد إسمه الفضل. فاجنتمع مع ابى تغلب عند طبرية ووعده من العزيز بكل ما أراد. فرحل الفضل الى دمشق فلم يفتحها وكان بالرملة دغفل بن المفرج بن الجراح الطائى قد استولى على هذه الناحية واظهر طاعة العزيز. وكانت بالشام احيا عقيل مقيمة بها. فرحل ابو تغلب فنزل فى جوار عقيل فخافه دغفل والفضل وظنا انه يريد أخذ تلك الأعمال.

ثم ان ابا تغلب سار الى الرملة فى المحرم من سنة ٣٦٩ فلم يشك ابن الجراح والفضل انه يريد حربهما وكانا بالرملة. فجمع الفضل العساكر من السواحل وكذلك جمع ابن الجراح. فلما رأت عقيل كثرة الجمع إنهزمت. ولم يبق مع ابى تغلب الا نحو سبعمائة من غلمانه وغلمان ابيه فانهزم فلحقه الطلب. فوقف يحمى نفسه واصحابه

فسار ابو تغلب الى نصيبين ثم سار منها الى ميافارقين فاقام بها. فلما بلغه وصول السرية اليه هرب نحو بدليس. وكانت سرايا عضد الدولة قد اخذوا جميع هذه القلاع الا ميافارقين لأنها كانت حصينة من حصون الروم القديمة.

فتنقل ابو تغلب من قلعة مع النساء والاثقال حتى قصد نحو بلاد الروم مستنجداً بملكهم المعروف بورد الرومى وليس من بيت الملك وانما تملك عليهم قهراً. واختلفت الروم عليه ونصبوا غيره من اولاد ملوكهم. فصاهر ورد هذا ابا تغلب ليتقوى به فقدر ان ابا تغلب احتاج الى الاعتضاد به.

ولما سار ابو تغلب من بدليس نحو الروم ادركه عسكر عضد الدولة وهم حريصون على اخذ ما معه من المال لكثرته. فلما وقعوا عليه نادى اميرم: «لا تتعرضوا لهذا المال فهو لعضد الدولة» ففتر العسكر عن القتال. فلما رأى ابو تغلب فتورهم حمل عليهم فانهزموا فقتل منهم مقتلة عظيمة. فنجا اميرهم فنزل بحصن زياد ويعرف الان بخرتبرت.

وارسل ورد المذكور الى أبى تغلب فعرفه ما هو بصدده من اجتماع الروم عليه واستمده وقال: «اذا فرغت عدت اليك». فسيّر ابو تغلب طائقة من عسكره فاتفق ان وردا انهزم. فلما علم ابو تغلب ذلك يئس من نصرة ورد فعاد الى بلاد الاسلام ونزل بآمد واقام بها شهرين الى ان فتحت ميافارقين. لان ابا الوفا لما عاد من طلب ابى تغلب نازل ميفاريقين وكان الوالى عليها هزار مرد مولى بنى حمدان. فضبط البلد وبالغ فى قتال ابى الوفا ثلثة اشهر ثم مات هزار مرد. فكوتب ابو تغلب بذلك فامر ان يقام مقامه غلام من الحمدانية اسمه مونس. فلم يكن لأبى الوفا فيه حيلة فعدل عنه وارسل الى رجل من اعيان البلد اسمه احمد بن عبدالله واستماله فاجابه فشرع فى استمالة اهل البلد الى ابى الوفا فاجابوه الى ذلك فاجتمعوا على مونس وقالوا له: «ترسل المفاتيح الى ابى الوفا والا نسلمك اليه». فعلم مونس عجزه عن مقاتلتهم فاجابهم الى ذلك بشرط الأمان على نفسه فأمنه ابو الوفا وتسلم البلد. فأقام بها وبث سراياه الى الاطراف.

فطلب ابو تغلب من بختيار ان يلقب لقبا سلطانيا وان يسلم اليه زوجته إبنة بختيار وكان ابو تغلب قد تزوجها فى سنة ٣٦٠ وعمرها حينئذ ثلث سنين على صداق مائة ألف دينار. وكان العقد من تلك السنة وان يحط عنه من ذلك القرار. فاجابه بختيار خوفا منه اذ كان عند ابى تغلب جمع عظيم وتعاهدا فسار بختيار عن الموصل الى بغداد. فلما بلغ الكحيل بلغه ان ابا تغلب قد قتل قوما كانوا من اصحابه. وقد استمنوا الى بختيار فعادوا الى الموصل ليأخذوا مالهم من اهل ومال فقتلهم. فاشتد ذلك على بختيار فجمع جيشا وعاد الى الموصل ونزل بالدير الاعلا ففارقها ابو تغلب الى تل يعفر. ثم توسط بينهما المصلحون فقرروا الصلح على ما كان فعاد كل منهما الى مكانه. وجهز بختيار ابنته وسيّرها الى ابى تغلب بقيت معه الى أن أخذت منه ولم يعرف حالها بعد ذلك.

وفى سنة ٣٦٧ أسر ابو تغلب اخاه حمدان وحبسه فى قلعة. وكان ذلك عند هرب بختيار من ابن عمه عضد الدولة وكان حمدان معه. ولما بلغا تكريت ارسل اليه ابو تغلب ان قبض على اخيه حمدان وسلمه اليه نصره على ابن عمه عضد الدولة. فقبض عليه بختيار وسلمه الى ابى تغلب فحبسه فى القلعة.

ثم سار مع بختيار فى عشرين الف مقاتل الى قتال عضد الدولة فهزمهما عضد الدولة واسر بختيار فقتله عضد الدولة. فتجهز عضد الدولة وسار نحو الموصل فملكها ثانى ذى القعدة من سنة ٣٦٧. وظن ابو تغلب انه يفعل كما كان غيره، يفعل يقيم يسيراً ثم يضطر الى المصالحة ويعود. وكان عضد الدولة احزم من ذلك. فانه لما قصد الموصل حمل معه الميرة والعلوفات فاقام بالموصل مطمئناً وبث السرايا فى طلب ابى تغلب. فأرسل اليه ابو تغلب ليضمن البلاد على عادته فلم يجبه عضد الدولة الى ذلك وقال: « هذه البلاد احب الى من العراق ».

وكان مع ابى تغلب المرزابان بن بختيار وابو اسحق وطاهر ابنا معز الدولة ووالدتهما وهى ام بختيار واسبابهم.

تغلب بحران وكانوا مع صاحبه سلامة البرقعيدى. وكان ابو تغلب قد اخذ حران بعد محاصرة فى سنة ٣٥٩ واستعمل عليها وعلى الرقة سلامة البرقعيدى من كبار قواد ابيه بطلب اهل البلد لانه كان حسن السيرة.

فاضطر حمدان الى العود الى الرحبة وسار ابو تغلب الى قرقيسيا وارسل سرية عبروا الفرات وكبسوا حمدان بالرحبة وهو لا يشعر. فنجا هارباً واستولى ابو تغلب عليها وعمر سورها وعاد الى الموصل فدخلها فى ذى الحجة من سنة ٣٦٠.

وسار حمدان الى بغداد ملتجئا الى بختيار ومعه اخوه ابو طاهر ابراهيم وكان اخوهما الحسين قد عاد الى اخيه ابى تغلب مستأمناً. ولما وصل حمدان واخوه ابراهيم الى بغداد اكرمهما بختيار ووصلهما وارسل اليهما بهدايا جليلة واحترمهما ولم يزالا عنده حتى كانت سنة ٣٦٣. لأنه كان مشغولا بأمر البطيحة وغيرها من المهمات فتماطل نصرهما.

وفى سنة ٣٦٢ هجم الدمشتق مع جيش كثيف من الروم على آمد. وكان بها هزار مرد غلام ناصر الدولة فارسل الى ابى تغلب يستصرخه فسير اليه اخاه ابا القاسم هبة اللّه واجتمعا على حرب الدمشتق. وسار اليه فلقياه سلخ رمضان فى مضيق لا تجول فيه الخيل والروم على غير هبة. فانهزموا واخذ الدمشتق اسيرا ولم يزل محبوسا الى ان مرض فى سنة ٣٦٣ . فبالغ ابو تغلب فى علاجه فلم ينفعه فهلك.

ولما كانت هذه السنة تهجز للمسير الى الموصل فهرب ابراهيم الى اخيه وسار بختيار فى جيش عظيم ونزل بالدير الاعلا. فسار ابو تغلب عن الموصل الى سنجار واخلى الموصل عن الميرة واللوازم، ثم سار من سنجار الى بغداد. وبلغ ذلك بختيار فاعاد وزيره ابن تقية الى بغداد فخرج ابو تغلب. ثم ارسل هو الى عز الدولة بختيار فى
الصلح فاجابه الى ذلك فعاد بختيار من الموصل وابو تغلب من بغداد. فنزل بختيار 231b
بالدير الاعلا وأبو تغلب بالحصبا وبينهما عرض البلد.

ففرح اهل الموصل بقدوم ابى تغلب لما نالهم من بختيار من المصادرات والمظالم.

الرضى فى الصلح مع اخيه فاصطحلوا. وعاد حمدان الى الرحبة فى جمادى الاولى من سنة ٣٥٩.

ثم قصده اخوه ابو البركات فى جيش فسار حمدان عنها فاستولى عليها ابو البركات واستناب بها من يحفظها فى طائفة من الجيش وعاد الى الرقة ثم منها الى عرابان. فعاد حمدان الى الرحبة وكان ببرية تدمر فوافاها ليلا واصعد جماعة من غلمانه السور وفتحوا له الباب فدخل البلد ولا يشعر من بها من الجند الا كبسهم فى مساكنهم فاسر اكثرهم وقتل بعضهم. فلما سمع ابو البركات بذلك عاد الى قرقيسيا واجتمع هو واخوه حمدان فافترقا بغير قتال. فعاد ابو البركات الى عرابان فعبر حمدان الفرات من مخاضه بها وسار فى اثر أخيه ابى البركات فادركه بعرابان. فلقيهم ابو البركات بغير جُنَّة ولا سلاح فقاتلهم اشد قتال. وحمل ابو البركات بنفسه فى وسطهم فضربه اخوه حمدان فألقاه وأسره فمات من يومه. وهو ثالث رضمان من سنة ٣٥٩ فحمل فى تابوت الى الموصل ودفن عند ابيه بتل توبة.

فتجهز ابو تغلب ليسير الى حمدان وقدّم بين يديه اخاه ابا الفوارس محمد الى نصيبين. فلما وصلها كاتب اخاه حمدان ومالا عن أبى تغلب فأرسل أبو تغلب الى أبى الفوارس يستدعيه ليزيد فى اقطاعه. فلما حضر عنده قبض عليه وسيّره الى قلعة ملاسى من بلاد الموصل واخذ امواله وكانت قيمته خمسمائة الف دينار.

فلما قبض عليه سار اخواه ابو طاهر ابراهيم وابو عبدالله الحسين الى اخيهما حمدان خوفا من ابى تغلب فساروا جميعاً الى سنجار. فسار ابو تغلب اليهم من الموصل فى رمضان من سنة ٣٦٠ فلم يكن لهم بلقائه طاقة. فراسله اخواه ابراهيم والحسين يطلبان العود اليه خديعة منهما ليأمنهما ويفتكا به فاجابهما الى ذلك فهربا اليه وتبعهما كثير من اصحاب حمدان. فعاد حمدان الى عرابان واستأمن الى ابى تغلب حاجب حمدان بسنجار واطلعه على حيلة اخويه عليه فأراد القبض عليهما فهربا.

ثم ان غلام حمدان نما نائبه بالرحبة اخذ جميع ماله بها وهرب الى اصحاب ابى

فاطمة بنت احمد الكردية وكانت مالكة لأمر ناصر الدولة فاستشعرت ان ناصر الدولة يريد القبض على اولاده حتى انه كتب الى ابنه حمدان يستدعيه ليتقوى به عليهم فاخبرت ابنيه. فظفرا بالكتاب فقبض ابو تغلب عليه خوفاً من قبضه عليه فى سنة ٣٥٦ فحبسه فى قلعة كواشى وهى ارد مشت.

فبقى ناصر الدولة فى الحبس موسعاً عليه فى جميع لوازمه حتى توفى يوم الجمعة وقت العصر ثانى عشر شهر ربيع الاول من سنة ٣٥٨. ونقل الى الموصل ودفن بتل توبة شرقى الموصل.

وكانت مدة ولايته بالموصل والجزيرة ٣٦ سنة. وكان شجاعا عاقلا عادلا حسن السيرة. وكان شديد المحبة لأخيه سيف الدولة حتى لم يجد لذة لحياته بعد وفاته وكان قد عرضه حالة كالجنون.

ولما قبض عليه قام مقامه فى سنة ٣٥٦ إبنه عدة الدولة ابو تغلب فضل القضنفر بن ناصر الدولة الحسن بن ابى الهيجاء عبدالله بن حمدان. ولما تولى الامر بعد حبس أبيه ورأى خلاف اخوته عليه احتاج الى مداراة عز الدولة بختيار وجدد عقد الضمان ليحتج بذلك على اخوته. فضمن البلاد بالفى الف درهم كل سنة.

ولما بلغ خبر القبض على ابيه الى اخيه حمدان عظم عليه جدا فصار عدوا مباينا لأخيه وكان اشجع اخوته. فسار الى نصيبين وجمع من اطاعة وطالب اخوته بالافراج عن والده واعادته الى منزلته. فسار اليه ابو تغلب للمحاربة فانهزم حمدان قبل اللقاء الى الرقة فنازله ابو تغلب وحاصره. ثم اصطلحا على دخل وعاد كل منهما الى موضعه.

ثم فى سنة ٣٥٨ سيَّر أبو تغلب بعد وفاة ابيه اخاه ابا البركات الى اخيه حمدان. فلما قرب من الرحبة إستأمن اليه كثير من اصحاب حمدان فانهزم حينئذ وقصد العراق مستأمنا الى بختيار. فأكرمه بختيار وعظمه وحمل اليه هدية كثيرة جليلة المقدار ومعها كلما يحتاج اليه مثله. وارسل الى ابى تغلب النقيب ابا احمد الموسوى والد الشريف

واولاده واصحابه فقصدوا الموصل واوقعوا بمن فيها من اصحاب معز الدولة واكثروا القتل فيهم واسروا كثيرا وكان فى الاسرى من كبار قواد معز الدولة ابو العلاء وسبكتكين وبكتوزون. وملك ناصر الدولة جميع ما خلفه معز الدولة من مال وسلاح وغير ذلك وحمل جميعه مع الاسرى الى قلعة كواشى.

ولما سمع بذلك معز الدولة سار يقصده فرحل ناصر الدولة الى سنجار فعاد الى نصيبين. وسار أبو تغلب الى الموصل فنزل بظاهرها عند الدير الأعلا ولم يتعرض لأحد من اصحاب معز الدولة. ولما سمع معز الدولة نزوله بالموصل سار اليها ففارقها ابو تغلب وقصد الزاب فاقام عنده. وراسل معز الدولة فى الصلح وكان قد اضطر الى الاجابة الى ذلك. وعقد عليه ضمان الموصل وديار ربيعة والرحبة وما كان بيد ابيه وان يطلق من عندهم من الاسارى فاستقر الصلح فعاد معز الدولة الى بغداد. وكان جميع ذلك فى السنة ٣٥٣.

ولما دخلت سنة ٣٥٦ قبض فيها ابو تغلب فضل اللّه القضنفر بن ناصر الدولة على أبيه وحبسه فى القلعة ليلة السبت لست بقين من جمادى الأولى. وسبب قبضه انه كان قد كبر وسائت أخلاقه وضيق على اولاده واصحابه وخالفهم فى اغراضهم للمصلحة فضجروا منه وكان مما اطمعهم فيه. انه لما مات معز الدولة عزم اولاد ناصر الدولة على قصد العراق واخذه من بختيار فنهاهم وقال لهم: «ان معز الدولة قد خلّف مالا يستظهر به ابنه عليكم. فاصبروا حتى يفرق ما عنده من المال ثم اقصدوه تظفروا به لا محالة». فوثب عليه ابو تغلب فقبضه ورفعه الى القلعة ووكل به من يخدمه ويقوم بحاجاته وما يحتاج اليه.

فلما فعل ذلك خالفه بعض اخوته وانتشر امرهم فصار فصارى همهم حفظ ما فى ايديهم.

وقيل فى سبب القبض انه كان قد اقطع ولده حمدان مدينة الرحبة وماردين وغيرهما. وكان ابو تغلب وابو البركات واختهما جميلة اولاد ناصر الدولة من زوجته

الدولة الموصل الى نصيبين وحمل معه كل من يعرف وجوه المال ومنافع السلطان من الوكلاء والكتاب والبواب على دأبه. وامر العرب بالغارة على حواشي معز الدولة وهو بالموصل فضاقت الأقوات على معز الدولة فقصد نحو نصيبين وسيّر جمعاً الى قلعة سنجار. وكان بها ابو الرجا وهبة اللّه ابنا ناصر الدولة ولم يشعرا الا واحاط بهما جيش معز الدولة فنجيا براسهما. فاشتغل الجيش بنهب السواد والاثقال فعطفا عليهم ابنا ناصر الدولة في اصحابهما واوقع بهم وحكما فيهم السيف واسرا خلقا كثيرا منهم.

وسار معز الدولة الى نصيبين فسار ناصر الدولة الى ميافارقين ففارقه اصحابه مستأمنين الى معز الدولة. ولما رأى ناصر الدولة ذلك سار الى اخيه سيف الدولة بحلب. فلما وصل اليه بالغ سيف الدولة إكرامه وخدمه بنفسه حتى انه نزع خفه بيده. فأرسل سيف الدولة الى معز الدولة يطلب الصلح فامتنع معز الدولة اولا لكثرة صدور الخلف من ناصر الدولة ثم اجاب سيف الدولة الى ما طلب بعد تردد الرسل وتوكيد العهود، وكان ذلك في المحرم سنة ٣٤٨ . وكان معز الدولة مضطراً الى قبول الصلح والانحدار الى بغداد لكنه كان يانف من طلبه. لأن اصحاب ناصر الدولة من العرب كانوا يغيرون على اصحاب معز الدولة ويقتلون ويأسرون منهم ويقطعون الميرة عنهم.

ولما استقر الصلح إنحدر الى بغداد واستمر الصلح على حاله حتى دخلت سنة ٣٥٣، طلب ناصر الدولة من معز الدولة اقطاعاً لولده ابى تغلب فضل اللّه القضنفر فلم يجبه معز الدولة الى ذلك. فتجهز معز الدولة وسار نحو الموصل وسار ناصر الدولة الى نصيبين وتبعه معز الدولة وسار ناصر الدولة عنها ايضاً. ولم يعرف معز الدولة اين ذهب فخاف ذهابه الى الموصل فعاد اليها. وكان ابو تغلب قصد الموصل وحارب من بها من اصحاب معز الدولة فانهزم واحرق السفن التى كانت لأصحاب معز الدولة.

ولما بلغ خبر انهزام أبى تغلب الى معز الدولة اقام ببر قعيد يتجسس عن ناصر الدولة. فوصل الخبر انه بجزيرة ابن عمر فسار اليها ووصلها في سادس رمضان. فلم يجد بها ناصر الدولة فملكها فقيل بالحسنية ولم يكن كذلك. وانما كان قد اجتمع هو

الحديثة فتبعه تكين. وكان ناصر الدولة قد استنجد معز الدولة على تكين فسيّر اليه الجيوش فسار ناصر الدولة من الحديثة الى السن فاجتمع هناك بعسكر معز الدولة. وفيهم وزيره أبو جعفر الضيمرى فساروا باسرهم الى الحديثة من اصحاب ناصر الدولة فادركهم واكثروا القتل فيهم واسروا تكين وحملوه الى ناصر الدولة فسمله فى الوقت وحمله الى قلعة من قلاعه فسجنه بها.

فسار ناصر الدولة والضيمرى الى الموصل فنزلوا شرقيها وركب ناصر الدولة الى خيمة الضميرى فدخل اليه ثم خرج من عنده الى الموصل ولم يعد اليه. فحكى عنه انه قال: «ندمت حين دخلت خيمته فبادرت فى الخروج». وحكى عن الضيمرى ايضاً انه قال: «لما خرج ناصر الدولة من عندى ندمت حيث لم اقبض عليه». ثم تسلّم الضيمرى ابن شيرزاد من ناصر الدولة والف كرّ حنطة وشعير فعاد الى بغداد.

330b وفى سنة ٣٣٦ خالف على ناصر الدولة عامله على الرحبة جمان التوزونى فاستولى على الرقة ايضاً تغلبا فقويت شوكته واجتمع اليه الاتراك. فارسل اليه ناصر الدولة حاجبه ياروخ فى جيش فاقتتلوا على شاطى الفرات. فانهزم جمان فوقع فى الماء فغرق واستأمن اصحابه الى ياروخ واخرج جمان من الماء فدفن مكانه.

وفى سنة ٣٣٧ سار معز الدولة بن بويه الى الموصل قاصداً لناصر الدولة فسار هو الى نصيبن. واقام معز الدولة بالموصل وظلم اهلها وعسفهم واراد أن يستولى على بلاد ناصر الدولة جميعها. فاتاه الخبر من اخيه ركن الدولة، ان عساكر خراسان قد قصدوا الرى وجرجان ويستمده . فاضطر الى مصالحة ناصر الدولة فاستقر الصلح بينهما بعد تردد الرسل على ان يؤدى ناصر الدولة عن الموصل والجزيرة والشام كل سنة ثمانية الآف درهم ويخطب فى بلاده له ولاخوته. فعاد معز الدولة الى بغداد فى ذى الحجة من سنة ٣٣٧.

واستمر ناصر الدولة على تلك الحال حتى دخلت سنة ٣٤٧، فقطع المال عن معز الدولة فقصد معز الدولة نحوه فى جمادى الأولى ومعه وزيره المهلبى. ففارق ناصر

وحمص واعمالهما جميعاً كما سيأتى ذكره ان شاء اللّه تعالى .

وفى سنة ٣٣٤ لما استولى معز الدولة بن بويه على بغداد وعلى الخليفة المطيع للّه بعد خلع المستكفى وحمل عينته سار الى الموصل لقتال ناصر الدولة. وكان ناصر الدولة قد قدم من سامرّا وأقام بها . فسار معز الدولة الى تكريت ونهبها وسار ناصر الدولة الى بغداد ونزل بالجانب الشرقى وعاد معز الددولة ومعه الخليفة المطيع فنزلا بالجانب الغربى . وكان مع ناصر الدولة ابن شيرزاد الذى اخذ معز الدولة بغداد منه فاستعان ابن شيرزاد بالعيارين والعامة على حرب معز الدولة. فمنع ناصر ادولة الميرة عن الجانب الغربى فغلّت الأسعار على الديلم وكانت رخيصة عند ناصر ادولة. فضاق الامر بالديلم حتى عزم معز الدولة على العود الى الاهواز. ثم عمل حيلة وانتخب من شجعان الديلم جماعة واظهر انه يريد العبور الى قطر بل وسار ليلاً ومعه المشاعل على شاطئ دجلة فسار اكثر عسكر ناصر الدولة بازائه ليمنعوه من العبور فبقى معسكر ناصر الدولة خاليا ً. فعبر هؤلاء الشجعان المنتخبة الى معسكر ناصر الدولة فقاتلهم من بقى فى المعسكر وانهزموا من مكانهم. ولما علم معز الدولة عبور اصحابه عاد الى مكانه. ولما اضطرب عسكر ناصر الدولة من مكانهم ملك الديلم الجانب الشرقى ايضاً . واعيد الخليفة الى داره فى المحرم من سنة ٣٣٥ فاستقر معز الدولة ببغداد. واقام ناصر الدولة بعكبرا وكان معه الأتراك التوزونية فارسل ناصر الدولة فى الصلح بغير مشورة من الاتراك. فهموا بقتله فسار عنهم مجدّا نحو الموصل. ثم استقر الصلح بينه وبين معز الدولة فى محرم سنة ٣٣٥.

لما هرب ناصر الدولة من الأتراك و كان معه ابن شيرزاد واتفق الأتراك على تاميرتكين الشيرازى وقبضوا على كتاب ناصر الدولة ومن تأخر من اصحابه.

ثم ساروا مع اميرهم تكين الى الموصل لقتال ناصر الدولة وكان ناصر الدولة قد قبض على ابن شيرزاد عند وصوله الى جهينة ولم يلث بالموصل بل سار الى نصيبين. فسار تكين اليها فمضى ناصر الدولة الى سنجار فتبعه تكين فسار ناصر الدولة الى

المتقى اليه فلقيه بنفسه واكرمه. ثم اصعد الخليفة الى الموصل واقام هو واخوه سيف الدولة بتكريت.

ولما بلغ الخبر الى توزون انحدر الى بغداد ثم سار فى جمع عظيم نحو تكريت. فالتقى هو وسيف الدولة تحت تكريت بفرسخين فاقتتلوا ثلثة ايام ثم انهزم سيف الدولة فى ربيع الاول وغنم توزون سواده وسواد أخيه ناصر الدولة. فعاد ناصر الدولة واخوه سيف الدولة الى الموصل فتبعهما توزون وسارا عن الموصل ومعهما المتقى الى نصيبين فدخل توزون الموصل. ثم ارصل الخليفة الى توزون يطلب منه الصلح ورجوعه الى بغداد وابقاء ناصر الدولة على ولايته. فاجابه الى ذلك توزون وعقد الضمان على ناصر الدولة لما بيده من البلاد ثلاث سنين بثلاثة آلاف الف وستمائة درهم. وعاد توزون الى بغداد واقام المتقى عند بنى حمدان بالموصل، ثم ساروا منها الى الرقة فاقوموا بها.

ثم ارسل ناصر الدولة فى ربيع الاول من هذه السنة ابا بكر محمد بن على بن مقاتل عاملاً على طريق الفرات وديار مضر وجند قنسرين والعواصم وحمص وارسل معه جماعة من القواد.

ثم استعمل فى رجب من السنة ابن عمه ابا عبدالله الحسين بن سعيد على ذلك. فلما وصل الى الرقة منعه اهلها فقاتلهم فظفر بهم واحرق من البلد قطعة واخذ رؤساء اهلها، ثم سار الى حلب. وهو اول من تولى حلب وقنسرين من بنى حمدان وهو اخو ابى فراس الشاعر.

وكان المتقى قد كتب الى الإخشيد محمد بن طغج صاحب مصر يشكوا حاله وتضجر بنى حمدان منه ويستقدمه اليه فاتاه من مصر. فلما وصل الى حلب سار عنها ابو عبدالله الحسين وكان ابن مقاتل بها معه. فلما علم برحيله عنها اختفى هو فلما قام الإخشيد اليها ظهر له ابن مقاتل فاكرمه الاخشيد واستعمله على خراج مصر. ثم سار الإخشيد ولقى المتقى بالرقة وبقية القصة قد مرت فى ذكر احوال المتقى.

وفى سنة ٣٣٣ سار سيف الدولة على بن عبدالله بن حمدان وملك حلب

ويحفظها ويأخذ حاصلها.

وكان سيف الدولة يحسن للاتراك قصد الشام معه وترك العراق. وكان يقع فى اخيه عندهم فكانوا يصدقونه فى اخيه ولا يجيبونه فى المسير معه الى الشام ويتسخنون عليه وهو يجيبهم الى الذى يريدون.

فلما كان سلخ شعبان من سنة ٣٣١ ثارت الاتراك سيف الدولة وكبسوه ليلا فهرب من معسكره الى بغداد ونهب سواده وقتل جماعة من اصحابه.

واما ناصر الدولة فانه لما وصل اليه ابو عبداللّه الكوفى من عند سيف الدولة بالمال واخبره الخبر برز ليسير الى الموصل فركب المتقى اليه وسأله التوقف فاظهر له الاجابة الى ان عاد. ثم سار الى الموصل ونهبت داره وثار الديلم والاتراك ودبّر الأمر ابو اسحق القراريطى من غير تسميته بوزارة وكانت امارة ناصر الدولة ببغداد ثلثة عشر شهرا وخمسة أيام.

ووصل سيف الدولة الى بغداد ونزل بباب الحرب وارسل الى المتقى يطلب منه المال ليقاتل توزون ان قصد بغداد فانفذ له أربعمائة ألف درهم ففرقها فى اصحابه وظهر من كان مستخفياً ببغداد وخرجوا اليه. وكان وصوله الى بغداد ثالث عشر رمضان وقصد توزون بغداد فى الاتراك. ولما بلغ قصده سيف الدولة رحل عنه بغداد نحو الموصل. فدخل توزون بغداد بلا نزاع فخلع عليه المتقى وجعله امير الأمراء. وكان توزون قد ا سر غلاماً عزيز السيف الدولة يقال له ثمال فاطلقه واكرمه وانفذه الى مولاه سيف الدولة فحسن موقع ذلك من بنى حمدان.

ثم فى سنة ٣٣٢ إنحدر المتقى للّه مع أهله وعياله وخواص اصحابه الى الموصل لانه كان قد استوحش من توزون. وكان توزون قد سار الى واسط لقتال البريدى فكتب المتقى الى ناصر الدولة يطلب منه ان يسير اليه من يحمله الى الموصل فبعث 2308
ناصر الدولة ابن عمه ابا عبداللّه الحسين بن سعيد فى جماعة لياتى بالمتقى فسار واتى به وباصحابه. ولما وصل المتقى الى تكريت لقيه سيف الدولة ثم اخوه ناصر الدولة فركب

يصفر وجهى اذا بصرت به   خوفاً ويحمر وجهه حجلا
حتى كان الذى بوجنته   من دم قلبى اليه قد ثقلا

وقيل هذه الابيات للراضى بالله .

فانحدر ناصر الدولة مع الخليفة المتقى الى بغداد ومعهما بنو حمدان باجمعهم. فلما قدموا بغداد أجلس ناصر الدولة الخليفة بدار الخلافة وخرج هو الى المداين وعسكر بها ، فسيّر أخاه سيف الدولة وإبن عمه ابا عبدالله الحسين بن سعيد فى الجيش الى قتال ابى الحسين البريدى. فالتقوا تحت المداين بفرسخين فاقتتلوا اياماً فانهزم سيف الدولة الى اخيه بالمداين . فأمدّه بجيش وأعاده الى الحرب فعاودوا القتال فانهزم ابو الحسين البريدى وأسر جماعة من أعيان اصحابه وقتل جماعة. فسار البريدى الى واسط ولم يتبعه سيف الدولة لما فى اصحابه من الوهن والجراح.

فلما انهزم البريدى فرح اهل بغداد وعاد ناصر الدولة الى بغداد فدخلها ثالث ذى الحجة وبين يديه الاسرى على الجمال. ولما استراح سيف الدولة واصحابه إنحدروا من موضع معركة الى واسط فرأوا البريديين قد انحدروا الى البصرة. فأقام سيف الدولة بمن معه بواسط.

ولما عاد ناصر الدولة الى بغداد نظر فى العيار فرأه ناقصا زيفا فأمر بإصلاحها. فضرب دنانير سماها الإبريزية عيارها أعلى من غيرها فكان الدينار بعشرة دراهم. فبيع هذا الدينار الإبريزى بثلثة عشر درهماً وكان ذلك كله فى سنة ٣٣٠ .

وكان سيف الدولة يريد المسير الى البصرة لقتال البريديين ولا يمكنه لقلة المال عنده. وكان توزون وجحجح التركيان يسيئان الادب ويحكمان عليه. ثم ان ناصر الدولة انفذ اليه مالا مع ابى عبدالله الكوفى ليفرقه فى الاتراك. فأراد توزون وجحجح أن يأخذ المال فأخذه سيف الدولة وغيّبه عنهما وسيره الى بغداد ولم يفرق فى الاتراك. وامر توزون ان يسير الى الجامدة ويأخذ حاصلها وامر جحجح ان يسير الى المدار

فقتتلوا شديداً فانهزم ناصر الدولة الى نصيبين فتبعه بجكم فسار ناصر الدولة منها الى
آمد. فوصل خبر خروج ابن رايق ببغداد الى الخليفة فارسل الى بجكم يستقدمه. فعاد
بجكم من نصيبين فعاد ناصر الدولة اليها. ثم أرسل الى الخليفة يطلب الصلح على مال
229b فأجابه الى ذلك فانحدر الخليفة وبجكم الى بغداد فعاد ناصر الدولة الى الموصل
واستقر فى ملكه.

وفى سنة ٣٣٠ ارسل الخليفة المتقى للّه الى ناصر الدولة يستمده علي البريدي لأنه كان قد استولي على بغداد والخليفة وأمور الخلافة جميعها. فارسل ناصر الدولة اخاه سيف الدولة على بن عبداللّه فى جيش مددا له فلقيه سيف الدولة بتكريت لأن الخليفة المتقى كان قد خرج مع أمير أمرائه إبن رايق من بغدا نحو الموصل من خوف البريدى. فخدمه سيف الدولة وسار معه الى الموصل.

ولما دخل المتقى الموصل خرج ناصر الدولة الى الجانب الشرقى وتوجه نحو معلتايا . فترددت الرسل بينه وبين ابن رايق حتى تعاهدا واتفقا. فحضر ناصر الدولة ونزل على دجلة بالجانب الشرقى فعبر اليه أبو منصور بن المتقى وإبن رايق يسلمان عليه فنثر الدنانير والدراهم على ولد المتقى. فلما ارادوا الانصراف من عنده ركب ابن المتقى واراد ابن رايق ا يضاً الركوب فقال له ناصر الدولة: «تقم اليوم عندى لنتحدث فيما نفعله». فاعتذر إبن رايق بإبن المتقى فالح عليه ناصر الدولة فاستراب به فجذب يده من كمه فقطعه واراد الركوب فشب به الفرس فسقط فصاح ناصر الدولة: «اقتلوه». فقتلوه وألقوه فى دجلة . فاستحسن المتقى فعله وامره بالمصير اليه. فسار ناصر الدولة الى المتقى فخلع عليه ولقبه ناصر الدولة وجعله أمير الأمراء وذلك فى مستهل شعبان . وخلع على اخيه ابى الحسين على ولقبه سيف الدولة .

وكان قتل ابن رايق يوم الاثنين لسبع بقين من رجب وكان دمشق واعمالها اقطاعه واستولى عليها بعد قتله الإختشيد صاحب مصر. ويقال انه لإبن رايق شعراً فمنه:

فانهزموا وقتل منهم كثير وملكت بيوتهم واخذت حريمهم وموالهم وتبعهم ناصر الدولة الى الحديثة. فلما وصلوا اليها لقيهم يانس غلام مونس وقد ولى الموصل فأنضم اليه بنو ثعلبة وبنو أسد فعادوا الى ديار ربيعة.

ثم ولى الراضى ناصر الدولة فى سنة ٣٢٢ وكان عمه ابو العلا سعيد بن حمدان بالحضرة فى بغداد فجدّ فى تحصيل ولاية الموصل فحصلها فى سنة ٣٢٣. فسار عن بغداد فى خمسين رجلا وأظهر أنه متوجه لطلب مال الخليفة من إبن اخيه. فلما وصل الى الموصل خرج ناصر الدولة الى تلقيه وقصد مخالفة طريقه. فوصل أبو العلا ودخل دار إبن أخيه وسأل عنه فيل له: «خرج الى لقائك». فقعد ينتظره فنفذ ناصر الدولة جماعة من غلمانه فقتلوه.

ولما اتصل ذلك الى الراضى عظم عليه فامر وزيره ابن مقلة ان يسير الى الموصل فسار إبن مقلة فى جيش عظيم. فهرب ناصر الدولة ودخل الزوزان وتبعه الوزير الى جبل التنين ثم عاد الى الموصل فاقام بها وجبى أموالها. ولما طال مقامه بها اختال ابن حمدان الى ابن الوزير وكان قائم مقامه ببغداد فبذل له عشرة الاف دينار ليستدعى اباه الى بغداد فكتب اليه ابنه : «ان الامور قد اختلت بالحضرة وإن تأخرتم لم نأمه حدوث حادث عظيم». فانزعج الوزير لذلك فاستعمل على الموصل على بن حلف بن طيّاب ما كرد الديلمى وهو من الساجية فانحدر الى بغداد. فلما فارق الموصل عاد اليها ناصر الدولة فاقتتل هو وماكرد الديلمى فانهزم ناصر الدولة. ثم عاد بجمع عظيم فالتقوا على نصيبين فى ذى الحجة من هذه السنة اعنى سنة ٣٢٣ فانهزم ما كرد الى الرقة وانحدرة منها الى بغداد. فاستولى ناصر الدولة على الموصل والبلاد. وكتب الى الخليفة يسأل الصفح ويضمن البلاد فأجيب الى ذلك فاستقرت البلاد عليه واستقل هو بولايتها . ولذلك يعتبر هذه السنة ٣٢٣ سنة الظهور لهم من يعتبرها.

وفى سنة ٣٢٧ سار الراضى وامير امرائه بجكم الى الموصل لقتال ناصر الدولة ، لانه كان منع المال المضمون. فلقيها ناصر الدولة بالكحيل على ستة فراسخ من الموصل

السرايا نصرا وولّى ناصر الدولة ديار ربيعة ونصيبين وسنجار والخابور ورأس عين وميافارقين وأرزن.

ولما كانت سنة ٣٢٠ سار مونس نحو الموصل مغاضباً على المقتدر. ولما قرب منها اجتمعت بنو حمدان على قتاله إلا داود لأنه كان رباه فى حجره وأحسن اليه احسانا عظيما فامتنع. ثم أكرهه إخوته على قتال مونس فقال داود لهم: «والله انكم ليحملوننى على ا لبغى وكفران الاحسان وما آمن ان يجيئنى سهم عابر فيقع على نحرى فيقتلنى». فلما التقوا اتاه بسهم كما وصف فقتله فانهزم بنو حمدان. وكانوا فى ثلثين الفا ومونس فى ثمانمائة فارس. ولم يقتل منهم غير داود. وكان يلقب بالمجفجف وفيه يقول بعض الشعراء:

لو كنت فى الف كلهم بطل　　مثل المجفجف داود بن حمدان
لكنت اول فرّار الى غرن　　اذا تحرّك سيف من خراسان
وتحتك الريح تجرى حيث تأمرها　　وفى يمينك سيف غير حوان

وكان داود هذا من أشجع الناس.

ودخل مونس الموصل ثالث صفر واستولى على اموال بنى حمدان وديارهم. وصار اليه كثير من الجند لإحسانه اليهم وعاد اليه ناصر الدولة بن أبى الهيجاء وصار معهم. ولما عاد مونس الى بغداد أقرّه على الموصل وأعمالها وابقاه القاهر ايضاً لرعاية حق أبيه.

وفى سنة ٣٢١ اجتمعت بنو ثعلبة الى بنى اسد فقصدوا ارض الموصل فاتفق بهم طى فصاروا يدا واحدة على بنى مالك ومن معهم من تغلب. فركب ناصر الدولة فى اهله ورجاله ومعه ابن عمه ابو الاغر بن ابى العلا سعيد بن حمدان للصلح بينهم. فتكلم ابو الاغر فطعنه رجل من بنى ثعلبة فقتله فحمل عليهم ناصر الدولة ومن معه

فعاد المقتدر الى الخلافة فهرب القاهر وتوارى ولم يبق عنده فى دار الخلافة إلا أبو الهيجاء. ولما اراد الخروج تعلّق به القاهر فقال : «أنا فى ذمامك». فقال أبو الهيجاء : « واللّه لا أسلمك أبدا». فاخذ بيد القاهر واراد الخروج ليجمع اصحابه فوجد الأبواب مغلقة. ثم نزع ابو الهيجاء سواده ولبس جبة صوف فخرج من السطح. وكان اكثر خدم دار الخلافة عبيداً للمقتدر فهجموا على أبى الهيجاء فحمل هو أيضاً عليهم وفرقهم فرموه بالنشاب فقاتلهم عدة ساعات. ثم رمى بسهم على نحره فسقط واحتزّوا رأسه وحملوه معهم. فهرب القاهر فى تلك المعركة الى آخر البستان واختفى فيه.

ثم حملوا المقتدر الى دار الخلافة وأجلسوه على سرير الخلافة ثالثا. فسئل عن اخيه وابى الهيجاء لانه كان لم يعرف قتله بعد. فقالوا له هما حيّان فكتب لهما خط الامان وقال للخادم: «اسرع فى المسير لئلا يحدث على ابن حمدان حادث». فمضى الخادم وعاد برأس ابى الهيجاء قال بعد الترجيع: «من قتله». فقال الخادم: «ما نعرف قاتله». وعظم عليه قتله جدا وقال : « ما كان يدخل على ويسلّينى غيره ولا من يظهر لى الهمّ الاّ هو» . وعفى عن أخيه القاهر وأكرمه.

وكان أخو أبى الهيجاء أبو السّرايا نصر عند اخيه ببغداد. ولما قتل ابو الهيجاء 229
هرب ابو السرايا الى الموصل.

وكان ابو الهيجاء عبداللّه بن حمدان شجاعاً كريماً عاقلا حازما حسن السيرة والسياسة. فكانت مدة ولايته بالموصل واعمالها ٢٤ سنة.

ولما سكنت الفتنة أقر المقتدر مكان أبى الهيجاء عبداللّه على ولاية الموصل وجميع ما كان بيده ابنه ناصر الدولة الحسن بن ابى الهيجاء عبداللّه بن حمدان بن حمدون فى سنة ٣١٧ وأمره بالمسير الى الأغر بن مطر الخارجى وكان حصر نصيبين. وأمر عمه أبا السّرايا نصر بن حمدان أيضا بالمصير الي خارجى آخر يسمى محمد بن صالح بالبواريح. فسار كل منهما و ظفر بخصمه واسره.

ثم عزل المقتدر ناصر الدولة عن الموصل واستعمل عليها عميه أبا العلا سعيدا وأبا

الحسن بالموصل فكتب الى إبنه يأمره بدفعهم. فسار اليهم ناصر الدولة ولقيه ابوه بتكريت فسارا معا واستأمنت اليه العرب بعد ان قتل منهم كثير . فطالبهم بما احدثوا فى عمله واسترد منهم على الناس شيئاً كثيراً ورحل بهم الى شهرزور. فوطئ الأكراد الجلالية فقاتلهم حتى انقادوا اليه وكفوا عن الشر والفساد. وفى هذه السنة ضمن أبو الهيجاء جميع اعمال الجزيرة.

وفى سنة ٣١٥ سار هو اخواه أبو الوليد داود وأبو السرايا نصر مع نصر الحاجب الى حرب القرامطة. لأنهم كانوا قصدوا بغداد. فلحقوا القرامطة عند نهر ربارا على فرسخين من بغداد فأشار أبو الهيجا بقطع الجسر فقطعوه. ولما كان الغد هرب عسكر الخليفة بلا قتال لخشية القرامطة وثبوت مهابتهم فى قلوب الناس فبقى ابو الهيجاء واخوته فى خواص أصحابهم. فهجم القرامطة ولم يجدوا محاضة النهر فقال إبن حمدان لنصر الحاجب: «كيف رأيت ما أشرت به عليكم فواللّه لو عبرت القرامطة النهر لأخذوا بغداد». ولما عجز القرامطة عن عبور النهر عادوا الى الأنبار فعاد الناس ايضاً الى أمكنتهم.

ولما دخلت سنة ٣١٧ قامت فتنة عظيمة ببغداد ؛ اجتمعت القواد الى مونس ومن جملتهم ابو الهيجاء . لأنه لما ولّى الموصل ثانياً لم يسر اليها واستناب بها إبنه ناصر الدولة واقام هو بالحضرة فى بغداد. وكان له شأن عظيم بين القواد وكان يكره هذه الفتنة وامر الخلع. لكنه كان مغلوبا فى امره لمونس الاستاذ فاكرهه على الاتفاق حتى يحكى انه بكى عند حبس المقتدر فى بينت مونس فقال له : «يا سيدى تعز علىّ ان أراك على هذه الحال وقد كنت اخافها عليك وانصح لك واحذرك عاقبة القبول من الخدم والنساء فتوثر أقوالهم على قولى وكأنى كنت أرى هذا وبعد نحن عبيدك وخدمك» وبكيا كثيراً.

ثم لما ولى القاهر اضاف الى ما بيد ابى الهيجاء ممالك كثيرة وبلاداً عديدة فحظى عنده. ولم يمض الا اياماً حتى هاجت الجند المضافية يطلبون عطايا البيعة. فعظم النزاع

ثم كتب المقتدر الى مونس وكان قد سار الى مصر لدفع عسكر المهدى العلوى صاحب إفريقية يأمره بالمسير الى قتال الحسين بالجزيرة بعد فراغه من مصر. فجدّ مونس فى السير نحو الحسين. ولما قرب منه راسله الحسين يعتذر ويستأمن اليه فلم يجب مونس الى ذلك ولم يقبل عذره.

228

فرحل الحسين نحو أرمينية مع ثقله واولاده وتفرّق عسكره عنه وساروا الى مونس. فجهز مونس جيشاً فى اثر الحسين مع يلبق فجدّوا فى اقتفائه وادركوه. فقاتلهم الحسين وانهزم اصحابه فاسر هو وابنه عبدالوهاب وجميع اهله وصحبه وقبض امواله فعاد به مونس الى بغداد . ولما مرّ بالموصل اركب الحسين وابنه على جمل وعليهما البرانس واللبود. وقبض على اخيه ابى الهيجاء وسائر اخوته وحبسوا فى بغداد بدار الخلافة. وولى المقتدر الموصل واعمالها احمد بن حماد الموصلى.

وكان قد هرب بعض اولاد الحسين فجمع جمعاً ومضى نحو آمد فاوقع باهلها . ثم اطلق المقتدر ابا الهيجاء واخوته واهل بيته من الحبس سنة ٣٠٥ .

وكان الحسين قد اختص بالوزير ابى الحسن ابن الفرات فسُعى به الى المقتدر فى بعض الامور فامر المقتدر بقتل الحسين بن حمدان فقتل فى جماذى الاولى من سنة ٣٠٦ وقبض على إبن الفرات وعزله وصادره وحبسه.

ثم فى سنة ٣٠٦ قلّد المقتدر ابا الهيجاء عبداللّه بن حمدان الموصل واعمالها وضم اليها طريق خراسان والدينور. وقلّد اخاه ابا طاهر ابراهيم بن حمدان ديار ربيعة. وخلع ايضاً على اخويهما ابى العلا سعيد وابى السرايا نصر. فتوفى ابو طاهر ابراهيم فى المحرم من سنة ٣٠٨. فاستعمل مكانه على ربيعة اخوه داود بن حمدان.

ثم استعمل المقتدر فى سنة ٣١٢ ابا العلا سعيد بن حمدان على المعاون والحرب بنهاوند

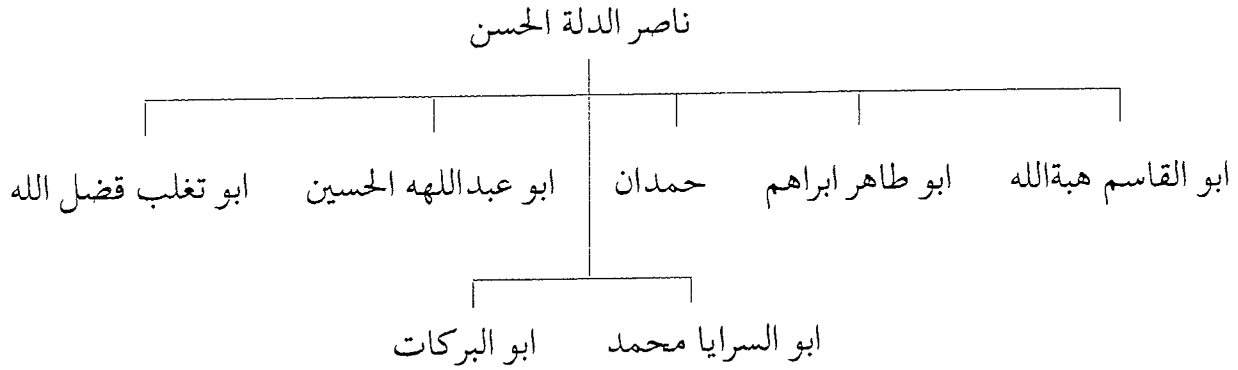
وفى سنة ٣١٤ افسد الاكراد والأعراب بأرض الموصل وطريق خراسان وكان أبو الهيجاء عبداللّه يتولى الجميع كما سبق . لكنه كان يقيم ببغداد وابنه ناصر الدولة

جبل السلق واخذ فى الفساد. فسار اليهم ابن حمدان وحرصهم فى الجبل وطال الحصار واشتد البرد وسقط الثلج وقلّت الميرة فصبر ابن حمدان وثبت. ولما رأى ابن بلال صبر ابن حمدان وانه لا حيلة له فى دفعة نجا برأسه. واستولى ابن حمدان على بيوت الاكراد وسوداهم واهليهم واموالهم . فطلبوا الأمان فأمنهم وردّهم الى بلد حرة وردّ عليهم اموالهم وقتل منهم رجلا وهو الذى قتل صاحبه سيما الحمداني. ثم إستأمن محمد بن بلال ايضا فأمنه و حضر عنده فاقام بالموصل. فتابع الأكراد الحميدية واهل جبل داس بالامان فامنت البلاد واستقامت بحسن سيرة ابن حمدان وعدله.

وكان اخوه الحسين بن حمدان من كبار قواد الخليفة يقوم بالحضرة. ثم لما استخلف المقتدر عند وفاة اخيه المكتفى فى سنة ٢٩٥ اجتمع القواد على خلعه وتولية عبدالله بن المعتز . وكان رئيسهم فى هذا الامر الحسين بن حمدان. ففعلوا ذلك فى سنة ٢٩٦ وحارب الحسين على باب دار الخلافة غلمان الدار من قبل عبدالله بن المعتز عامة النهار. فلما جنه الليل سار عن بغداد باهله وماله وسائر اسبابه الى الموصل لما رأى اختلاف كلمة القواد وعلم عدم تمام الامر.

ثم كتب المقتدر الى اخيه ابى الهيجاء بالموصل ان يطلب اخاه الحسين ، فسار هو والقاسم بن سيما الذى كان بعثه الخليفة لطلب الحسين. فالتقوا عند تكريت فانهزم الحسين وارسل اخاه ابا طاهر ابراهيم بن حمدان الى الخليفة يطلب الامان فاجيب الى ذلك. ودخل بغداد وخلع عليه وعقد له على قم وقاشان فسار اليها.

وفى سنة ٣٠١ اظهر ابو الهيجاء الخلاف على المقتدر فسيّر اليه مونس المظفر. ولما علم ابو الهيجاء ذلك قصد مونسا واستأمن اليه من تلقاء نفسه وورد معه بغداد فاكرمه المقتدر وخلع عليه وقرره على ولايته ثم قبض عليه وعلى جميع اولاده وحبسهم فى سنة ٣٠٣ . وسببه ان اخاه حسين بن حمدان كان يتولى بلاد ديار ربيعة فامتنع من اداء المال. فوجّه اليه ابن رايق فى جيش من قبل المقتدر فقاتلهم الحسين وهزمهم وغنم اثقالهم.

دار ملكهم الموصل وابتداء ولايتهم فى سنة ٢٩٣ وانقراضهم فى سنة ٣٦٨ ومدة ولايتهم ٧٥ سنة.

اولهم ابو الهيجاء عبدالّله بن حمدان بن حمدون. بقية النسب مر سابقاً. ولاّه المكتفى باللّه الموصل واعمالها فى سنة ٢٩٣. فقدمها اول المحرم منها فاقام بها يوماً فاتاه الضريح من نينوى بان الاكراد الهدبانية ومقدمهم محمد بن بلال قد أغاروا على البلد فسار من وقف وعبر الى الجانب الشرقى فلقى الاكراد على الخاذر فقاتلوه. وقتل من كبار اصحابه رجل يقال له سيما الحمدانى. فعاد عنهم واستنجد الخليفة عليهم فاتته النجدة فى سنة ٣٩٤ .

ففى ربيع الاول منها سار فيمن معه الى الهدبانية. ولما سمعوا بمسيره هربوا الى جبل السلق فامتنعوا بها. ثم خدعه مقدمهم ابن بلال وامطله باظهار طلب الأمان حتى رحل قومه وكانوا خمسة الآف بيت نحو آزربيجان. فسار ابن حمدان يقفوا اثرهم فلحقهم وقد تعلقوا بجبل القنديل فقتل منهم جماعة وصعدت بقيتهم ذورة الجبل.

فعاد ابن حمدان الى الموصل وعاد ابن بلال فى جماعة من شجعان عشيرته الى

وصيف وقتل من اصحابه جماعته وانهزم حمدان فى زورق كان له بدجلة وعبر الى الجانب الغربى منها فصار فى ديار ربيعة. فاقتفت جماعة من العسكر اثره حتى اشرفوا على دير نزله . فلما رأهم هرب وترك امواله. فاخذوها ولم ينقطعوا عن اثره. فضاقت عليه الارض فقصد خيمة اسحق بن ايوب وهو مع المعتضد فاستجار به. فاحضره اسحق عند المعتضد فامر بالاحتفاظ به واعتقاله. وبقى معتقلاً حتى اطلق فى ربيع الاول من سنة ٢٨٣.

وكان سبب اطلاقه ان المعتضد سار الى الموصل بسبب عظم امر هرون الشارى الخارجى الصفرى. ولما وصل تكريت احضر الحسين بن حمدان وسيّره فى طلب هرون فى جماعة من الجيش. وظفر به الحسين بعد حروب جرت بينهما. فانهزم هرون وهرب واقتفاه الحسين ولم ينقطع من اثره حتى ظفر به واسره واتى به المعتضد اسيراً. فخلع المعتضد على الحسين وطوّقه وخلع على اخوته ايضاً واطلق اباه حمدان واكرمه واحسن اليهم جميعاً.

وحمل هرون الى بغداد فصلبوه بعد التشهير. ولما صلب نادى باعلا صوته : «لا حكم الا اللّه ولو كره المشركون».

ولم نظفر الآن بتاريخ موت حمدان وبزيادة على هذا من احواله. فان ظفرنا بعد هذا نذكره ان شاء اللّه تعالى.

المقصد فى ذكر من تولى الموصل والجزيرة وحلب وقنسرين من بنى حمدان على كلمتين

الكلمة الأولى فى ذكر ولاة الموصل والجزيرة منهم
وهم ثلث نفر هكذا:

واما خبر حمدان بن حمدون على ما وجد فى الكامل: فهو انه كان من رؤساء بنى تغلب ومقدمتهم وكان يسير ويرتحل مع عشيرته فى الجزيرة ونواحى الموصل واشتهر امره وعلى شانه. وكان اول ظهوره من سنة ٢٥٥ آخر خلافة المعتز . وكان يستمد منه امراء الموصل على الخوارج كالمساور وهرون الشارى ومحمد بن خرزاد. وكان هؤلاء من الخوارج الصفرية وتسلط كل منهم على امراء الموصل وعلى اهلها اياما.

ثم اشتهر امر حمدان بن حمدون وعلا شأنه حتى تغلب على بعض بلاد الجزيرة وملك قلعة ماردين. وكان ينزل بها ويجرى حكمه فى اكثر بلاد ديار ربيعة واغلب غرب الجزيرة. ثم مال الى هرون الشارى الخارجى واتفق معه فى التعدى والتسلط على البلاد واظهار الفساد ورعى الناس الى طاعة هرون المذكور.

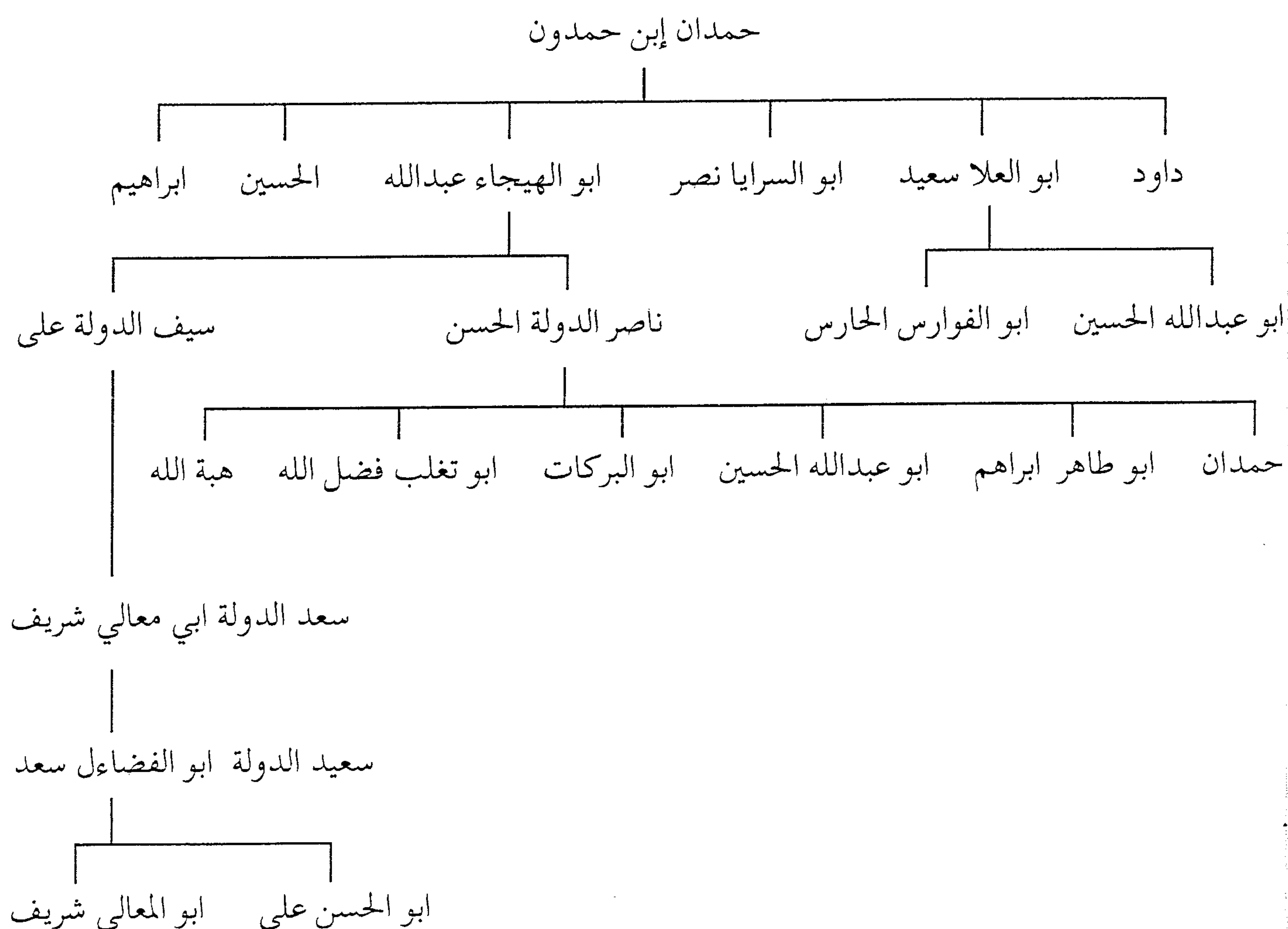
فخرج المعتضد فى سنة ٢٨١ لطلبه الى الموصل فقصد قلعة ماردين بعد ان حارب الاعراب والاكراد بشاطى الزاب. وقتل منهم خلقاً كثيراً وغرق مثلهم.

فلما بلغ خبر قصده حمدان هرب من ماردين وخلف بها إبنه. فنازله المعتضد وقاتل من فيها يوم ذلك . فلما كان من الغد ركب المعتضد وصعد الى باب القلعة وصاح بإبن حمدان فاجابه فقال: «افتح الباب». ففتحه فجلس المعتضد بالباب فامر بنقل ما فى القلعة وامر بهدمها واخذ جميع ما فيها من اموال حمدان واثقاله. ثم وجه جمعاً خلف حمدان وجدّ فى طلبه ولم يظفر به فى هذه الدفعة فعاد المعتضد الى بغداد.

ثم لما دخلت سنة ٢٨٢ وبلغ المعتضد ان حمدان بن حمدون قد عاد الى الموصل. كتب المعتضد الى اسحق بن ايوب بن عمر بن الخطاب العدوى التغلبى عامله على الموصل ان يصير اليه هو وحمدان فصار اسحق وابى حمدان وتحصن بقلاعه واودع امواله وحرمه. فسيّر المعتضد الجيوش نحوه مع وصيف موشكير. فسار وصيف وصادف اولا الحسين بن حمدان بدير الزعفران قريب الموصل فطلب الامان فاومن 228
وسيّر الى المعتضد وهدم قلعته. وسار وصيف فى طلب حمدان وكان ساسرين فواقعه

الحرف الثالث فى ذكر نسب بنى حمدان واحوال ابيهم حمدان اجمالاً

وهو حمدان بن حمدون بن الحارث بن نعمان بن راشد بن المثنى بن رافع بن الحرث بن عطيف بن محربة بن حارث بن مالك بن عبيد بن عدى بن اسامة بن مالك بن بكر بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب التغلبى العدوى عدى ربيعة. كذافى وفيات الاعيان لإبن خلكان.

مع خالد بن الوليد وعياض بن غنم وغيرهما من الاصحاب والمسلمين رضى اللّه عنهم اجمعين فى سنة ١٥ من الهجرة.

فتح اولا بعد دمشق مدينة حمص بالصلح بعد محاصرة وقتال. ثم ارسل خالد بن الوليد الى بلدة قنسرين فحصرها وطلب اهلها المصالحة على صلح حمص فابى خالد الا ان يخرب البلد فاخرجهم واخرب البلد. ثم سار ابو عبيدة رضى اللّه عنه الى حلب. فوصل اولا الى حاضر حلب وهو قريب منها يجمع اصناف العرب فصالحهم على الجزية، ثم اسلموا بعد ذلك. ثم اتى حلب وعلى مقدمته عياض بن غنم الفهرى ابن عم ابى عبيدة. فحصروها ولم يلبث اهلها ان طلبوا الصلح والأمان على انفسهم واولادهم ومدينتهم وكنايسهم وحصنهم. فاعطوا ذلك واستثنى عليهم موضع المسجد. وكان الذى صالحهم عياض فاجاز ابو عبيدة ذلك.

ثم رجع ابو عبيدة منهم الى انطاكية وحاصرها فنكث اهل حلب واهل قنسرين فوجهة ابو عبيدة اليهما عياض بن غنم وحبيب بن مسلمة فى جمع، ففتحاهما على الصلح الاول بعد ان غنها انعام اهل قنسرين.

وفتح اكثر مداين صقع قنسرين وبعض الثغور والعواصم فى هذه السنة ١٥ على يد امير الشام امين الأمة ابى عبيدة بن الجراح رضى اللّه عنه وايدى سراياه وبعوثه على ما ذكره ابن الاثير فى الكامل.

واما على ما ذكره الواقدى فى فتوحات الشام فان حلب حوصرت فى هذه السنة ١٥ وامتدت محاصرته عدة شهور حتى فتحت عنوة فى سنة ١٦ واللّه اعلم.

ولم تزل حلب وسائر بلاد قنسرين تحت ايدى العمال والامراء من قبل الملوك والخلفاء حتى ملكها سيف الدولة على بن أبى الهيجاء عبداللّه بن حمدان . واخذها من يد عاملها يانس المونسى فى سنة ٣٣٣. وجعل حلب دار ملكه ثم استولى على جميع قنسرين بل الشام والعواصم والثغور واشتغل بغزوة الكفار كما سيئاتى ان شاء اللّه تعالى.

ولم تزل الجزيرة تحت ايدى العمال والامراء فى زمن الخلفاء الراشدين وايام الامويين والعباسيين الى ان يتوليها ابو الهيجاء عبدالله بن حمدان فى سنة ٢٩٣ من قبل المكتفى بالله العباسى. وهو وآن كان من الامراء لكن لما ورث الولاية اولاده واحد بعد واحد الى ان انقرضوا صار فى حكم الملوك وبمنزلتهم فاستحق للافراد بالذكر

الحرف الثانى فى ذكر حلب واول من فتحها

اعلم ان حلب بلدة عظيمة قديمة ذات قلعة مرتفعة منيعة وبها مقام الخليل عليه 22
السلام. ولها بساتين ويمر بها نهر قويق وهى على مدرج طريق العراق الى الثغور وسائر الشامات . وهى من قِنَّسْرين وقاعدتها بل من قواعد الشام. وقِنَّسْرين مدينة من مدن الشام وقيل من ديار ربيعة تنسب الكورة اليها . كان الجند تنزلها فى ابتداء الاسلام ولم يكن لحلب حينئذ ذكر.

بينها وبين حلب اثنا عشر ميلا، ومن المعَرة الى قِنَّسرين مرحلة كبيرة. وكانت قنسرين قاعدة من اجناد الشام ثم ضعفت بقوة حلب وخربت. وهى الآن قرية صغيرة وهى فى زماننا هذا اسم لكورة كبيرة من كور الشام، تشتمل على بلاد كثيرة جميعها من الاقليم الرابع.

منها حلب قاتدها وعينْ تاب والرُصافة ومنبج وبالس والبيرة وقلعة الروم وحصن منصور والباب وبُزاعا وباب سَكَنْدرونة وصَهْيون وبَغْراس وحارم وبارين ودُرْبَساك وحصن بُرْزَيْه والشُّغْر وبكاس و حماه من عمل حمص وسرمين والراوندان ومدينة حمص ، أحد قواعد الشام. وهى مدينة قديمة حصية لها بساتين وشربها من نهر العاصى. وهى اصح بلدان الشام تربة، وليس بها عقارب ولا حيات وهى جند مستقل. من أعمالها بارين و شَيْزَر وكَفَرْطاب وسَلِمية والمعَرَّة وحصن الأكراد فى الجبل والمَرْقَب وبلنْياس وأطرابلس من سواحل حمص.

واول من فتح قنسرين وحلب وحمص مع سائر بلاد الشام ابو عبيدة بن الجراح

ثم طلب ابو عبيدة بن الجراح عياض بن غنم من عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه ان يضم اليه فاجابه الى ذلك.

ثم استعمل عمر رضى اللّه عنه على عجم الجزيرة وحربها حبيب بن مسلمة وعلى عربها الوليد بن عقبة. وكان اغلب بنى تغلب على النصرانية يسكنون الجزيرة. واما اياد بن نزار فهربوا الى هرقل ملك الروم. ثم ردهم هرقل الى خوف عمر رضى اللّه عنه فتفرقوا فى البلاد. فامتنع الوليد بن عقبة ان يقبل من بنى تغلب الا الاسلام. فكتبوا الى عمر فعزله وامر على العرب الجزيرة فرات بن حيان وهند بن عمر الحملى وقيل كان فتح الجزيرة بلدة بعد بلدة على يد عياض بن غنم باشر الى فتحها فى سنة ١٩ وفتح ا لرقة اولا بالصلح على الخراج والجزية بعد محاصرة. ثم سار الى حران فوكل جماعة على محاصرتها وسار هو الى الرُها وفتحها بالصلح ثم عاد الى حران فصالحه اهلها على صلح الرُها ثم فتح سميساط وحصن كيفا والارض البيضاء فصالحه اهاليها ثم وثم حتى مات فى سنة ٢٠.

قال النووى فى التهذيب : «عياض بن غنم بن زهير بن أبى شداد بن ربيعة بن هلال بن وهيب بن الحارث بن فهر القرشى ابو سعد الصحابى رضى اللّه عنه اسلم قبل الحديببة وشهدها. وكان بالشام مع ابن عمه ابى عبيدة بن الجراح فلما توفى ابو عبيدة استخلفه بالشام فاقره عمر بن الخطاب رضى الله عنه وقال: «لا اغيّر أميرا أمّره ابو عبيدة وهو الذى فتح بلاد الجزيرة وصالحه اهلها».

قال الزبير بن بكّار: «وهو اول من جاز الدروب وكان صالحاً فاضلا جوادا وكان يسمى زاد الراكب لانه كان يطعم الناس زاده فاذا نفذ نحر لهم بعيره. ولم يزال واليا لعمر على حمص حتى توفى عياض بالشام سنة ٢٠ وهو ابن ٦٠ سنة رضى اللّه عنه.

ثم استعمل عمر رضى اللّه عنه مكانه سعد بن عامر فلم يمض الا ايام حتى مات سعد ايضاً. ثم استعمل عمر رضى اللّه عنه عمير بن سعد الانصارى ففتح بقية الجزيرة والارمينية وثغور الروم. وقيل فتح ا لبقية ابو موسى الاشعرى.

وكان من قواد الرشيد فعمرها فنسبت اليه والهتاخ وحِيزَان من ديار بكر وسروج وحصن كيفا ودارا ماكسين والدالية وجزيرة ابن عمر وتل أعفر والخضر وهكار والمجدل وكبيسة وعقربابيل والشوش ودامان وقلعة فنك وحانى ونينوى والموصل والحديثة على الفرات ودُقوقا وعانة وحديثة على دجلة والبواريج والسنّ وتكريت من الجزيرة مطلقاً وقاليقلا من أرمينية.

واول من فتح تكريت والموصل واكثر من بلاد الجزيرة عبداللّه بن المعتمر وكان على مقدمته ربعى بن الافكل وعلى الخيل عرفجة بن هرثمة. وكانوا قد بعثهم سعد بن ابى وقاص عامل العراق من قبل عمر بن الخطاب ارسلهم بامر عمر. ففتحوا اولا تكريت ثم الموصل ونِينَوَى فى سنة ١٦ من الهجرة اخذوها من ايدى الروم يقال لرئيسهم صاحب الموصل يومئذ الانطاق. وكان معه من نصارى العرب اياد وتغلب والنمر والشهارجة وحندقوا على اطراف عسكرهم بقرب تكريت فأرسل عبداللّه ابن المعتمر سرا الى من معهم من العرب يدعوهم الى الاسلام والنصرة والامان فاجابوا الى ذلك فانتصر المسلمون ولم يفلت من الكفار الا اليسير ففتحوا تكريت وارسل عبداللّه ربعى بن الافكل فى جمع الى الحصن الغربى ينعى الموصل والشرقى يعنى نينوى ففتحهما. ثم فتحوا سائر بلاد الجزيرة شيئاً فشيئاً.

وقيل فتح الموصل ونينوى عتبة بن فرقد فى سنة ٢٠ بعثة عمر بن الخطاب رضى اللّه . وقيل فتحهما عياض بن غنم على الجزية.

واول من ولى على حربها اى الموصل ونينوى ربعى بن الافكل وخراجها عرفجة بن هرثمة. وقيل ولى عليهما جميعاً عتبة بن فرقد وقيل عبداللّه بن المعتمر.

واما على الجزيرة كلها عياض بن غنم وهو الذى فتح جميع بلاد الجزيرة وبعض بلاد أرمينية صلحاً على الجزية فى سنة ١٧ من الهجرة. فسهل اللّه له فتح اقليم فى أقل من سنة. فكانت الجزيرة اسهل الاقاليم فتحاً لاختلاف اهلها بالعربية والعجمية والرومية.

الفقرة السادسة فى ذكر بنى حمدان ملوك الموصل والجزيرة وحلب 2278

على عنوان وذيل العنوان فى ذكر الجزيرة وحلب ومن فتحهما فى الاسلام ومن تولى امرهما الى ان يتوليهما بنو حمدان وكيفية ظهورهم وزمانه وزمان انقراضهم على ثلثة احرف.

الحرف الأول فى ذكر الجزيرة واول من فتحها فى الاسلام ومتوليها الى ان وليها بنو حمدان

إعلم ان الجزيرة اسم لارض واسعة محصورة بين دجلة والفرات وهى اقليم من الاقاليم العرفية جميع بلادها الاقليم الرابع الحقيقى وهى اصقاع واجناد يمتد حدها الجنوبى الغربى مع الفرات الى ملطية الى سميساط الى قلعة الروم الى البيرة الى قبالة منبج الى بالس الرقة الى قرقيسيا الى الرحبة الى هيت الى الانبار ومن الانبار يخرج الفرات من تحديد الجزيرة ثم يعطف الحد من الانبار الى تكريت وهى على دجلة الى الحديثة على دجلة الى الموصل ويعطف من الموصل الى جزيرة إبن عمر الى آمد ثم يصير الحد غربياً فيمتد بعد ان يتجاوز آمد على حدود أرمينية الي حدود بلاد الروم الى الفرات عند ملطية حيث إبتدأنا. فعلى هذا يكون بعض أرمينية وبعض الروم غربى الجزيرة وبعض الشام وبعض البادية والعراق شرقيها وبعض أرمينية شماليها وهى تشتمل على ديار ربيعة وديار مضر وبعض ديار بكر ومن مدنها المشهورة الموصل وسنجار من ربيعة وحرّان من مضر والرُها من مضر والرقة بتشديد القاف من مضر يقال لها الرافقة والبيضاء ايضاً ورأس العين من ربيعة وتسمى عين ورد ايضاً وميافارقين من بكر وآمد من بكر وهذه البلاد هى قواعد الجزيرة.

وشمشاط وقرقيسيا من ديار مضر وماردين ونصيبين وكَفَرْتُوثاَ وبَلَد وسِعِرت وقيل اِسعِرد من ديار ربيعة وقلعة جعبر والرحبة ويقال لها رحبة مالك بن طوق التغلبى ايضاً

ARAPÇA METİN

ÖZET

Hamdânîler, Musul ve Haleb civarında hüküm süren bir hanedandır. Adlarını Tağlib kabilesine mensup Hamdân b. Hamdûn'dan almışlardır. Hamdân ilk olarak 885 yılından sonra Haricîlerle ittifak kurmuş, bir müddet sonra da Mardin Kalesi'ni ele geçirmiştir. El-Mu'tezid, 894 yılında Mardin'e yürüdü ve daha sonra Hamdân'ı yakalayarak hapse attı. Hamdân'ın oğlu Hüseyin Harici liderlerinden Harun'u mağlup edip etkisiz hale getirdiği zaman Hamdân affedildi ve oğullarıyla birlikte ikramlara nail oldu. Hamdânîlerin tarih sahnesine çıkışları bu olaylar neticesinde olmuştur.

Hamdân b. Hamdûn'un oğulları süratle temayüz ederek halifeler üzerinde etkili olmaya başladılar. Ebu'l-Heycâ 905 yılında Musul valiliğine tayin edildi. Onun vefatından sonra bu şehrin valiliğine getirilen Nâsıruddevle, nüfuz sahasını Dıyarı Mudar ile Diyarı Rebi'a'ya kadar genişletmeyi başardı. Nâsıruddevle 942 yılında İbn Raik'i öldürdü ve Halife tarafından Emiru'l-Ümera tayin edildi.

Ancak yerine Musul valisi olan Oğlu Ebu Tağlib zamanında Büveyhîler, Hamdânoğullarının elinde bulunan bütün toprakları hakimiyetleri altına aldılar.

Hamdanîler 944'ten sonraki yıllarda Haleb bölgesini ele geçirdiler. Haleb'de hüküm süren Seyfuddevle, Bizans topraklarına yaptığı akınlarla meşhur olmuştur. Bizanslıların Müslümanlara karşı giriştikleri saldırılarda orduların başında çoğu kere bizzat imparatorlar bulunmuştur. Seyfuddevle Rum topraklarına çıktığı gazalar yanında İslam topraklarını Bizans saldırılarına karşı kararlılıkla savunmaya çalışmıştır. Bizansla yapılan mücadelede adını duyuranlardan birisi de Seyfuddevle'nin amcasının oğlu meşhur şair Ebu Firâs'tır.

Seyfuddevle'nin 967 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ebu Me'âlî Şerif, Ebu Firâs'la savaşarak onu öldürdü ve hakimiyetini pekiştirmeye çalıştı. Valiliğinden hemen sonra Bizanslıların saldırılarına maruz kaldı. İmparator Nikephoros, Haleb ile Hıms arasında bulunan bütün şehirleri ele geçirdi. Daha sonra Kar'aveyh Haleb'i ele geçirerek Ebu'l-Me'ali'yi buradan çıkardı. O, kendisine sadık kalan adamlarıyla birlikte Haleb'i kuşattı. Ancak Bizanslıların işe karıştırılması üzerine kuşatma kaldırıldı. Bunun üzerine Kar'aveyh Bizaslılarla bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Haleb, daha sonra Kar'aveyh'in gulamlarından Bekcûr'un eline geçti. Ancak 977 yılında Haleb Hamdânoğulları tarafından geri alındı.

Daha sonra Haleb üzerindeki mücadeleye Mısır'daki Fatımîlerin de katıldığı görülmektedir. Mısır Hakimi el-Aziz, Mencûtekin'i Haleb üzerine gönderdiği zaman burada bulunmakta olan Ebu'l-Fedâil ve Lu'lu, Bizanslılardan yardım istediler. Yardıma gelen Bizans kuvvetleri Mısır ordusuna mağlup oldu. Ancak Haleb Bizans savunması için stratejik bir konumda bulunduğundan dolayı Bizanslılar bu şehir üzerindeki mücadelelerde yerlerini almaya devam ettiler.

Ebu'l-Fedâil, son olarak Haleb'i kuşatmakta olan Mısır ordusuna karşı Bizans imparatorundan yardım istedi. Rum ordusu bölgeye yaklaşınca bundan haberi olmayan Mısır ordusunun komutanı Mencûtekin'e gizlice haber göndererek Bizanslılar tarafından imha edilmelerini önledi. Mencûtekin geri çekildi. Bizans İmparatoru Basıl Haleb'e ulaşınca Ebu'l-Fedâil ona itaatini bildirdi. Ebu'l-Fedâil Haleb ve cevresinde bir müddet daha valilikte bulundu ancak onun bütün işlerine dedesinin gulamlarından Lu'lu hakim olmuştu. O, 391 (1000-1001) yılında zehirlenerek öldürüldü. Oğulları Ebu'l-Hasan Ali ve Ebu'l-Me'âlî Şerif'in Lu'lu'den korkarak Mısır'a kaçmalarıyla Hamdanîlerin Haleb kolu son buldu.

Haleb'e hakim olan Lu'lu ve daha sonra yerine geçen oğlu burayı bir müddet idare etti. Ancak, Kilaboğullarından Salih b. Mirdas, 1011-1012 yıllarında Haleb'i ele geçirmek için mücadeleye girişti ve bu mücadelesinde başarılı olarak burayı ele geçirdi.